Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 59

Голова редколегії – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України С. В. Ківалов

Одеса
Фенікс
2017

УДК 32(082)

Засновники:
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Редакційна колегія:
д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України, академік НАПН України *С. В. Ківалов* (голова редколегії),
д-р. іст. наук, професор, академік УАН, академік УАПН *Л. І. Кормич* (головний редактор),
канд. політ. наук, доцент *А. В. Полухіна* (відповідальний редактор),
д-р. юрид. наук, професор *Ю. П. Аленін*,
д-р. політ. наук, професор *Б. П. Андресюк*,
д-р. філос. наук, професор *В. С. Богданов*,
д-р. політ. наук, професор *К. М. Вітман*,
д-р. юрид. наук, професор *В. О. Глушков*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. В. Додін*,
д-р. політ. наук, ст. наук. співр. *Р. Н. Жангожа*,
д-р. політ. наук, професор *І. М. Коваль*,
д-р. юрид. наук, професор *Б. А. Кормич*,
д-р. юрид. наук, професор *А. Р. Крусян*,
д-р. політ. наук, професор *Е. В. Мамонтова*,
д-р. юрид. наук, професор *Н. В. Мішина*,
д-р. політ. наук, професор *С. М. Наумкіна*,
д-р. політ. наук, професор *М. А. Польовий*,
д-р. філос. наук, професор *Т. В. Розова*,
д-р. політ. наук, професор *А. О. Сіленко*,
д-р. іст. наук, професор *С. М. Тимченко*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. О. Харитонов*,
д-р. політ. наук, професор *Г. П. Щедрова*,
д-р. політ. наук, професор *Д. В. Яковлев*.

Рекомендовано Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. № 1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1; Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 07.10.2016 № 1222 та від 22.12.2016 № 1604).

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 22189-12089ПР від 07.06.2016.

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2017
© Південно-український центр
гендерних проблем, 2017

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Ківалов С.В.
Сучасний інноваційний процес у вищій школі: актуальні проблеми та тенденції 3

Завальнюк В.В.
Методологічні основи та основні принципи юридичної антропології: загальна характеристика 15

Милосердна І.М.
Аналітичний огляд концепцій політичної влади та особливості її реалізації 25

Кокорєв О.В., Бойко Б.В.
Види і типи опозиції у сучасному політичному просторі 33

Дяченко О.В.
Стратегії та прийоми мовно-маніпулятивного впливу в ході політичного конфлікту 41

Блажевська Є.В.
Специфіка порівняльних підходів у методології досліджень сучасних міграційних процесів в Європі 53

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

Кормич Л.І.
Детермінанти воєнної стратегії незалежної України 61

Куц Г.М.
Домінантні ідеї правового лібералізму в європейському просторі: політико-ментальний вимір 73

Седляр Ю.О.
Концептуально-методологічні засади дослідження міжнародних санкцій у зовнішньополітичному аналізі 85

Вакарчук К.В.
Інтеграційні процеси в країнах ібероамериканського світу 103

Бондаренко С.В.
Інформаційно-комунікаційна політика Російської Федерації у контексті захисту та просування національних інтересів у світі 109

Михальська В.В.
Міжнародна адміністрація як суб'єкт політики управління постконфліктними територіями: досвід Хорватії..... 120

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Мамонтова Е.В.
Військовий парад як політичний ритуал та символічна дія: від витоків до сьогодення 130

Пальшков К.В.
Визначальні віхи трансформації політичної системи України .. 142

Комих Н.Г.
Роль гендерних стереотипів у дискурсивних владах політичного простору 159

Полухіна А.В.
Застосування ненасильницьких дій під час суспільно-політичних трансформацій 167

Краснова М.Г.
Феномен партії влади у сучасному світі: тоталітарна модель 179

Майко Т.С.
Участь територіальної громади в управлінні на місцевому рівні 188

Степаненко О.Г.
Люстрація в політичному просторі України 198

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кормич А.І.
Правове обгрунтування соціальних практик України початку XX століття: сучасний вимір 206

Селезньов В.А.
Формування корпусу суддів України: проблеми, шляхи їх вирішення та перспективи розвитку 216

Кройтор А.В.
Конституційні засади становлення парламентаризму в Україні 223

Іванченко О.М.
Подолання та усунення колізій – пріоритетне завдання сучасної юридичної науки 238

Герман О.О.
Правові особливості адміністративно-правової технології переміщення через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП» 247

Попова М.Ф.
Правові засади та роль територіальних громад у реалізації державної етнонаціональної політики 265

НАШІ АВТОРИ 276

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 378.14.032

Ківалов С.В., НУ «ОЮА»

СУЧАСНИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩІЙ ШКОЛІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Освіта, яка є одним з основних елементів розвитку особистості в умовах демократичних трансформацій та становлення громадянського суспільства, має зазнавати змін та інновацій, які відповідають запитам сучасного суспільства. Даний період розвитку суспільних процесів характеризується трансформаціями політичних та соціальних інститутів, зокрема, системи освіти. Існування в освіті застарілих схем сьогодні є фактором, що стримує розвиток, а це вимагає активного пошуку нових підходів та концептуальних розробок для подолання негативних тенденцій. Але, впроваджувати інновації в сфері вищої освіти слід в комплексі зі збереженням кращих традицій та здобутків. Головним аспектам здійснення такого інноваційного процесу й присвячена дана стаття.

Нова епоха народжує запит на нову інноваційну освіту, що передбачає відхід від традиційних класичних форм з переходом на платформу інформаційних мереж, тобто відбувається перехід на новий рівень навчання.

Зростання ступеня інтеграції освіти, науки та інновацій працюватиме на вирішення актуальних проблем системи освіти, серед яких підвищення її якості та приведення структури підготовки кадрів у відповідність до реальних потреб приватного і державного секторів національної економіки. Результатом посилення зв'язку між навчальними, дослідницькими та інноваційними

© Ківалов С.В., 2017

компонентами освітньо-наукової системи стане підготовка кадрів, краще пристосованих до роботи в умовах швидких змін і високої конкуренції, здатних проявляти ініціативу і брати на себе відповідальність. Все це сприятиме розв'язанню проблем структурного реформування вітчизняної економіки, створенню нових наукомістких інноваційних виробництв, активізації підприємництва. Посилення інтеграції вищої освіти, науки та інноваційної економічної діяльності також буде вагомим внеском у вирішення проблеми подолання системного протиріччя між наявністю в Україні потужного наукового комплексу, здатного продукувати результати світового рівня, та недостатністю попиту на розробки українських науковців з боку вітчизняної економіки [4, с. 169].

Створення системи освіти нового покоління відповідно до вимог часу забезпечує повноту реалізації функції якісної освіти, випереджаючого загально-цивілізаційного розвитку людини і перетворюється на провідний механізм відтворення суспільного інтелекту, науки і культури [4].

Проект Концепції розвитку вищої освіти на період 2015-2025 рр. ставить нові актуальні завдання перед вищою школою на шляху інтеграції до європейського і світового освітнього простору для забезпечення високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, потреб суспільства, ринку праці у кваліфікованих фахівцях. Окремий розділ присвячений підвищенню якості освіти в Україні. Однак обсяг завдань, які сформульовані урядом у цій сфері, викликають у фахівців більше запитань, ніж відповідей. Розуміючи недосконалість запропонованих реформ в галузі освіти та науки вважаю за доцільне звернути увагу на деякі аспекти та на необхідність комплексного підходу до розвитку освіти. Протягом останніх двох десятиліть сформувалися три основні моделі відповіді освітньої системи на складні життєві виклики. Перша: творення нових форм організації освітньої діяльності, що ґрунтуються на прогнозуванні і швидкому реагуванні на виклики. Ця модель найпоширеніша в ієрархії інституцій, які займаються навчально – виховною діяльністю. Друга: трансформація наявних інституцій, організаційних і освітніх практик відповідно до мінливих умов, технічне пристосування до нових умов існування й діяльності. Ця модель застосовується на всіх щаблях освітньої системи – від школи до Міністерства освіти і науки. Зазвичай ця модель передбачає дію навздогін: вона не передбачає прогнозу і моделювання

проблеми, а є спонтанною реакцією на появу цієї проблеми. Третя модель: імітація змін, теж наявна на всіх рівнях освітньої системи, але у зворотній пропорції: більше на вищих щаблях, менше – на рівні освітньої інституції, яка має безпосередній контакт зі споживачем освітніх послуг. Прикладом першої моделі можна вважати впровадження інноваційних методик навчання, творення освітніх інституцій нового зразка, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання, підготовка й ухвалення «галузевих» освітніх законів [5].

Загалом, сьогодні проблемі інноваційного розвитку приділяється значна увага. Про це говорить наявність вже прийнятих законодавчих та нормативних актів, які регулюють інноваційну діяльність в Україні: Закон України «Про інноваційну діяльність»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки»; Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»; Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»; Закон України «Про вищу освіту»; Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»; Указ Президента України «Про Стратегію економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» та ін.

В Законі України «Про вищу освіту» визначено, що ключовою є інноваційна складова діяльності вищих навчальних закладів. Зокрема, у статтях 65, 66, 67, 68 визначено організаційно-правові форми впровадження інновацій, внесено зміни щодо фінансової самостійності вищого навчального закладу [1]. Імплементація закону сприятиме інтегруванню України до єдиного освітнього простору, без якого неможливо порушувати питання про визнання у світі українських дипломів, продовження навчання студентів, аспірантів у зарубіжних університетах.

Реалізація освітньої реформи, підвищення якості освіти, впровадження профільного та дистанційного навчання, нових інформаційно-комунікаційних технологій в навчальний процес і процес управління, забезпечення матеріальної бази, нові принципи фінансування та самостійного управління – ось далеко не повний перелік завдань, які необхідно вирішувати.

Сучасне поняття «освіта» пов'язане з тлумаченням таких термінів як навчання, виховання та розвиток. За своєю природою термін «освіта» включає в себе такі процесі, як створення, формування, розвиток чогось нового. Створення нового – і є інновацією. Таким чином, освіта за своєю суттю вже є чимось особливим. Новацію слід розглядати як засіб, а інновація, – як цілеспрямовані зміни, які вносять до середовища існування людини стабільні елементи, що обумовлюють перехід з одного якісного стану до іншого. Інновації розробляються і проводяться не державними органами, а працівниками організацій в системі освіти і науки. Тобто, інновації в освіті розглядаються як нововведення, спеціально спроектовані, розроблені або випадково відкриті в рамках педагогічної ініціативи. Змістом інновації є новизна науково-теоретичних знань, нові ефективні освітні технології, виконаний проект, ефективний практичний і педагогічний досвід, готовий до реалізації.

Останні роки вища школа знаходиться в умовах модернізації освіти, яка, по суті, є інноваційним процесом. Особливий статус набуває інноваційний процес в зв'язку з новими державними освітніми стандартами, що, в свою чергу, вимагає поліпшення якості освіти, впровадження нових методів навчання і виховання нового прогресивного покоління.

Необхідність докорінної зміни освітньої парадигми на етапі постіндустріального суспільства, економіка якого базується на інформаційних технологіях, ще тільки починає усвідомлюватися соціумом. Традиційно навчальний процес був зорієнтований на отримання, в кращому випадку – на творче засвоєння кількості знань тими, хто навчається. При цьому освіта формує молодих людей як здобувачів вже сформованого знання. Але, такий підхід є застарілим та неактуальним. Таке покоління, у своїй більшості, не вміє працювати творчо та самостійно, особливо в умовах, коли знання потребують швидкого оновлення та застосування. В той же час людина майбутнього має стати, насамперед, творцем, а не бути тільки споживачем раніше створених благ. Тому, на сьогодні одним з головних чинників суспільного прогресу є саме наука та освіта як єдиний комплекс, існування якого реалізує парадигму "навчання протягом життя".

Зміна ролі освіти вимагає розвитку інноваційного процесу. Тепер освіта орієнтована на розвиток технологій і методів впливу

на особистість, яка буде здатна до саморозвитку і самовизначення. Таким чином, в діяльність освітніх установ почали вводитися нові елементи, але на практиці виникають суперечності між наявною потребою до впровадження інновацій і невмінням впроваджувати елементи інноваційної діяльності.

Інноватика як наука про нововведення визначає рамки, в яких вивчаються закономірності технічних нововведень. Ключовим терміном є інноваційний процес, який розглядають в трьох основних аспектах: соціально-економічному, психолого-педагогічному та організаційно-управлінському. Від цих аспектів залежить загальний клімат і умови, в яких інноваційні процеси відбуваються. Наявні умови можуть сприяти, або перешкоджати інноваційному процесу.

Інноваційний процес може мати характер як стихійний, так і свідомо керований та включає в себе єдність трьох складових, – це створення, освоєння і застосування нововведень.

Слід зазначити, що нововведення, або інновації, характерні для будь-якої професійної діяльності людини і тому природно стають предметом вивчення, аналізу та впровадження. Інновації самі по собі не виникають, вони є результатом наукових пошуків, передового педагогічного та наукового досвіду.

Тобто, інноваційний процес полягає у формуванні та розвитку змісту та організації нового. В цілому під інноваційним процесом слід розуміти комплексну діяльність по створенню (народженню, розробці), засвоєнню, використанню і поширенню нововведень.

Звертати увагу слід й на термін «реформа» освіти, яка передбачає реорганізацію освітнього процесу, збільшення фінансування, зміни в обладнанні навчальних закладів, зміни в тривалості навчання, підвищення статусу освіти, нові санітарно-гігієнічні вимоги, зміни в структурі системи освіти. Інновація передбачає зміни у внутрішній організаційній діяльності вишу, зміни в змісті освіти, зміни в методах навчання, зміни у відносинах «викладач – студент».

В такому випадку нововведення слід розуміти як результат інновації, а інноваційний процес слід розглядати як розвиток трьох основних етапів: генерування ідеї (наукове відкриття), розробка ідеї в прикладному аспекті і реалізація нововведення в практиці. У зв'язку з цим, інноваційний процес виступає як процес доведення наукової ідеї до стадії практичного використання і реалізації

пов'язаних з цим змін в соціально-педагогічному середовищі. Діяльність, що забезпечує перетворення ідей у нововведення і формує систему управління цим процесом, є інноваційною діяльністю.

Її етапи включають в себе наступні дії: визначення потреби в змінах, збір інформації та аналіз ситуації, попередній вибір або самостійна розробка нововведення, прийняття рішення про впровадження, впровадження, включаючи пробне використання нововведення; інституалізація або тривале використання нововведення, в процесі якого воно стає елементом повсякденної практики. Сукупність усіх цих етапів утворює інноваційний цикл.

Реальні інновації розробляються і проводяться безпосередньо працівниками системи освіти і науки. Наприклад, коллектив Національного університету «Одеська юридична академія» приймає в цьому процесі активну участь, часто виступаючи центром розробки і впровадження нових ідей та освітньо – наукових проектів. Результатом такого підходу є численні перемоги студентів на престижних конкурсах, участь викладачів в міжнародних проектах та їх залучення до експертної діяльності.

Головною закономірністю проектування інновацій є те, що чим вищим є ранг інновацій, тим більшими є вимоги до науково-обгрунтованого управління інноваційним процесом.

Класифікацій інновацій багато, вони досить різноманітні і можна представити шкали вимірювання інновацій. Перша – з точки зору новизни, друга – з точки зору поширення. В аспекті новизни слід відзначити ретроінновацію, аналогову інновацію, комбінаторну та сутнісну інновацію. Хоч класичною інновацією можна назвати тільки два останні види, які передбачають виникнення нових сутнісних характеристик і для суб'єктів інноваційного процессу, і для його результатів. В аспекті поширення інновації можна виділити інновації в навчанні, у вихованні, в управлінні та в перепідготовці кадрів.

На підставі цієї типології можна описати інноваційне поле вітчизняної освіти, а, отже, визначити і вид пропонованої інновації, вирішивши, принаймні, питання її автентичності.

Під інноваціями в навчанні слід розуміти нові методики викладання, нові способи організації занять, нововведення в організації змісту освіти (інтеграційні (міжпредметні) програми), методи оцінювання освітнього результату. Щодо організації занять це

можуть бути методики колективних навчальних занять зі створенням ситуації взаємонавчання, ігрові методики (вікторини, диспути), метод проектів, створення схем мережевої взаємодії, індивідуальні освітні траєкторії. Щодо представлення змісту освіти слід говорити про опорні сигнали, організацію міжпредметних занять з пред'явленням міжпредметних зв'язків, технології, створені на основі принципу повного засвоєння; метод занурення, виділення як профільного національного чи культурологічного аспекту освіти; програмне навчання, проблемне навчання, організація дослідницької діяльності, створення розгорнутої системи додаткової освіти, створення систем додаткової мотивації до суспільно-корисної діяльності.

Окремої уваги заслуговують інновації в методах оцінювання освітнього результату. Мова йде про створення рейтингової системи та створення портфоліо, презентацію та популяризацію здобутків навчальної та науково-дослідної діяльності.

Щодо управління освітніми закладами, то під інноваціями в управлінні слід розуміти нововведення, спрямовані на залучення представників суспільства до управління освітніми установами, а також створення оригінальних схем організації управлінської і господарської діяльності. Сюди слід віднести маркетингові дослідження в практиці вузу, створення систем автоматизації управління вузом та створення проблемних груп і кафедр вищого навчального закладу.

Щодо інновацій в рамках підготовки та перепідготовки кадрів освіти слід розглядати нові методики викладання, нові способи організації занять, а також нові програми перепідготовки кадрів, орієнтовані на зміну вимог до якості освіти. Це дистанційне навчання, створення мережевих структур, створення інтегрованих міжпредметних курсів з навчання нових професійних груп (менеджерів освіти, експертів тощо).

Інституційне оформлення освітньої системи у різних країнах є різним – це можуть бути як університети, так і академічні науково-дослідні установи. Проте в останньому випадку, в реалізації нової моделі взаємодії влади, бізнесу і науки в Україні, з'являється додаткова перешкода, оскільки традиційні науково-дослідні установи, успадковані від СРСР, меншою мірою, ніж університети, забезпечують постійне включення молодих талантів, орієнтованих як на роботу в науці, так і на економічно продуктивне використання

результатів досліджень. Водночас система вищої освіти в Україні та інших пострадянських країнах іноді не має наукового потенціалу, співмірного з потенціалом академічних установ. Дієво сприяти вирішенню названої проблеми здатні інноваційні навчально-дослідницькі центри, які можуть залучати до своєї роботи як фахівців відповідних науково-дослідних установ, так і провідних науковців, що працюють в університетах, аспірантів та студентів [3]. Статус науково-дослідницького університету має сприяти успішному вирішенню такого завдання.

Важливим для України є врахування зарубіжного досвіду в цій сфері. Один з яскравих прикладів – інноваційна політика Данії. Так, головним документом з імплементації політики Данії в галузі інновацій є Національна програма розвитку інноваційної діяльності «Innovation Denmark 2007–2010», що була прийнята у 2007 році. Наголос робиться на підвищенні рівня освіти, стимулюванні знань, досліджень, винаходів та інновацій. Базуючись на вищезазначених законодавчих та рамкових документах, в Данії було запроваджено інноваційну систему, що складається з наступних елементів: уряд, міністерства, Рада з питань технологій та інновацій (у складі Міністерства з питань науки, технологій та інновацій) та дослідницьких рад, котрі формують концептуальні засади розвитку інновацій в Данії а також відповідають за їх реалізацію. Діяльність з досліджень та інновацій проводиться в університетах, секторальних дослідних установах, інших дослідних інституціях (музеї, архіви тощо), сертифікованих інститутах технологічних послуг, наукових парках та інноваційних інкубаторах [2, с. 20-25].

Датські інноваційні центри відкриті в США, Китаї та Німеччині. Основною метою діяльності інноваційних центрів є сприяння доступу датських науково-дослідних інститутів і компаній до закордонних мереж, знань, технологій, капіталів та ринків. Крім цього, інноваційні центри сприяють координації проведення наукових досліджень та інноваційних ініціатив, зміцнюючи тим самим авторитет і ефективність науково-дослідних і ділових кіл за кордоном. Інноваційні центри виступають в якості комунікативної ланки між Данією та іншими країнами світу в галузі сприяння інноваціям. Для зміцнення контактів між датськими і зарубіжними науково-дослідними інституціями та діловими колами інноваційні центри розташовують в динаміч-

них регіонах, де відомі університети та провідні світові компанії співпрацюють в унікальному науковому та інноваційному середовищі. Координація діяльності інноваційних центрів покладається на аташе з питань досліджень та технологій, що призначаються Міністерством науки, технології та інновацій за погодженням з МЗС Данії. Фінансування інноваційних центрів здійснюється з бюджету міністерств та в середньому становить близько 10 млн. датських крон на рік. Питання ефективності діяльності інноваційних центрів за кордоном та інноваційної діяльності взагалі в Данії наразі широко обговорюється в урядових колах, так як існуюча система, коли ефективність оцінюється шляхом підрахунку прибутку, котрий отримав Інноваційний центр або інші органи державної служби від залучення датських підприємств, а також інші, суб'єктивні, на думку МЗС Данії, 24 чинники, не можуть повною мірою відобразити ефективність використання державних коштів на інноваційну діяльність. Наразі такі оцінки проводяться щорічно [2, с. 20-25].

Також можна звернутись і до досвіду ряду інших країн. Так серед пріоритетів діяльності нинішнього уряду Іспанії є державна підтримка, в т.ч. значна фінансова, розвитку науки і нових технологій. З цією метою у квітні 2008 р. було створено нове міністерство науки та інновацій (www.micinn.es, раніше питання науки належали до компетенції міністерства освіти і науки), яке відповідає за розробку та реалізацію урядової політики в галузі наукових досліджень, технологічного розвитку та інновацій (І+Д+І, іспанською мовою investigacin + desarrollo + innovacin, що означає дослідження + розвиток + інновації) і основним завданням якого є виведення Іспанії на провідні позиції у світі у цих сферах. Загальнонаціональна система І+Д має «двоїстий характер», його основні учасники – університети та державні дослідницькі установи. Серед дослідницьких центрів Іспанії потрібно виділити Вищу раду з наукових досліджень (ВРНД, її діяльність має багатосторонній та багатогалузевий характер, хоча в більшості домінують фундаментальні дослідження). В Іспанії нараховується 48 державних університетів, які поряд з виконанням функцій вищих навчальних закладів виконують також функції дослідницьких центрів (в них працює 86,9 тис. осіб, фінансують 4 % діяльності галузі І+Д та використовують 29,5 % державних витрат на І+Д). У цих університетських центрах виробляється 70 % іспанської наукової продукції

міжнародного використання. ВРНД нараховує 115 спеціалізованих дослідницьких центрів, в яких працює 3175 дослідників, і на неї припадає 20 % іспанських публікацій в міжнародних журналах, хоча генерує лише 2,4 % патентів Іспанії [2, с. 20-25].

Однією з найвагоміших ініціатив уряду Нідерландів є формування та реалізація інноваційної політики, головними виконавцями якої є Міністерство економіки та Міністерство освіти, культури і науки. Міністерство освіти, культури і науки координує та відповідає за наукову політику. У 2008 році було започатковано нову міжміністерську програму «Знання та інновації», з метою координації та узгодження політики усіх зацікавлених міністерств та відомств у зазначеній сфері. Таким чином формулюються пріоритетні напрями діяльності уряду, на основі яких потім визначаються сфери наукових інтересів усіх міністерств. Основу згаданої програми «Знання та інновації» становить довгострокова стратегія «Назустріч планам сталого розвитку продуктивності» («Towards an agenda for sustainable growth in productivity»), за якою майбутні інвестиції мають спрямовуватись в нові знання та інновації [2, с. 20-25].

Слід погодитися з А.І. Іщенко, що зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить, що вирішення завдання розбудови сучасної конкурентної економіки та суспільства знань потребує оптимального використання новітніх моделей інноваційних процесів, вважливою складовою яких виступають дослідницькі інноваційні університети. Такі вищі навчальні заклади, працюючи у тісному партнерстві з державою і місцевим самоврядуванням та суб'єктами економічної діяльності, дедалі більше перетворюються на центри інноваційного розвитку, досягаючи значного прискорення процесів впровадження результатів досліджень і розробок у затребувані економікою технології, товари і послуги [3].

Дійсно, з огляду на необхідність розбудови інноваційної економіки, на соціально-економічні умови та специфіку освітньо-наукової системи сучасної України, розвиток інноваційних дослідницьких університетів вимагає вирішення таких завдань: створення сучасних навчально-дослідницьких центрів, що залучають до своєї роботи як викладачів, студентів та аспірантів університетів, так і фахівців відповідних науково-дослідних установ із забезпеченням умов максимального використання для їх роботи наявної дослідної та навчальної інфраструктури; активізація діа-

логу між ВНЗ, науковими установами, представниками бізнесу та державних органів з конкретних питань підвищення ефективності інноваційної діяльності; розширення автономії ВНЗ та наукових установ як у здійсненні навчального процесу та досліджень, так і у сфері господарської діяльності; створення умов для максимально швидкої комерціалізації результатів перспективних досліджень і розробок, у тому числі за рахунок спрощення механізмів взаємодії нових і існуючих інноваційних підприємств з органами влади; широке залучення до практичної інноваційної діяльності студентів (передусім магістрів) і аспірантів з відповідним коригуванням навчальних програм і планів; впровадження у навчальні програми ВНЗ окремих курсів та їх частин, спрямованих на засвоєння студентами принципів і практичних прийомів сучасної підприємницької та інноваційної діяльності, ознайомлення з прикладами економічно ефективного впровадження результатів досліджень; заохочення ініціатив студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ, спрямованих на комерціалізацію результатів досліджень і розробок; активізація міжвузівського (у тому числі міжнародного) співробітництва у сферах інноваційної діяльності, пошуку та реалізації продуктивних в економічному плані ідей і напрямів досліджень; вжиття заходів, спрямованих на посилення ступеня визнання важливості інноваційної підприємницької діяльності в суспільстві [3].

Таким чином, інноваційна політика повинна бути спрямована на всі види діяльності вищого навчального закладу, відповідати за його розвиток, підвищення конкурентоздатності. Інноваційний процес повинен бути направлений на формування і впровадження засадничих принципів, які забезпечують поступовість, самодостатність та ефективність цього процесу. Освіта є невід'ємною і найважливішою складовою культури, від визнання якості освіти залежить міжнародний авторитет країни, її місце на світовому ринку праці, тому підтримка високого рівня вітчизняної освіти повинна входити до системи головних державних пріоритетів.

Тобто, головним завданням сучасної наукової та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів повинно стати здобуття наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, забезпечення інноваційного розвитку суспільства та підготовки фахівців нового інноваційного типу.

Бібліографічний список:

1. Закон України «Про вищу освіту» (від 01.07.2014 № 1556-VII, чинний, поточна редакція — редакція від 16.04.2017, підстава 1958-19) // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004.
2. Інновації в освіті і науці окремих країн Європи, Азії та Америки // Інформаційний бюлетень наукового проекту «Інноваційний університет – інструмент інтеграції в європейський освітній і науковий простір». – 2015. – Випуск 4. – 205 с.
3. Іщенко А.І. Інноваційні дослідницькі університети як чинник модернізації освітньо-наукової сфери та розбудови "суспільства знань». Аналітична записка [Електронний ресурс] / А.І.Іщенко. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1427/
4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – С. 169.
5. Проект «Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf
6. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки : Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 2013. – № 50. – Стор. 18. – Ст. 1783.

Образование является одним из основных елементов развития личности в условиях демократии и становления гражданского общества, поэтому требует изменений и инноваций, которые отвечают потребностям современной эпохи. Данный период развития общественных процессов характеризуется трансформациями политических и социальных институтов, в частности, системы образования. Сохранение в образовании устаревших схем сегодня выступает сдерживающим фактором, а это требует активного поиска новых подходов и концептуальных разработок для преодоления негативных тенденций. Но, говорить об инновациях в сфере высшего образования следует в комплексе с сохранением лучших традиций и достижений. Основным аспектам осуществления такого инновационного процесса и посвящена данная статья.

The education, that is the one of the main elements of the individual development at the times of democratic transit and formation of the civil society, shall be changed in the innovation manner that corresponds the demands of the modern society. The present period of the social processes development is characterized with transformations of political and social institutions, including education. The old conventional schemes that still exists in the education shall be viewed as a factor that deters the progress,

that demands the active search for new approaches and concepts to shift the negative trends. The important point is that the introduction of innovations in the higher education shall be made in concern with preserving of the best university traditions and achievements. The present article is focused at the providing such type of innivations.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2017

УДК 340.12:1:572.02

Завальнюк В.В., НУ «ОЮА»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено визначенню та характритики основних методів юридичної антропології. Відзначено основні принципи методології юридичної антропології. Окремої уваги приділено усному праву (вираженого у соціальних нормах, цінностях) як джерела сучасних правових систем, звернення до методології порівняльного правознавства, герменевтичних студій, історизму тощо..

Антропологічне бачення права дає можливість побачити дивовижне розмаїття правових систем у світі. Але це розмаїття відкривається лише тому, хто знає «мову» досліджуваного предмета – мову якщо не в його прямому (ет- нолінгвістичному) значенні, то в значенні категорій і понять, якими оперує мислення людей, що належать до певного етносу або певного типу суспільства.

Методологічним підґрунтям дослідження у сфері юридичної антропології неминуче має стати методологія порівняльного правознавства. Інструментами дослідження з даного кута зору, виступають порівняння на мікрорівні, що зумовлено предметом дослідження, яким є буття людини у праві.

Передусім, варто погодитись з А. І. Ковлером у тому, що «... базовою методологічною посилкою для юридичної антропології є відмова дослідника від власних національних (в широкому сенсі цього слова, тобто і від забобонів європейця) забобонів: вивчаючи інше суспільство, найбільшою помилкою було б вважати його

© Завальнюк В.В., 2017

that demands the active search for new approaches and concepts to shift the negative trends. The important point is that the introduction of innovations in the higher education shall be made in concern with preserving of the best university traditions and achievements. The present article is focused at the providing such type of innivations.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2017

УДК 340.12:1:572.02

Завальнюк В.В., НУ «ОЮА»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено визначенню та характритики основних методів юридичної антропології. Відзначено основні принципи методології юридичної антропології. Окремої уваги приділено усному праву (вираженого у соціальних нормах, цінностях) як джерела сучасних правових систем, звернення до методології порівняльного правознавства, герменевтичних студій, історизму тощо..

Антропологічне бачення права дає можливість побачити дивовижне розмаїття правових систем у світі. Але це розмаїття відкривається лише тому, хто знає «мову» досліджуваного предмета – мову якщо не в його прямому (ет- нолінгвістичному) значенні, то в значенні категорій і понять, якими оперує мислення людей, що належать до певного етносу або певного типу суспільства.

Методологічним підґрунтям дослідження у сфері юридичної антропології неминуче має стати методологія порівняльного правознавства. Інструментами дослідження з даного кута зору, виступають порівняння на мікрорівні, що зумовлено предметом дослідження, яким є буття людини у праві.

Передусім, варто погодитись з А. І. Ковлером у тому, що «... базовою методологічною посилкою для юридичної антропології є відмова дослідника від власних національних (в широкому сенсі цього слова, тобто і від забобонів європейця) забобонів: вивчаючи інше суспільство, найбільшою помилкою було б вважати його

© Завальнюк В.В., 2017

недорозвиненим щодо власного суспільства, як і навпаки (що нерідко відображено у національних дослідженнях, написаних з позицій європоцентризму)» [1, с. 28].

Саме ці порівняння дають можливість побачити загальне та особливе у категоріях прав людини у різних правових системах. На сьогодні у світі прямо не заперечується універсальність цінності прав людини, підґрунтям чого є усвідомлення єдності людського роду. Тортури, рабство, нелюдське і принижуюче гідність поводження неприйнятні в будь-якому суспільстві. Будь-які наміри виправдати подібні порушення міркуваннями культурного характеру не мають під собою юридичних підстав, не відповідають вимогам і нормам міжнародного права. Але при цьому слід визнати релятивізм у тлумаченні та розумінні прав людини, різну ієрархію цінностей у сфері прав людини, прийняту у різних суспільствах, що стають очевидним при застосуванні синхронного порівняльного аналізу. Так, наприклад, діти та дитинство є цінністю будь-якого суспільства, але змістовне наповнення цієї ціннісної категорії суттєво відрізняється у різних правових культурах. Зокрема, деякі суспільства відмітні ієрархією прав дитини залежно від її статі, а народження хлопчика є більш вагомою та бажаною подією, аніж народження дівчинки. Тобто, реальною цінністю є, скоріше, потреба у продовженні роду, що, передусім, пов'язується з чоловіками, аніж дитинство як таке. Дана соціальна установка уже зумовила небезпечну диспропорцію співвідношення чоловіків та жінок у китайському суспільстві, особливо серед молоді (де чоловіків відчутно менше, аніж жінок).

А. І. Ковлер наголошує на важливості правильного вибору географічних, історичних, тематичних меж дослідження. Так, вивчення систем кревності він пропонує здійснювати паралельно у традиційному та урбанізованому суспільствах [1, с. 33].

Наголосимо на важливості цього методологічного зауваження для становлення вітчизняної юридичної антропології. Наприклад, проблемним є питання щодо географічних меж юридико-антропологічних досліджень, пов'язаних з українським етносом. Адже, географія не завжди зумовлює етнічність. Так, у межах України проживає болгарський етнос зі своїми правовими традиціями. Але ми не повинні ототожнювати його з суспільством сучасної Болгарії. Очевидно, що за двісті років у відриві від батьківщини українські болгари сформували (або законсервували з XVIII – по-

чатку XIX століття) соціальні, а почасти й правові норми, відмінні від правової системи сучасної Болгарії – члена Європейського Союзу та НАТО. Якщо продовжити розмову про різноманітні кордони юридичної антропології, то виникає питання: «Чи можна взагалі говорити про національні особливості правового життя епохи середньовіччя, коли саме поняття «нація» означало зовсім не те, що сьогодні? Які саме проблемні питання варто вивчати з позицій юридичної антропології?».

Ще одним важливим методологічним інструментом є розрізнення юридичної антропології та антропологічного підходу в юриспруденції. Юридична антропологія є комплексною галуззю знань, в якій предмет аналізується в різних сферах.

Ще одним методологічним моментом є розрізнення юридичної антропології та антропологічного підходу в юриспруденції. Юридична антропологія є комплексною галуззю знань, в якій предмет аналізується в різних сферах. Як справедливо підкреслює А. Х. Саїдов: «Антропологічний підхід до права – значно ширше поняття, ніж застосування конкретно-антропологічних методів, а розмежування напрямків дослідження в рамках єдиної науки має йти не тільки по лінії розчленування об'єктів дослідження, а й за аспектами й рівнями дослідження у випадках збігу їх об'єктів» [2, с. 65]. Антропологічний підхід до права означає переміщення точки зору на право з норми права, позиції правотворця, правових відносин до людини. Він означає визнання того факту, що феномен права глибоко пов'язаний з людиною, її сутністю. Право є продуктом діяльності людини і уособлює її сутнісні сили, а відповідно, у ньому можуть бути виділені моменти, без яких людини як біосоціодуховної істоти не існує. До змісту антропологічного підходу включаються вибір об'єкта й предмета, методології й методів пізнання людини, культури й суспільства. Він може бути корисним для подолання державоцентристського та етноцентристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства, його використання є необхідною передумовою налагодження зв'язків між цивілізаціями, правовими системами, державами і людьми, що представляють різні правові культури [3, с. 311-312].

Крім того, слід виділити герменевтичну складову методології юридичної антропології. Свого часу саме право спонукало розвиток цього дослідницького інструмента. В XI столітті, зі знаходженням зводу римського права та поєднанням схоластики та

діалектики, виникає спеціальна юридична дисципліна – юридична герменевтика [4, с. 45]. Не приймаючи ідею О. І. Овчиннікова про всеохоплюючий характер герменевтики, яка в його уявленні постає як нова парадигма права [5, с. 258-259], зазначимо, що на сьогодні юридична герменевтика постає як спеціально-науковий метод пізнання, який має свої особливі риси у рамках юридичної антропології. По-перше, розуміння будь-якої людської дії (слова, вчинку, судження) залежить від контексту, якщо ж говорити про розуміння чужорідних норм, то контекстом слід розглядати культурну історію народу, його мову, звичаї й характер, тобто менталітет. Так само, як читання літературного твору відбувається в контексті внутрішнього світу читача, так і розуміння правил поведінки відбувається в контексті внутрішнього світу інтерпретатора. В ході інтерпретації відбувається перенесення особистості (інтерпретатора) на осмислюваний предмет, будь-то літературний текст або стаття нормативного акта. Як підкреслює Ю. М. Оборотов, «у процесі розуміння на предмет пізнання поширюються інтелект, почуття, інтуїція, взагалі особистість того, хто прагне до розуміння» [6, с. 27]. По-друге, на відміну від інших напрямів юридичного знання, герменевтика в юридичній антропології означає прочитання як тексту не тільки правових норм, правової поведінки, правових суджень людини, але навіть її тіла, свідомих та несвідомих проявів тілесності.

Зміст герменевтичного методу неодноразово ставав предметом досліджень. Так, до усіх герменевтик цвіло поняття «герменевтичного кола», тобто співвідношення частини і цілого, значення і контексту, сенсу пропозиції та всього тексту, творів і життя автора, злиття горизонтів в процесі комунікації між індивідами [7, с. 126].

На відміну від інших напрямів юридичного знання герменевтика в юридичній антропології означає прочитання як тексту не тільки правових норм, правової поведінки, правових суджень людини, але навіть її тіла, свідомих та несвідомих проявів тілесності.

Зміст герменевтичного методу неодноразово ставав предметом досліджень. Так, в усіх гер- меневтичних методиках фігурує поняття «герме- невтичного кола», тобто співвідношення частини і цілого, значення і контексту, сенсу пропозиції та всього тексту, твори і життя автора, злиття горизонтів в процесі комунікації між індивідами.

Той факт, що розуміння спирається на щось наперед дане та передбачуване, не залишає сумніву: хто хоче зрозуміти текст, той завжди робить припущення з приводу сенсу цілого, який є першим значенням. Так виходить тому, що текст читають вже зі значним очікуванням певного сенсу, тому що зрозуміти текст можна тільки тоді, коли розуміють контекст, що формується до початку процесу розуміння.

Герменевтичний метод особливо є важливим для дослідження етнологічних аспектів юридичної антропології. Адже для аналізу етнічної правової культури використовується найрізноманітніший історичний матеріал: дослідження вчених етнографів, записки мандрівників, замітки побутописців, фольклорні та художні тексти, етносоціологічні дослідження, газетні і журнальні статті, офіційні документи, історична та політична література тощо.

Особливого значення, як указують соціологи, набуває можливість безпосереднього спілкування з представниками досліджуваного етносу. «Головна увага має приділятися мові, жартам, реакціям на різні ситуації, застереженням, ланцюжкам міркувань, аргументам, що використовуються ними в спорах, поясненням різних явищ, власної поведінки тощо, а також спостереженнями за відносинами в родині, з товаришами по службі, з одноплемінниками й іноплемінниками» [8, с. 222]. При цьому факти в поведінці, оцінках, реакціях, які представнику іншого етносу здаються «дивними», дають не тільки багатий матеріал, але і є ознакою відмінних рис правової культури етносу.

Для того, аби пояснити «дивні» елементи правового буття народу, використовується метод ем- патії, співчуття, проникнення у внутрішню логіку інших людей, уловлювання значень, які вони вкладають у слова, і смислів, якими вони оперують, тобто розуміння, інтерпретації.

Як писав К. Роджерс, «емпатичне розуміння полягає в проникненні до чужого світу, умінні релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, всередину її особистого світу значень» [9, с. 209].

У процесі інтерпретації вчений повинен проникнути в глибину етнічної культури, світогляду етносу, щоб бачити світ їхніми очима, будуючи в своїй свідомості модель світу, приблизно відповідну тій, яку мають представники досліджуваного етносу.

Основоположник функціоналізму Б. Малинов- ський, формулюючи мету антропологічного дослідження, писав: «Цією метою є осмислення тубільця, ставлення тубільця до життя, розуміння його поглядів та світ. Ми маємо вивчати людину, й нам потрібно вивчати те, що стосується її безпосереднім чином, увесь той вплив, який спричиняє на неї життя» [10, с. 49].

Близьким до герменевтичного методу, є ак- сіологічний метод. Завдяки інтерпретації правових звичаїв, традицій, обрядів, текстів того чи іншого народу вчений наближається до ціннісної ієрархії народу, фіксуючи ієрархічність дій, знаків, символів. Етнічна правова культура і правова свідомість в аксіологічному вимірі є особливим чином вираженою ієрархією правових цінностей. Співвідношення і взаємовідношення цінностей відбуваються у формі ієрархії, випливають із самої сутності цінностей. Відповідно, кожна цінність може бути розглянута як мета чи засіб для досягнення іншої цінності. При цьому важливо пам'ятати, що «...загальним принципом дослідження етнічних констант може бути вивчення того, як та чи інша ціннісна система представлена у свідомості народу, адаптована народом, який піддана корекції, щоб стати сумісної з етнічними константами даного народу» [11, с. 54].

Ціннісний порядок упорядкований таким чином, що нижчі цінності визнаються в рамках тієї чи іншої культури тимчасовими, скороминущи- ми, «службовими» щодо вищих, які є близькими до «вічних» цінностей за своїм значенням. Як пише О. І. Овчинніков: «В основі кожної соціальної норми лежить певна цінність, що захищається цією нормою» [5, с. 127]. Тому ієрархія цінностей простежується або повинна простежуватися в кожній нормативної системі, в тому числі і системі норм звичаєвого права.

Методологія юридичної антропології стосується також розробки формального інструментарію, за допомогою якого можуть бути описані особливості правової культури того чи іншого народу, що мають ціннісну детермінацію. На основі цього формального інструментарію можливо проводити крос-культурні дослідження. Юридична антропологія виходить із того, що в житті всіх етносів є схожі риси. Для складання контексту інтерпретації права в життя певного етносу необхідно врахувати такі орієнтири: релігійна свідомість та її роль у житті етносу; ставлення до інших; сім'я, влада, виховання дітей; ставлення до праці й до власності.

Вивчення ціннісної структури етнічної правосвідомості передбачає і вивчення реакції представника того чи іншого народу на задані ззовні норми та ідеали права. Як пише С. В. Лурьє: «ми можемо сформулювати питання, яке життя задає етносу, і відповідь, яку дає їй етнос. На цьому пи- танні-відповіді і може бути побудована методика дослідження етнічної свідомості» [8, с. 199].

Але структура, зміст та реалізація прав людини, очевидно, є відмінною у різних правових культурах. І це треба враховувати досліднику. Для одних суспільств, наприклад, визнання наявності соматичних (вітальних) прав людини включатиме визнання одностатевих шлюбів, для інших – вони є неприйнятними. Діалектика універсалізму та релятивності, є, можливо, найважливішим постулатом юридичної антропології, що ґрунтується одночасно на визнанні цінності людини та визнанні безкінечної різноманітності людей та створюваних ними спільнот та організацій.

Для дослідження юридичної антропології, правової культури та правосвідомості різних спільнот необхідно також залучення методів семіотики. Семіотика – наукова дисципліна, що вивчає виробництво, будову і функціонування різних знакових систем, що зберігають і передають інформацію. Право є частиною символічного універсуму етносу, воно закріплене в культурно-семіотичному, знаковому просторі, формує як сценарії поведінки людини, так і тлумачення або інтерпретацію його через смислове конструювання цілого ряду юридично значущих категорій і понять символів.

Наприклад, слова «право» і «влада» пов'язують наше мислення з певним комплексом переконань, образів, символів, ритуалів, моделей соціальної організації та регуляції, відображених у внутрішньому (моральному) і зовнішньому (державно-правовій системі) світі, тому що ці поняття безпосередньо пов'язані і зумовлені певним світосприйняттям, відчуттям, системою поведінкових стереотипів, духовно-моральним змістом, конкретними уявленнями про суспільство, порядку, світ, гармонію тощо.

Як показав у своєму дисертаційному дослідженні М. Г. Тюрін, архетип правової культури навіть на доктринальному її рівні, не кажучи вже про емпірично-побутовий,- включає поряд з аксіологічною та концептуальною, символічну складову, у тому числі – мовну (державно-правові символи та ритуали) [12, с. 18]. Крім того, будь-яка юридична дія є гранично ритуальною за своєю природою, «оскільки її метою є зміна існуючого порядку речей

(відновлення порушених відносин, зміна рутинного перебігу подій у формі заборони, створення, майже теургічного, нових, таких, що раніше не існували зв'язків і статусів тощо), що здійснюється в сакральних і, одночасно, гранично формалізованих символічних актах, таких як «відплата», «припинення», «настанова», «регулювання» тощо» [13, с. 417].

Етнопсихологічні методи дозволяють розглянути внутрішню складову правової взаємодії між індивідами, що будується на емоційно-психологічному тлі правосвідомості. На дані аспекти права звертали увагу Л. Й. Петражицький й Є. М. Трубецькой. Право є явищем, передусім, психічним [14, с. 65], а результатом правового переживання виступає певний «правовий зміст» свідомості (правосвідомості), формується емоційно-психологічне відчуття «належного», що надає правовій свідомості особливу мотиваційну силу на користь відповідних форм і моделей поведінки. Отже, сама природа права та соціально-правової взаємодії виражається через підсвідомі індивідуальні емоційно-психічні переживання [15, с. 127]. Ця властивість права потребує застосування в антрополого-юридичному дослідженні певних прийомів та методів психології.

Зокрема, за допомогою етнопсихологічного аналізу можна дати характеристику правовому менталітету народу. Правовий менталітет більшою частиною проявляє себе в звичаєвому праві, правових традиціях, здоровому глузді, колективних уявленнях, інтуїтивному праві. Простежити його можна не тільки і не стільки по пам'яткам права, історичним подіям, скільки за народним епосом, прислів'ями, казками, переказами, літературними творами. Саме в них можна знайти і побачити інтуїтивне право, якщо користуватися термінологією Л. Й. Петражицького, а також ставлення народу до права і держави, до різних правових інститутів і політичної влади.

Принцип історизму за своєю сутністю має за- гальнометодологічний характер і застосовується у всіх науках, не виключаючи природничі, які вивчають об'єкт в його розвитку. Проте найбільшою мірою він відображає особливості історичного пізнання, зокрема, державно-правових явищ. Історизм в юриспруденції вимагає оцінювати правову реальність об'єктивно, нетелеологічно, у зв'язку з історією певного народу та її конкретними обставинами. Принцип історизму, за висловом Фрідріха Мейнеке, це – зо-

лотий ланцюг, який поєднує ідею (закономірності розвитку) та реальність (індивідуальне їх утілення) [16, с. 453].

На сьогодні принцип історизму, очевидно, внаслідок розчарування більш «модними» дослідницькими програмами постмодернізму переживає відродження. До нього повертаються дослідники, які позиціонують себе як академічні. На ньому наголошують історики держави і права. Крім того, у формі нового інтелектуального руху зароджується «новий історизм», який виступає, за словами його прихильників, не як історія подій, але як історія людей та текстів у їх відношенні один до одного.

Отже, якщо для академічного виміру принципу історизму ключовими словами були розвиток та індивідуальність, то для «нового історизму» – людина (що, зрозуміло, не є тотожним індивідуальності) та текст (текстом у новому розумінні може бути не тільки письмовий документ, але й історія життя, взагалі будь-який поєднаний у ланцюжок ряд подій). Як бачимо, новий історизм відбиває певною мірою той антропологічний поворот, який переживають сьогодні усі гуманітарні науки. Чи має це відношення до історико-пра- вової науки з її вельми специфічними об'єктом та предметом дослідження? На нашу думку, так, інакше важко знайти підстави для «апології» історико-правової науки взагалі, адже в історичному дискурсі людина, час і простір складають той трикутник категорій, без яких історія не є наукою. «Олюднення» історико-правової науки має відбутися, по-перше, шляхом повернення до визначення ролі певних особистостей в історичному розвитку держави і права, по-друге, виведенням на науковий рівень локальної правової історії, по-третє, започаткуванням вивчення історико-правової повсякденності, інакше кажучи, правового життя в його історичному вимірі.

Таким чином, історичний досвід розвитку держави та права спрацьовує на майбутнє, оскільки в цьому досвіді втілюються закономірності розвитку складних суспільно-політичних та юридичних явищ. Слід прийняти до уваги і те, що будь-які зміни в державі та в юридичних законах мають передумовами їх попереднє усвідомлення людьми, тобто ці зміни відбиваються перш за все в людському їх розумінні, у відношенні людей до соціально-політичного та юридичного їх оточення. Це відношення складається з врахування не лише сучасного, але й минулого. Юридична дійсність завжди формується через людську свідомість..

Бібліографічний список:

1. Ковлер А. И. Антропология права: учебник / А. И. Ковлер. – М.: НОРМА, 2002. – 480 с.
2. Саидов А. Х. О предмете антропологии права / А. Х. Саїдов // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 65
3. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 47. – С. 311-312.
4. Кузнецов В. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления / Валерий Кузнецов // Логос. – 1999. – № 10 (20). – С. 45.
5. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2002. – С. 258-259.
6. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) / Ю. Н. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – С. 27.
7. Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ : монография / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовск. ун-та, 2003. – С. 126.
8. Лурье С. В. Историческая этнология: учебник / С. В. Лурье. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 448 с.
9. Роджерс К. К науке о личности / К. Роджерс // История зарубежной психологии. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1986. – С. 200-230.
10. Малиновский Б. Избранное: Аргонавты западной части Тихого океана / Бронислав Малиновский; пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 552 с. – (Серия «Книга света»)
11. Агафонова Е. А. Юридическая антропология: Концептуальные идеи и принципы: дисс. ... канд. юрид. наук: / Агафонова Елена Алексеевна. – Ростов-н/Д, 2009. – 145 с.
12. Тюрин М. Г. Архетипы национальной правовой культуры: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о государстве и праве» / М. Г. Тюрин. – Ростов н/Д, 2007. – 24 с.
13. Исаев И. А. Власть и закон в контексте иррационального / И. А. Исаев. – М.: Юрист, 2006. – 478 с.
14. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб. : Лань, 1998. – С. 65.
15. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. – СПб. : Лань, 2000. – С. 127.
16. Мейнеке Ф. Возникновение историзма / Мейнеке Фридрих. – М.: РОССПЭН, 2004. – 479 с..

Статья посвящена определению и характритикы основных методов юридической антропологии. Отмечено основные принципы методоло-

гии юридической антропологии. Отдельного внимания уделено устной праву (выраженного в социальных нормах, ценностях) как источника современных правовых систем, обращение к методологии сравнительного правоведения, герменевтических исследований, историзма и т.д.

The article is devoted to the definition and characterization of the main methods of legal anthropology. The basic principles of the methodology of legal anthropology are noted. Particular attention is paid to oral law (expressed in social norms, values) as a source of modern legal systems, reference to the methodology of comparative law, hermeneutical studies, historicism, etc.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2017

УДК 321.01(048.83)

Милосердна І.М., НУ «ОЮА»

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД КОНЦЕПЦІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу проблеми політичної влади в сучасній політичній науці. В статті досліджуються питання сутності політичної влади, концептуальні засади її дослідження та особливості її реалізації в сучасному політичному суспільстві.

Питання влади та особливості її використання представляють собою сутнісну основу політичного життя. Феномен влади є об'єктом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, психології, історії та політології. Й до теперішнього час дослідники різних галузей намагаються визначити особливості прояву влади. Актуальним залишається й дослідження феномена влади, політичної влади зокрема в сучасній політичній науці в умовах її трансформації, модернізації.

Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням, аналізом сутності влади, владних відносин можна відзначити Платона, Аристотеля, Ф.Аквінського, Т. Гоббса, М. Вебера, Г. Лассуела, Р. Даля, Х. Арендт та інших. Серед російських та вітчизняних дослідників варто відзначити В.Ф. Халіпова, О.С. Фетисова,

© Милосердна І.М., 2017

гии юридической антропологии. Отдельного внимания уделено устной праву (выраженного в социальных нормах, ценностях) как источника современных правовых систем, обращение к методологии сравнительного правоведения, герменевтических исследований, историзма и т.д.

The article is devoted to the definition and characterization of the main methods of legal anthropology. The basic principles of the methodology of legal anthropology are noted. Particular attention is paid to oral law (expressed in social norms, values) as a source of modern legal systems, reference to the methodology of comparative law, hermeneutical studies, historicism, etc.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2017

УДК 321.01(048.83)

Милосердна І.М., НУ «ОЮА»

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД КОНЦЕПЦІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу проблеми політичної влади в сучасній політичній науці. В статті досліджуються питання сутності політичної влади, концептуальні засади її дослідження та особливості її реалізації в сучасному політичному суспільстві.

Питання влади та особливості її використання представляють собою сутнісну основу політичного життя. Феномен влади є об'єктом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, психології, історії та політології. Й до теперішнього час дослідники різних галузей намагаються визначити особливості прояву влади. Актуальним залишається й дослідження феномена влади, політичної влади зокрема в сучасній політичній науці в умовах її трансформації, модернізації.

Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням, аналізом сутності влади, владних відносин можна відзначити Платона, Аристотеля, Ф.Аквінського, Т. Гоббса, М. Вебера, Г. Лассуела, Р. Даля, Х. Арендт та інших. Серед російських та вітчизняних дослідників варто відзначити В.Ф. Халіпова, О.С. Фетисова,

© Милосердна І.М., 2017

В.Ф. Сиренко, Н.М. Кейзерова, А.А. Дегтярева, М.Г. Анохіна, Т.М. Петрову та інших.

Метою даної статті є комплексне дослідження поглядів теоретиків щодо сутності феномену влади та політичної влади, а також аналіз влади та владних відносин в сучасному політичному суспільстві.

Проблема влади актуальна ще зі стародавніх часів та аналізується в роботах Аристотеля, Ф. Аквінського, Г. Гроція, І. Канта, Т.Гоббса та інших. Так, в загальному розумінні Аристотель розглядав владу як невід'ємну властивість, яка забезпечує організацію спільної діяльності, а також сприяє стабілізації відносин у соціальній системі. На думку Т.Гоббса, який здійснював аналіз влади через причинний зв'язок, влада характеризує відносини між агентами, в яких один агент може стати причиною дій іншого агента. Крім цього, слід зазначити, що Т. Гоббс розглядає владу та владні відносини як конфліктні та ті, що відображають панування одних людей над іншими.

Проте детальне вивчення цієї проблеми починається в роботах М. Вебера, який розглядає її з релятивістських позицій, коли влада передбачає зміну поведінки осіб за допомогою дії певних осіб чи груп. На думку дослідника, влада обумовлена лише шансом особи, яка здійснює дію, на те, щоб нав'язати свою волю іншому індивіду навіть за умови супротиву з боку останнього. Що до політичної влади, то як визнає М.Вебер вона представляє собою найбільш сильну форму влади, яка підкріплена відповідними соціальними інститутами і, яка припускає наявність пана в системі стосунків та підпорядкування йому. Також під час дослідження влади та владних відносин М.Вебер віддавав перевагу такому поняттю як «панування», яке він розглядав як можливість змусити людей, певну групу, покорятися певній команді.

Можна говорити про дослідження влади з точки зору системності. Так, Т. Парсонс говорить, що «влада – це один з аспектів могутності в системі соціальної взаємодії» [5, с. 621]. Головна роль влади визначається як механізм соціального контролю, який володіє примусовими санкціями. Особливе значення мають думки стосовно розподілу влади, яким чином вони мають співіснувати та як відбувається взаємодія між ними.

Щодо сучасного стану досліджень у сфері політико-владних відносин, то з другої половини XX століття владу розглядають

як багатовимірне явище, а одним з провідних є комунікативний аспект владних відносин (Х.Арендт, Ю.Хабермас, Т.Болл). Так, на думку Х. Арендт усі політичні інститути представляють собою прояв і втілення влади; вони каменіють й розсипаються, ледве тільки жива народна сила перестає їх підтримувати. Отже, «влада» генерується, коли тільки люди спілкуються один з одним та взаємодіють в тих або інших загальних справах. Комунікація має бути обов'язково двосторонньою, щоб її учасники здійснювали постійні діалоги та/або дебати. На думку Х.Арендт люди спільними зусиллями створюють владу за допомогою комунікативної діяльності та взаємодії.

У 70-ті рр. XX ст. С. Льюкс (Lukes, 1974) запропонував «тривимірну» концепцію влади, що включає дві перші «особи», а також «третій вимір влади» – формування певних цінностей та переконань. На думку С. Льюкса влада є не просто буденною, а морально значимою або нетривіальною дією. Тобто, на думку дослідника, проявити свою владу по відношенню до когось – означає зачепити його інтереси, а точніше кажучи, піти проти його волі, покуситися на його автономність.

Якщо здійснити спробу виокремити всі теорії, підходи до визначення сутності феномену влади, то можна погодитися з думкою В.Г. Ледяєва, що їх можна поділити на дві традиції: «секційна (групова) концепція влади або як «традиція реалізму» та, яка йде від Т. Гоббса та М.Вебера та інших; «несекційна концепція влади», яка відкидає ідею «нульової суми», допускаючи, що влада може здійснюватися до всезагальної вигоди, а серед представників концепції можна відзначити Аристотеля, Т. Парсонса, Х.Арендт та інших» [4, С. 83-84]

В рамках аналітичного огляду концептуальних засад дослідження влади та владних відносин доречним буде приділити увагу ідеям Р.О. Хомелевої. На її думку зрозуміти характер та динаміку змін влади можна тільки в єдності трьох основних вимірів: матеріальному, психологічному та духовному, які є найбільш важливими складовими її природи. Так, матеріальний вимір показує міру залежності влади від економічних стосунків, від конкретних історичних особливостей форми організації праці, що склалася, та від рівня матеріального добробуту держави і його громадян. Психологічний вимір владних стосунків показує, як велика залежність влади від соціально-психологічних

детермінант – традицій, звичок, коливань громадського настрою, особистих якостей людей, що йдуть у владу і, нарешті, яка міра політичної соціалізації самої влади. Духовний вимір виявляє себе в якості суті політичної волі як «турботи», яка охоплює усі сфери і аспекти людського буття [10].

Більш того слід відзначити, що в сучасних умовах все більшого значення набуває соціокультурна модель влади, яка вказує соціокультурні (правові, релігійні, моральні та інші) межі політичних рішень, що приймаються, з боку влади, оскільки вона ґрунтується на довірі та підтримці громадян, поважає традиції, норми і цінності, прийняті в цьому суспільстві.

Можна говорити, що духовний вимір влади, її соціокультурна модель ні в якому разі не виключає та не пригнічує інші види людського воління – волю до життя, моральну волю, не прагне витіснити з повсякденного життя «дух народу», а намагається з'єднати їх в деякій гармонійній єдності. А це, в свою чергу, є запорукою виникнення та розвитку органічної державності.

Таким чином, поняття «влада» застосовується в дуже широкому значенні. Під владою розуміється, як правило, здатність її суб'єкта – окремої людини, керівництва організації, великої корпорації або зацікавленої групи та ін. – нав'язувати свою волю іншим людям, колективам, організаціям, розпоряджатися та управляти їх діями, використовуючи різного роду насильницькі та ненасильницькі засоби та методи, для того, щоб пристосувати їх поведінку до власних інтересів. Але при цьому не можна забувати той факт, що влада – це перш за все суспільні відносини між тими, хто нею володіє (можновладцями), і тими, на кого вона поширюється (підвладними) [11, с. 105]. Таке розуміння влади тісно пов'язано з думкою автора щодо сутності політичного управління.

Взагалі, коли ми говоримо про владу, то маємо, перш за все, визначити сутність цього поняття. Так, на думку дисертанта, доцільно дати таке значення терміна «влада» як: «1. Право управління державою, політичне панування, права і повноваження державних органів. 2. Органи державного управління, уряд, посадові особи, керівництво. 3. Право і можливість розпоряджатися, керувати, управляти ким-небудь або чим-небудь. 4. Могутність, панування, сила. Ваша влада – як вам завгодно, ваша справа. У моїй (твоєї, його і так далі) влади – залежить від мене, стосується мене. У владі або під владою – під впливом, під діями.

Віддатися у владу, віддатися або віддатися владі – підкоритися кому-небудь або чому-небудь, опинитися під впливом когось чи чогось. Втрачати владу над собою – втрачати самоволодіння. Дієслово «володарювати» використовується в значеннях управляти, правити (країною, державою), підпорядкувавши своїй волі, розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, керувати, надавати вплив, підпорядковувати своєму впливу [6, с. 183-184].

Що ж до політичної влади, то її можна визначити як здатність і право одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю стосовно до інших, веліти і управляти іншими, спираючись на силу, авторитет і права. На думку Б. Кухти поняття «політична влада» розкривається через вужчі поняття: «політичне панування», «авторитет», «могутність», а С.С. Бульбенюк розглядає владу крізь призму дихотомій: «влада-особа», «влада-панування», «влада-управління», що вказує на її «триєдність» – можливість вияву влади як психологічного, соціального та політичного феноменів одночасно. Так, на думку автора дисертаційного дослідження, в рамках обраної теми дослідження, необхідно розглянути тлумачення такої дихотомії через взаємодію влади та суспільства. Виходячи з цієї точки зору, влада розглядається як універсальний механізм життя суспільства, повноцінне функціонування якого вимагає управління людьми. Розгляд управління у контексті здійснення політичної влади має свою специфіку – воно вимагає максимального врахування інтересів суспільства в цілому та його окремих соціальних груп, верств, класів. Політична влада у будь-якому суспільстві виступає необхідною умовою життєдіяльності його соціальних груп. Вона є засадою їх єдності та ефективного функціонування. Відтак, політичну владу можна розглядати в якості провідного організатора політичного управління в суспільстві. У зазначеному аспекті політична влада виявляється у соціальному вимірі феномену панування [1, с. 139]. Але необхідно, щоб чинна влада не зазнавала ніяких спотворень, послаблень і для цього, на думку І.О. Ільїна, вона має дотримуватись шістьох аксіом:

1. державна влада не може належати нікому, крім правового повноваження;
2. державна влада в межах кожного політичного союзу повинна бути єдина;
3. державна влада завжди повинна здійснюватися кращими людьми, які відповідають етичному й політичному цензу;

4. політична програма може включати в себе тільки такі заходи, які переслідують загальний інтерес;

5. програма влади може включати в себе тільки здійсненні заходи і реформи;

6. державна влада принципово пов'язана справедливістю, яка розподіляється, але що вона має право і обов'язок відступати від неї тоді і тільки тоді, коли цього вимагає підтримку національно-духовного державного буття народу [3, с. 295, 296, 298, 300, 302-303, 305].

З наведених поглядів щодо розуміння влади, її політичного різновиду, а також її взаємодії з політичним управлінням можна виокремити що однією з детермінант, що визначає та стимулює таку інтеракцію є наявність певних інтересів, які виступають свого роду «двигуном», за допомогою якого відбувається рух всесвіту. Кожна людина має свої інтереси й потреби, у задоволенні яких і полягає зміст людського існування. Існування людини без потреб, як зазначав Л. Фейєрбах, «є марне існування. Що взагалі позбавлене потреб, те не має потреби в існуванні» [9, с. 123]. На думку С. Рябова, інтерес представляє собою об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, соціальної спільноти), який складається з усвідомлення ним власної потреби та з'ясування умов і засобів її задоволення.

У сучасній політичній науці прийнято поділяти інтереси на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивними інтересами є ті ефекти, що справді зачіпають людей, незалежно від того, чи усвідомлюють їх люди; суб'єктивними інтересами є, безперечно, ті речі, які, на думку людей впливають на них [7, с. 169]. Особливістю є те, що вони не взаємовиключають один одного, а навпаки, взаємопов'язані. У політичному житті, політичному управлінні інтереси визначаються та активуються у процесі їх представлення певними політичними партіями, організаціями, установами.

На думку дисертанта, при визначенні політичної влади в суспільстві та її ролі в політичному управлінні необхідно враховувати характер її розподілу. Так владу розподіляють на горизонтальну та вертикальну. Горизонтальний поділ влади має місце між елементами політичного управління на одному й тому ж рівні. Наприклад, в США на федеральному рівні влада розподіляється між трьома органами державного управління – законодавчим, виконавчим та судовим. Потім вона ділиться вже в межах кожного з цих органів.

Під вертикальним розподілом влади можна розуміти відносини, що існують між різними рівнями політичного управління. В будь-якій системі правління існують щонайменш два рівні: загальнонаціональний (або центральний) та місцевий, що включає до себе міста, селища. І в залежності від того чи існує проміжний рівень між зазначеними двома – регіональний, можна говорити або про федеративний устрій (якщо є такий рівень), або про унітарний (в якому він відсутній) [8, с. 100].

Таке розподілення політичної влади дає можливість пояснити здійснення політичного управління також на двох рівнях: на горизонтальному (інституційному), коли функції політичного управління виконують певні інститути. Крім зазначено до такого рівня розподілення при демократичному режимі держави прийнято відносити й відносини між владою та громадянським суспільством. Що ж до другого рівня – вертикального, то для нього характерним є здійснення політичного управління центром та регіонами, координація їх дій, прийняття та реалізація рішень.

Таким чином, проведений аналіз теоретичних засад щодо розуміння сутності влади, владних відносин дає змогу говорити про існування зацікавленості у вивченні зазначеної проблеми з стародавніх часів й до сьогодні. Однією з провідних в вивченні влади та владних відносин політиці є комунікативний аспект владних відносин, а також набуває все більшої актуальності дослідження соціокультурної моделі влади, яка вказує соціокультурні (правові, релігійні, моральні та інші) межі політичних рішень, які приймаються, з боку влади. Щодо особливостей реалізації політичної влади в сучасному політичному суспільстві, то в її можна виділити в якості інтегруючої характеристики політичної системи та політичного управління, оскільки вона може бути представлена як сукупність функцій політичного управління, за допомогою яких вона здійснює вплив на керованих. І такий вплив є більш ефективним при демократичному режимові, при якому функціонує принцип стримувань та противаги гілок влади.

Бібліографічний список:

1. Бульбенюк С. С. Феномен політичної влади крізь призму дихотомій «влада – особа», «влада – панування», «влада – управління» / С. С. Бульбенюк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал / М-во культури і туризму України; Державна академія керівних

кадрів культури і мистецтв: Видавництво «Міленіум». – 2009. – № 4. – С. 136-140.
2. Вебер М. Избранное: Образ общества / М. Вебер ; пер. с нем. – М. : Юристъ, 1994 – 704 с.
3. Ильин И. А. Собрание сочинений в десяти томах / И. А. Ильин. – М. : Издательство «Русская книга», 1994. – Т. 4. – 1994. – 622 с.
4. Ледяев В.Г. Концепция власти: аналитический обзор // Антропология власти. Хрестоматия по политический антропологии: В 2 т. / Сост. и отв. ред. В.В. Бочаров. Т.1. Власть в антропологическом дискурсе. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. – 491 с. – С. 82-102.
5. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М: Академический Проект, 2000. – 880 с.
6. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистических исследований / [Под ред. А. П. Евгеньевой] – 4-е изд., стер. – М. : Полиграфресурсы, 1999. – Т. 2. – 1999. – 736 с.
7. Стоун Д. Парадокс політики: Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 304 с.
8. Технології політичної влади: Зарубіжний досвід: Книга-дайджест / [В. М. Іванов, В. Я. Матвієнко, В. І. Патрушев, І.В. Молодих.] – К. : Вища школа, 1994. – 263 с.
9. Фейербах Л. Избранные философские произведения: В 2-х т. / Л. Фейербах. – М. : Госкомиздат, 1955. – Т. 1. – 1955. – 676 с.
10. Хомелева Р.А. К построению онтологической концепции власти: теоретико-методологический подход [Електронний ресурс] / Р.А. Хомелева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – том III. – Вып.1. – Режим доступу: http://www.old.jourssa.ru/2000/1/05homeleva.html
11. Шахмалов Ф. Теория государственного управления / Феликс Шахмалов. – М. : ЗАО «Издательство экономика», 2002. – 638 с.
12. Lukes S. Power: A Radical View [Електронний ресурс] /S. Lukes – Basingstoke; London: Macmillan, 1974. – Режим доступу: https://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1458086.files/lukes_power.pdf

Статья посвящена анализу проблемы политической власти в современной политической науке. В статье исследуются вопросы сущности политической власти, концептуальные основы ее исследования и особенности ее реализации в современном политическом обществе.

The article is sanctified to the analysis of problem of political power in modern political science. In the article the questions of essence of political power, conceptual bases of her research and feature of her realization in modern political society are investigated.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2017

УДК: 329.1/6

Кокорєв О.В., Бойко Б.В.,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ВИДИ І ТИПИ ОПОЗИЦІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Розглядаються різні підходи до поняття «опозиція», її типи та моделі, безпосередня залежність від типу політичної системи і політичного режиму в цілому. Показана можливість як позитивної, так і деструктивної ролі опозиції у сучасному соціумі.

Актуальність статті обумовлена тим, що в даний час будь-яке суспільство, засноване на певному порядку, не може не включає ієрархію со-подкоріння членів соціуму, які переслідують конкретні цілі. Свій вплив на суспільство влада здійснює через політичний режим, тобто конкретні форми і методи реалізації влади, певну структуру владних інститутів, повноваження яких обумовлені принципами організації гілок влади.

Метою статті є розкриття розуміння місця, ролі опозиції в сучасному соціумі, оцінки її дій.

Вивчення ролі опозиції та аналіз її ролі і місця у будь-якому суспільстві викликали інтерес науковців і практичних діячів у всі часи з моменту виникнення опозиції як політичного феномену. Ці процеси були предметом аналізу багатьох вчених – С. Біленка, Р. С. Карагіоза, С. М. Наумкіної, Н. К. Пеньковської, І. В. Саєнко, Т. П. Хлsвнюк та ін. Значну увагу приділяли цьому феномену і російські дослідники на початку XXI ст. – С. А. Белковський, В. І. Козодой, Г. А. Гаврилов, В. А. Мітрохін, С. С. Бігазієв та ін.

Усі часи одним з найбільш поширених чинників дестабілізації політичного режиму була і є діяльність опозиції. У той же час говорити про будь-які перетворення у сучасному суспільстві без наявності опозиції практично неможливо. Опозиція є політичний інститут, який має на меті вираження інтересів і цінностей, не представлених в діяльності правлячого режиму. Тим самим опозиція висловлює і консолідує протестну активність населення, формулює вимоги, які опонують або коригують поведінку влади.

© Кокорєв О.В., Бойко Б.В. , 2017

Опозиція – це, за яскравим висловом, носій «критичного духу» в політиці.

Облаштування державної влади важливе для будь-якої країни з її традиціями і менталітетом, це питання відноситься до числа самих, що ні на є, важливих.

Існують два напрямки в розумінні політичної опозиції : етимологічне і інституціональне. Перший дає широкий зміст терміну, де акцент робиться на діяльності опозиції. Етимологічний напрямок розглядає опозицію як протилежність одній політиці до іншої. Звідси, в протиставлення однієї політиці до іншої потрапляє феномен лобізму, а також групи тиску, зіткнення інтересів локальних груп з приводу локальних проблем, які не мають відношення до політики. Таким чином, під опозицією розуміється різноспрямований вплив декількох суб'єктів на владу, яка не має власної думки з обговорюваного питання [1].

З точки зору інституціонального підходу під опозицією розуміється діяльність міноритарних партій в парламенті.

Не можна не помітити, що з цих двох підходів виявляється одно загальне. А сааме: опозиція виникає тільки на противагу влади. Вона не існує поза владою, вона спочатку їй протиставлена, тому опозиція є там, де є влада.

Іншої позиції дотримується В. І. Козодой, історик, професор Сибірської академії управління і масових комунікацій. На його думку, сучасна політична опозиція має свій початок від неформалів. Історія неформалів складалася з подій, які в житті цього покоління відбувалися уперше: перший публічний опозиційний виступ, який не веде до репресій, перша демонстрація, перша легальна незалежна газета, перша конференція опозиційних сил тощо. Те, про що сьогодні говориться як про повсякденність, тоді було маленьким подвигом з величезним ризиком і непередбачуваним результатом. У такому разі під політичною опозицією розуміється організована група активних індивідів, об'єднаних свідомістю спільності політичних інтересів, цінностей і цілей, які ведуть боротьбу з пануючим суб'єктом за домінуючий статус у системі державної влади [2, с. 133].

Варто відзначити, що В. І. Козодой і Г. А. Гаврилов сходяться в тому, що мають на увазі політичну опозицію як політичний суб'єкт, так як ці самі суб'єкти ущемлені в правах мати вищий статус, формувати і затверджувати державні цінності, мати до-

ступ до державних ресурсів, і взагалі якось впливати на політику в цілому. Як вже зазначалось, в якості опозиції може будь-який політичний інститут, однак, на думку того ж Г. А. Гаврилова, в сучасний період можна знайти чимало прикладів, коли основними суб'єктами є окремі інститути державної влади, олігархічні угрупування, транснаціональний капітал [3, с. 217–228].

Наявність опозиції органічно пов'язана як з різнорідністю суспільства, що обумовлює неможливість постійно зберігати в ньому стійкість і незмінність політичних стосунків, так і з властивостями самої людини. Адже в природі людини як соціальної істоти закладено прагнення пропонувати в сферах життя, що зачіпають його інтереси, альтернативні проекти, здійснювати пошук нового, долати встановлені обмеження. Тому в політичному сенсі наявність опозиції означає принципову неможливість утвердження в суспільстві єдиного, монолітного, раз і назавжди встановленого відношення до висунених владою цілей, остаточної ліквідації будь-якого грунту для конфліктних відносин.

У такому положенні є як негативні, так і позитивні сторони. Так, опозиція запобігає монополізацію влади. Без неї політичний режим втрачає можливості саморозвитку і, навпаки, прагне до окостеніння влади. При демократичних режимах наявність опозиції є найважливішим атрибутом влади, це її «візитна картка». У державах цього типу в опозиції існує свій статус, права, можливості впливу на владу. Наприклад, у Великобританії «опозиція її Величності Королева» – це один з основоположних політичних інститутів. У той же час опозиція виступає і в ролі фактора, що дестабілізує громадські порядки.

Про опозицію можна говорити у вузькому і широкому сенсах. У вузькому сенсі – це політична партія, коаліція або рух, що є парламентською меншістю, але здатне прийти до влади на наступних виборах.

У 1966 р. Роберт Даль, аналізуючи основні параметри політичної опозиції в західних демократіях, виділив чотири основні моделі: британську, континентальну, скандинавську і американо-швейцарську.

Перша модель, яку можна назвати класичною або «вестмінстерською», характеризується наявністю двох досить добре організованих головних партій, тому опозиція зосереджена в одній партії. Ці партії строго змагальні в парламенті і на виборах.

Опозиція настільки різко відмінна, що її неможна ідентифікувати однозначно. Основне протиборство між опозицією і урядом відбувається на парламентських виборах і в національному парламенті, причому парламент є рутинним, щоденним місцем протиборства. Було б правильніше навіть назвати парламент форумом, використовуваним для перемоги на наступних виборах, адже парламентські дебати мають на меті вплинути не стільки на депутатів, скільки на публіку і на майбутні вибори.

У ряді держав континентальної Західної Європи опозиція представлена декількома партіями, і тому боротьба між ними носить не строго характер змагання, а вирішальним місцем протиборства є коаліційний торг після виборів з метою формування виконавчої влади. Відповідно і стратегія опозиції спрямована не на завоювання парламентської більшості, що неможливо в цих умовах, а на збільшення числа місць в парламенті, що дає їй додаткові переваги в ході коаліційного торгу.

Виділення третьої моделі – скандинавської – може представлятися кілька штучним; тут також велику роль грає політичний торг, але суттєва відмінність полягає в тому, що рамки його розширені. По ряду ключових питань переговорний процес охоплює значно більше коло учасників, ніж у попередньої моделі, включаючи найбільші асоціації підприємців і роботодавців, профспілки і т. д. Таким чином, ця модель опозиції передбачає включення механізмів соціального партнерства.

Нарешті, опозиція в четвертій моделі найбільш далека від «класичної». Політичні партії тут відрізняються порівняно слабкою внутрішньою єдністю і децентралізованістю. Примітною рисою країн, що відносяться до цієї моделі, є те, що в них взагалі відсутнє вирішальне місце протиборства між опозицією і урядом. Розділова лінія між опозицією і урядом проходить не між партіями, а всередині них.

Дослідження політичної опозиції в незахідних демократіях, особливо в країнах, де існує партійна система з домінуючою партією (Індійський національний конгрес, Ліберально-демократична партія Японії), також показали, що серед форм і проявів опозиції дуже важливу роль набувають фракції всередині пануючої партії. Фактично подібні партії стають механізмом агрегування і узгодження різних інтересів, управління конфліктами, що виникають з безлічі розколів.

Таким чином, наведене вище визначення опозиції у вузькому сенсі задовольняє умовам лише першої і частково другої з розглянутих моделей.

Р. Даль запропонував пояснення поняття «опозиція», яке можна віднести до числа «широких»: «Припустимо, що А визначає курс уряду в певній політичній системі з того чи іншого питання протягом певного проміжку часу ... Припустимо, що протягом цього проміжку часу Б не може визначати поведінку уряду, і що Б протистоїть тим курсом уряду, що визначається А. Тоді Б є тим, що ми називаємо «опозицією». Зауважимо, що протягом деякого іншого проміжку часу визначати курс уряду може Б, і тоді в опозиції опиниться А. [Цит. за: 4, с. 26].

В якості основних причин формування політичної опозиції правлячому режиму, як правило, називають: соціальне розшарування в суспільстві, національну нерівність, недосконалість виборчої системи, розчарування населення (еліт) в ідеалах пануючого ладу, розкол еліт і незадоволені амбіції окремих діячів.

За ступенем лояльності до цілей і цінностей уряду зазвичай поділяють проурядову, нейтральну і непримиренну форми (типи) опозиції, а також інституалізовані (які включають партії, «тіньові кабінети» і т. п.) і неінституціоналізовані (обмежуються ідейною критикою). Головною характеристикою будь-якого типу опозиції служить ступінь її згуртованості, організованості, масовості, ставлення до легальних і законних засобів протесту. Іноді опозиція складається навіть всередині правлячих кіл (наприклад, на основі розчарування частини правлячої еліти в ідеалах системи влади).

Відповідно до типу опозиції формуються і засоби, способи її політичної діяльності: від критики режиму вузькою групою інакомислячих, дисидентів (які уособлюють духовну опозицію влади і не вдаються до будь-яких активних політичних дій, організації протесту) до політичного терору і насильства з боку партій і рухів, які знаходяться на нелегальному становищі. У поєднанні з реакцією влади на свою діяльність опозиційні сили розрізняються ступенем впливу на прийняті в державі рішення, обсягом допуску до ЗМІ, характером критики влади. Вони можуть ініціювати руйнівні для держави форми нелегального збройного опору владі, революції, бунти, громадянські війни. Але опозиція може грати і роль «клапана» для «випускання пару», зниження ступеня протесту з метою стабілізації влади і навіть виконувати

чисто декоративні функції для «облагородження» режиму в очах зарубіжної громадської думки. Нерідкі випадки, коли громадський протест передається від колишнього режиму і посилюється в абсолютно іншій ситуації, діючи незалежно від позитивних, реформаторських зусиль влади. У такі періоди режим може виявитися в положенні часткової ізоляції, а опозиція грати роль захисниці громадських інтересів.

Найзначніші проблеми для режиму створює непримиренна опозиція, яка не визнає цінностей уряду, постійно закликає до перегляду підсумків виборів, не вважається з нормами політичної гри і має тенденцію переходити до збройних форм протесту. Непримиренні опозиціонери нерідко відмовляються від участі у виборах, використовують провокації, ведуть пошук союзників за рубежами країни, звертаються до міжнародної підтримки своїх вимог, переконують суспільство у тому, що правлячий режим є провідником чужих зарубіжних інтересів і отримав владу в результаті протиправних дій або міжнародної таємної змови («масонів», «світового сіонізму» і т. п.). Характеризуючи стиль поведінки непримиренної опозиції, відомий політолог Х. Лінц в цей арсенал засобів включає: систематичний наклеп на політиків, які представляють партії системної орієнтації; постійну обструкцію парламенту; підтримку пропозицій, сформульованих спеціально з метою посилення кризи; дії, спрямовані на втрату урядом авторитету; висування явно неприйнятних вимог для переговорів з урядом. Така діяльність об'єктивно веде до ідейно-політичної поляризації, фрагментації і навіть розпаду суспільства. Особливо великі проблеми в цьому сенсі створюють сепаратистські рухи, радикальні, екстремістські та анархістські угруповання, що протистоять не тільки владі, але і всьому суспільству.

В принципі при конкурентній демократії навіть непримиренна опозиція може вбудуватися в політичну систему (як, наприклад, європейська соціал-демократія в XX в.). Але вона може стати і лідером опору режиму, очолити протест і домогтися зміщення влади (як, наприклад, антикомуністичні сили в країнах Східної Європи в 80–90-х роках XX століття). У той же час непримиренна опозиція, коли суспільство відмовляє їй у довірі, нерідко зазнає політичних репресій, а урядові рішення приймаються з метою її остаточного розгрому.

Особливим типом політичної опозиції є центризм. Сформульовані ним завдання не мають агресивного характеру, а орієнтовані на принципове угодовство, тобто на перевагу стабільності перед інноваціями, на раціонально-прагматичний облік всього позитивного, що формулюється як владою, так і на протилежних флангах політичного спектру. Політичні вимоги центризму нерозривно пов'язані з легальними механізмами передачі влади, запереченням насильства, відмовою від розпалу протиріччя риторики, прагненням домогтися реальної відповідальності влади за прийняті рішення. Однак раціональні і примиренські позиції не завжди зрозумілі виборцям, які орієнтуються на крайні позиції, а це знижує можливості примиренської стратегії в країнах, де йде інтенсивна політична боротьба.

Вивчення політичної опозиції не відноситься до числа напрямків, які перебувають у фокусі сучасної політичної науки. Існуючі типології опозицій або створені для конкретного випадку, або так навантажені «вимірами», що втрачають свою пояснювальну силу.

Основні проблемні вимірювання – цілі і засоби опозицій. Цілі опозицій представлені вздовж осі ординат. На початку осі розташована напівопозиція – ті політики і партії, які не представлені в уряді, але готові при нагоді увійти до його складу без істотних змін не тільки режиму, але і його політичного курсу. На протилежному кінці принципова опозиція – політичні сили, які здатні досягти своїх цілей, лише знайшовши всю повноту влади і, як правило, радикально перетворивши режим. Також тут відображені неструктурная, орієнтована на зміну окремих аспектів політичного курсу, і структурная, яка виступає за зміну політичного режиму, опозиції.

При класифікації засобів політичних опозицій доречний розподіл останніх на лояльні, полулояльні і нелояльні. До лояльної опозиції відносяться сили, які не виходять за межі легальної політичної боротьби і відкидають насильство, до нелояльної – ті, які роблять ставку на насильницькі або незаконні методи або загрожують їх застосуванням.

Розглянемо тепер ті чинники, які визначають характеристики політичних опозицій і траєкторії їх трансформації. Ключову роль тут відіграють особливості політичних режимів – ступінь

їх змагальності та специфіка пануючих політичних інститутів. Змагальність політичного режиму тісно пов'язана зі структурою політичної еліти. Елементами цієї структури являються інтеграція (здатність до співпраці в процесі прийняття рішень) і диференціації (організаційне і функціональне розділення різних груп і їх відносна автономія по відношенню один до одного і до держави) еліт. Відповідно, можливі чотири типи елітної структури: идеократична (висока інтеграція, низька диференціація), розділена (низька інтеграція, низька диференціація), фрагментована (низька інтеграція, висока диференціація) і консенсусна (висока інтеграція, висока диференціація). Елітна структура першого типа властива стійким недемократичним режимам, а четвертого – стабільним демократіям.

Таким чином, розглянувши основні точки зору на термін «опозиція», можна констатувати, що «опозиція» – це група активних індивідів, яких пов'язують спільні політичні проблеми, і метою яких є вплив на владні структури. Опозиційний рух виникає в розвинених демократичних країнах і часто співвідноситься з поняттям «влада», оскільки влада є однією з передумов для виникнення опозиційного руху. Члени опозиції ведуть боротьбу за її ресурси, яка проявляється у позасистемній опозиції в формі протесту. Спочатку вона створюється всередині самої влади і має форми системної опозиції, наприклад, політичні партії влади. Потім, через маніпулювання суспільною свідомістю створюється опозиція поза правлячих сил. В опозиційних рухах існують свої лідери, які ведуть за собою народ різного віку і соціального статусу.

Таким чином, опозиція як політичний інститут є нерозривною частиною загального політичного процесу і наявний у будь-якому суспільстві. Але його мета, роль та характерні риси пов'язані з типом політичної системи і політичного режиму в цілому, що і дозволяє стверджувати про системні види та особливості опозиції як сучасного феномену.

Бібліографічний список:

1. Опанасюк Т. Опозиція політична / Т. Опанасюк // Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник /за наук. ред. Н. М. Хоми. – Львів : «Новий світ – 200», 2014. – С. 443–444.
2. Козодой В.И. Российский социум и современные политические стратегии. Проблемы становления политической оппозиции в России как института современной демократии / В.И. Козодой. – М., 2015. – 244 с.

3. Гаврилов Г.А. Феномен политической оппозиции / Г.А. Гаврилов. – М., 2013. – 268 с.
4. Сергеев С. А. Политическая оппозиция и оппозиционность: опыт осмысления понятий / С. А. Сергеев // Социально-гуманитарные знания. – 2009. – № 3. – С. 56-58.

Рассматриваются основные подходы к понятию «оппозиция», ее типы и модели, непосредственная зависимость от типа политической системы и политического режима. Показана возможность как позитивной, так и деструктивной роли оппозиции в современной социуме.

The main approaches to the concept of «opposition», its types and models, direct dependence on the type of political system and political regime are analyses. The possibility of both – positive and destructive role of opposition in a modern society are describes.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2017

УДК 32.019.5+321:316.483

Дяченко О.В., ОНУ імені І. І. Мечникова

СТРАТЕГІЇ ТА ПРИЙОМИ МОВНО-МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ В ХОДІ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Поставлена мета: аналіз основних стратегій та універсальних прийомів мовно-маніпулятивного впливу в ході політичного конфлікту. Розглянуті дві стратегії комунікації – конфронтацію та кооперацію. Визначені провідні стратегії в рамках конфронтаційної моделі комунікації, а саме: дискредитація, підкорення, насильство, агресія. Для аналізу мовно-маніпулятивного впливу, його стратегій та прийомів застосовано діалектичний метод, методи аналізу та синтезу, порівняльний, структурно-функціональний методи. Проаналізовані основні мовно-маніпулятивні стратегії в рамках моделі конфронтації: стратегія «гри на пониження», стратегія «гри на приниження гідності», стратегія «батьківського заступництва противника», «стратегія щеплення» та інші. З'ясовані основні прийоми маніпулятивного впливу, що застосовуються під час політичного конфлікту: анулююче перетворення, фінгіруюче перетворення; ідентифікуюче перетворення; модальне перетворення.

© Дяченко О.В., 2017

3. Гаврилов Г.А. Феномен политической оппозиции / Г.А. Гаврилов. – М., 2013. – 268 с.
4. Сергеев С. А. Политическая оппозиция и оппозиционность: опыт осмысления понятий / С. А. Сергеев // Социально-гуманитарные знания. – 2009. – № 3. – С. 56-58.

Рассматриваются основные подходы к понятию «оппозиция», ее типы и модели, непосредственная зависимость от типа политической системы и политического режима. Показана возможность как позитивной, так и деструктивной роли оппозиции в современной социуме.

The main approaches to the concept of «opposition», its types and models, direct dependence on the type of political system and political regime are analyses. The possibility of both – positive and destructive role of opposition in a modern society are describes.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2017

УДК 32.019.5+321:316.483

Дяченко О.В., ОНУ імені І. І. Мечникова

СТРАТЕГІЇ ТА ПРИЙОМИ МОВНО-МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ В ХОДІ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Поставлена мета: аналіз основних стратегій та універсальних прийомів мовно-маніпулятивного впливу в ході політичного конфлікту. Розглянуті дві стратегії комунікації – конфронтацію та кооперацію. Визначені провідні стратегії в рамках конфронтаційної моделі комунікації, а саме: дискредитація, підкорення, насильство, агресія. Для аналізу мовно-маніпулятивного впливу, його стратегій та прийомів застосовано діалектичний метод, методи аналізу та синтезу, порівняльний, структурно-функціональний методи. Проаналізовані основні мовно-маніпулятивні стратегії в рамках моделі конфронтації: стратегія «гри на пониження», стратегія «гри на приниження гідності», стратегія «батьківського заступництва противника», «стратегія щеплення» та інші. З'ясовані основні прийоми маніпулятивного впливу, що застосовуються під час політичного конфлікту: анулююче перетворення, фінгіруюче перетворення; ідентифікуюче перетворення; модальне перетворення.

© Дяченко О.В., 2017

Приклади використання маніпулятивних технологій можна знайти ще в період Давньої Греції та Риму, на сучасному етапі суспільного розвитку сфера використання маніпулятивних технологій значно розширилась. Вони застосовуються в рекламі, діловому спілкуванні, політиці та повсякденному житті. Прийоми маніпулятивного впливу застосовуються для нав'язування адресату своєї волі, для вчинення ним дій, на які очікує маніпулятор. Негативні наслідки від такого впливу залежать від сфери, в якій використовується маніпуляція, кола адресатів та впливовості маніпулятора. Звісно, використання такого роду технологій в політиці передбачає найширше коло адресатів. Ступінь небезпеки такого впливу та спровокованих ним наслідків підвищується в разі використання маніпуляцій в ході політичного конфлікту. Отже вказане обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналізу сутності та особливостей протікання і вирішення політичних конфліктів присвячено велику кількість теоретичних праць. Так, вчення про політичний конфлікт знаходимо у працях Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, А. Токвіля, О. Конта. В сучасній світовій науці політичні конфлікти аналізуються такими вченими, як: С. Ліпсет, Г. Моска, В. Паретто, Д. Сандерс, Ж. Сорель та ін. Серед вітчизняних дослідників слід назвати Ю. Білецьку, К. Вітмана, М. Головатого, І. Кресіну, Л. Кормич, С. Ростецьку та ін.

Технології політичного маніпулювання стали предметом досліджень таких зарубіжних вчених, як: А. Грамші, З. Фрейд, К. Ясперс, Р. Шапіро, Л. Васильєв, Н. Гронська, Г. Грачов, Е. Жуков, О. Ланге, Г. Філіппов та ін., а також вітчизняні дослідники – М. Бебик, С. Грабовська, І. Жданов, В. Петренко, А. Романюк, Л. Скочиляс та ін.

Мовні засоби маніпулятивного впливу в своїх роботах розглядали такі вчені, як: Ж. Бодрийяр, Ю. Лотман, Г. Грайс, І. Стернін, М. Кочкін та інші. А. Філінський та В. Аміров присвятили свої дисертаційні дослідження аналізу маніпулятивних (в тому числі і мовних) технологій під час передвиборчих кампаній.

Незважаючи на чималий теоретичний доробок як вітчизняних, так і зарубіжних вчених з питань сутності та особливостей політичних конфліктів, а також технологій політичного маніпулювання за різних форм політичного процесу, наразі не

проводилось комплексного дослідження використання мовно-маніпулятивних технологій під час політичного конфлікту.

Метою статті є аналіз основних стратегій та універсальних прийомів мовно-маніпулятивного впливу в ході політичного конфлікту.

Як відомо, для будь якого суспільства характерною є наявність певних соціальних конфліктів, що виникають через якісні відмінності, що притаманні певним соціальним групам або індивідам.

Отже конфлікт притаманний будь-якому часу та будь-якому суспільству в усіх сферах життя: політичній, професійній, особистій, побутовій.

Конфлікт являє собою комунікаційний акт, що передбачає зіткнення двох і більше сторін з приводу неспівпадіння інтересів, цілей та поглядів, в результаті чого одні із сторін діє на шкоду іншій, а друга сторона у відповідь на це здійснює аналогічні дії. Отже, конфлікт – це двостороння поведінка, що базується на комунікативному контакті. Реальний політичний конфлікт має вербальний вираз. В залежності від такого виразу політичний конфлікт може бути підкріпленим мовним. В свою чергу, вербальне та текстове відображення конфлікту може бути нейтральним або конфліктним. Так, заяви та тексти офіційного характеру, виступи офіційних осіб частіше будуть нейтральними, в той час, коли тексти неофіційного характеру (критичні статті, інтерв'ю, огляди, листи) в більшості випадків є конфліктними. Проте, в будь якому випадку в ході конфлікту або при його висвітленні (як вербальному, так і текстуальному) наявні маніпулятивні елементи.

Аналіз мовної репрезентації конфлікту дає змогу виділити параметри, що характеризують причини та характер конфлікту. До них слід віднести безпосередніх учасників конфлікту, поведінка яких обумовлена зовнішніми (соціальними) та внутрішніми (психологічними) факторами, а також саму мову.

До зовнішніх факторів, що регулюють мовну поведінку належать традиції і норми, що склалися в даній етнокультурної спільності, в професійній групі, до якої належать учасники; конвенції, прийняті в даному соціумі; схеми мовної поведінки, що стали соціально значущими і засвоєні особистістю; а також соціальні ролі комунікантів, які визначаються соціальним статусом, професією, національною приналежністю, освітою, віком

тощо. До внутрішніх факторів відносять ті, що обумовлені типом особистості (психологічним і комунікативним), інтересами, мотивами, установками і поглядами учасників конфлікту [1, с. 167].

Другий параметр – мова (усна та письмова). Мова соціокультурної спільноти в результаті своєї конвенціональної природи представляє собою певний код, за допомогою якого відбувається комунікативний контакт суб'єктів, що належать до спільноти. Усна ж мова (мовлення) є індивідуальним явищем, творчим процесом кожного з учасників. Правильний вибір засобів мови, орієнтованих на співрозмовника, здатність адекватно передати зміст, виправдовуючи очікування партнера по комунікації, – все це гармонізує спілкування.

Проте як в мові, так і в мовленні наявні такі їх властивості, що створюють перешкоди, непорозуміння та призводять суб'єктів комунікації до конфлікту. Так, природа мовного знака (лексична і граматична багатозначність, омонімія, динамічність, варіативність, відсутність природного зв'язку між «означуваним» та «тим, що означає», а також між знаком і денотатом) [2-4] може стати причиною його неоднозначної інтерпретації, виникнення «інших смислів» в висловлюванні, а це, в свою чергу, може призвести до непорозумінь, небажаних емоційних ефектів, напруженості в мовному спілкуванні, які є сигналами мовного конфлікту. Ці та інші властивості «живуть» всередині мови і несуть конфліктогенний потенціал, для реалізації якого потрібен механізм, що приводить його в дію [5, с. 7]. Таким механізмом є мовлення. Факт актуалізації чи неактуалізаціі тих властивостей мовного знака, які створюють ситуацію ризику, грунт для комунікативних конфліктів, залежить від ситуації спілкування в цілому, і головними чином від суб'єктів комунікації. Їх комунікативний досвід, мовна компетенція, мовні смаки, ставлення до проблем мови і мовлення, індивідуальні мовні звички та інші якості, виявлені ними в даній ситуації, дозволяють усунути комунікативні перешкоди або загострити їх і довести ситуацію до конфліктної.

Визначити тип мовної взаємодії можна за її результатом – досягненням чи недосягненням мовного наміру того, хто говорить. Отже, виділяються два типи спілкування: ефективне (спілкування зі знаком «плюс») і неефективне (спілкування зі знаком «мінус»). Але мети можна досягти різними способами. Наприклад, мета

спонукати співрозмовника до якогось бажаного для мовця дії може бути досягнута за допомогою ввічливого прохання чи наказу, вираженого за допомогою нелітературної лексики, з нанесенням образи і приниженням особистості співрозмовника. Можна вдало образити партнера по комунікації, з метою досягнення зміни його емоційного стану. Таким чином, на наш погляд, мають рацію ті вчені, які ефективність спілкування пов'язують з його якістю. Наприклад, Г.П. Грайс під ефективністю розуміє такий вплив на слухача, за допомогою якого він пізнає намір того, хто говорить. Введений ним «принцип кооперації» проголошує виконання основних «максимум спілкування», спрямованих на досягнення його ефективності. Це чотири фундаментальні принципи, якими несвідомо керуються всі, хто говорить, щоб спілкування було успішним: постулат інформативності (слід повідомляти щось нове); постулат ясності (необхідно говори однозначно, ясно, уникати двозначності); постулат зв'язності (зобов'язує не відхилятися від теми, не втрачати основної думки); постулат істинності (слід казати правду, говори щиро) [6, с. 225]. При звичайній комунікації дані принципи реалізуються суб'єктами неусвідомлено. Оскільки мовне маніпулювання – це усвідомлений процес, постулати спілкування певним чином деформуються під час здійснення маніпулятивного впливу.

Постулат інформативності повинен дотримуватися в силу законів комунікації, в іншому випадку контакт може бути порушений, а увагу адресата втрачено. Постулат ясності деформується в напрямку двозначності і приховування значення, оскільки саме ці маніпулятивні прийоми дозволяють уникнути прямих і однозначних тлумачень, допомагають приховати небажані аспекти проблеми, промовчати про негативні супутні питання. При маніпулювання постулат зв'язності дотримується у викривленій формі: з одного боку, необхідно дотримання певної логіки комунікації, з іншого – маніпулятивні техніки, такі, як фрагментація, припускають навмисне порушення зв'язності тексту. Однак найсуттєвішою деформації в комунікативному просторі піддається постулат істинності.

У лінгвістиці справедливо усталилася думка, що «вірити інформації, що надходить, природніше, ніж не вірити, мова в цьому сенсі взагалі відносить віру до норми, а невіру – до аномалії» [7, с. 468]. Порушення останнього постулату призводить

до того, що інформація, яка повідомляється, зводиться лише до одного можливого варіанту інтерпретації, часто істотно далекого від справжнього стану речей.

Е.Н. Ширяєв [8, с. 14] вважає, що ефективне спілкування – це оптимальний спосіб досягнення поставлених комунікативних завдань, коли намір відповідає результату. І.А. Стернін [9, с. 6] в основу змісту «ефективне спілкування» покладає поняття «баланс відносин»: ефективним мовним впливом слід визнати такий, який задовольняє двом основним умовам: досягає поставлених адресантом цілей і зберігає рівновагу між учасниками спілкування, тобто досягає комунікативної мети. Таким чином, мова йде про якість спілкування, оцінену по його результату з точки зору того психологічного стану, в якому перебувають обидва учасники після комунікації.

Критерієм конфліктності є ступінь неконтрольованості, інтенсивності, агресивності реакції реципієнта, яку він, усвідомлюючи, що мовленнєвий вплив направлено на нього, здійснює у відповідь на такий вплив.

На підтвердження сказаного можна зазначити, що в лінгвістичній конфліктології виділяють дві основні стратегії комунікації: стратегія кооперації (стратегія ввічливості, щирості, довіри, співпраці, компромісу і т.п.) та конфронтації (стратегія дискредитації, підкорення, насильства, агресії, викриття, суперництва, тощо) [10].

Наприклад, лінгвостратегія дискредитації [11] розглядається як різновид глобальної стратегії «гра на пониження» (у Ч. Ларсона використовується термін *downplay* [12]). У мовленні дискредитація пов'язана зі словесним виразом негативної оцінки, причому основним є намір вплинути на слухача (принизити, висміяти, вразити об'єкт висловлювання через применшення його авторитету). Успіх такої стратегії видно по реакції адресата: якщо той відчуває себе ображеним, скривдженим, то ефект досягнутий і стратегія реалізована успішно. Текстовий матеріал демонструє такі продуктивні тактики реалізації мовної стратегії дискредитації, як нанесення прямої вербальної образи – «він дурень, злодій, шахрай, непрофесіонал і т.д.»; навішування ярликів – «пособники, сірий кардинал»; непряма образа – «він схожий на ...»; розвінчування домагань – «він не схожий на ..., хоча і претендує ...». Мовними засобами даної стратегії є експресивна і оціночна

лексика з негативними супутніми значеннями. Імпліцитно семантика образи формується з використанням спеціальних прийомів маніпулювання: порушення максими кількості; встановлення бажаних причинно-наслідкових зв'язків; нав'язування прихованого висновку; антитеза. На лексичному рівні це здійснюється за рахунок агресивної та маркованої лексики.

Близькою за характером впливу вважається стратегія «гри на приниження гідності», яка дозволяє тому, хто говорить викликати у адресата відчуття сорому або ніяковості, досади за ситуацію, відображену в тексті.

У відповідь на критику досить часто використовується маніпулятивна стратегія «батьківського заступництва противника»: сторона, що піддана критиці, не відповідає на критику по суті, але заявляє про примирення і вичерпаність інциденту: прикладом може служити зустріч президентів України (В. Ющенка) та Росії (В. Путіна) одразу після виборів 2005 року.

До стратегій конфронтації слід віднести маніпулятивну «стратегію щеплення», названу Р. Бартом «імунізація колективного уявного», коли адресант визнає певну шкоду від описуваних дій, однак намагається переконати адресата в тому, що ці дії дозволяють уникнути ще більшого зла. Прикладом можуть служити слова міністра оборони США У. Коена, якими він прокоментував розстріл 14 квітня 1999 року пілотами альянсу колони косовських біженців: «Іноді ми повинні ризикувати життями кількох людей, щоб врятувати життя багатьох» [13].

Перелік маніпулятивних технологій не є вичерпним. Так, означені вище стратегії можна доповнити стратегіями делегітимізації, солідаризації; стратегією залякування, самовихваляння і лестощів тощо [14, 15]. Те ж саме стосується і переліку прийомів маніпулятивного впливу. Так, Ю.І. Левін [16, с. 596] наводить наступний перелік універсальних маніпулятивних прийомів: анулююче перетворення (замовчування або напівправда), що дозволяє приховувати дійсність (наприклад, «кризи в країні немає, але є ознаки кризової ситуації»); фінгіруюче перетворення (включення в повідомлення подій, які не відбувалися в реальності, так звана «практика заговарювання зубів», зазвичай з зайвими подробицями); ідентифікуюче перетворення (заміна факту на більш узагальнений образ, наприклад, замість словосполучення «війна в Сирії» – «події в Сирії»); модальне перетворення (частіше

відомості даються з посиланням на джерело, що дозволяє уникнути відповідальності за інформацію, або ж застосовуються вступне слово: можливо, ймовірно, здається, наприклад).

Наведений перелік можна доповнити такими прийомами, як: створення соціальних міфів, популізм, навішування ярликів, спотворення фактів, використання брехні та обману при недостатній поінформованості адресата, контроль за засобами масової інформації, маніпулювання на «довірі» тощо. Так, на перший погляд здається, що з демократизацією суспільного життя в Україні влада частіше звертається до громадської думки, проте одночасно використовує її в власних заангажованих цілях, що створює прірву політичного непорозуміння. Довіра між цими суб'єктами політики низька. Населення хоче змін у політичній системі, щоб подолати корупційні схеми, натомість отримує іншу корупційну схему. За допомогою таких маніпуляцій громадянське суспільство часто породжує політичні конфлікти між різними верствами населення та окремими політичними силами, які не звертають уваги на політичні погляди окремих категорій громадян [17, с. 126].

Слід зазначити, що для сучасного етапу розвитку притаманна підвищена агресивність політичної мови, в тому числі активне використання конфронтаційних стратегій і тактик мовної поведінки (загрози, ігнорування, дискредитація, лайка, брехня, наклеювання ярликів, образи та ін.). Показово, що мовна агресивність в її різноманітних проявах особливо зростає в періоди загострення соціальної ситуації і під час виборчих кампаній. «Слово перетворено в небезпечну агресивну силу, направлено міняє людську свідомість. Технологія «промивання мізків» страшніша за будь бомбардувань, за будь-які руйнування, тому що інформаційна зброя вражає генетику людини, впливає не тільки на конкретну людину, а й на її нащадків» [18]. Саме через це вітчизняна влада змушена вводити обмеження на інформаційний продукт РФ.

Отже, конфлікт – парний поведінковий акт, який слід розглядати з позицій двох суб'єктів спілкування. Такий вид взаємодії може розвиватись за одним із таких сценаріїв, як: конгруенція, що передбачає зростання підтвердження взаємних рольових очікувань партнерів, швидке формування у них загальної картини ситуацій і виникнення емпатичних зв'язків один з одним. Другий – конфронтація – являє собою одностороннє або взаємне непідтвердження рольових очікувань, розбіжність

партнерів в розумінні або оцінці ситуації і виникнення антипатії один до одного. Як зазначає А.Б. Добровіч [19, с. 77], згідно конвенціональних норм спілкування, почуття антипатії має приховуватися і наявні розбіжності слід висловлювати словесно в коректній формі. Проте у випадку конфліктного спілкування ні перше, ні друге не дотримується. Відбувається порушення конвенцій, співрозмовники не намагаються співставляти свою поведінку та пристосовуватись до опонента. Конфронтація відбувається не просто в результаті недотримання конвенцій, правил мовної поведінки. Зовнішній прояв конфлікту обумовлено більш глибокими, немовних факторами, які є джерелом насильницького, агресивної поведінки.

Насильство тісно пов'язане зі змістом конфлікту, оскільки під ним розуміється тип дії або поведінки суб'єктів, при якому інші суб'єкти піддаються фізичному або вербальному тиску. Поняття «насильство» співвідноситься з поняттям «агресія», яка характеризує будь наполегливу, нав'язливу та атакуючу поведінку, пов'язану з примусом і контролем [20, с. 149]. Якщо мова йде про подібне загострення політичного конфлікту, в результаті використання насильства та агресії протистояння переходить в найбільш небезпечну його форму – військовий конфлікт. Останній в свою чергу, за умови подальшого використання конфронтаційних стратегій маніпулятивного впливу, може призвести до незворотних наслідків та чималих людських жертв.

Таким чином, конфлікт включає немовні фактори – потреби, інтереси, мотиви, погляди, що визначають соціальний і психологічний тип особистості, а також установки індивіда на взаємодію з контрагентами. Установки впливають на формування цілей спілкування, які, в свою чергу, визначають вибір суб'єктом мовних стратегій. Мовні стратегії жорстко співвідносяться з установками (стратегії підпорядкування і дискредитації співвідносяться з установкою на конфлікт, конфронтацію; стратегії близькості, відмови від вибору співвідносяться з установкою на контакт та співпрацю). Всі ці компоненти конфліктного спілкування – немовні фактори, установки, цілі, мовні стратегії – регулюють вибір тактик мовної поведінки, конфліктний репертуар яких дуже багатий: від прямої образи до самого витонченого способу приниження честі і гідності співрозмовника (натяки, двозначності та ін.).

Таким чином, доходимо до **висновку**, що під час політичного конфлікту використовуються дві основних стратегії комунікації: кооперація та конфронтація. До основних мовних конфронтаційних стратегій належать: стратегія «гри на пониження», стратегія «гри на приниження гідності», стратегія «батьківського заступництва противника», «стратегія щеплення», стратегія делегітимізації, солідаризації, стратегія залякування, самовихваляння і лестощів тощо. Серед основних прийомів маніпулятивного впливу, що застосовуються під час політичного конфлікту визначаються: анулююче перетворювання (замовчування та напівправда), фінгіруюче перетворення (практика «заговорювання зубів»); ідентифікуюче перетворення (заміна факту на більш узагальнений образ); модальне перетворення (використання посилань на джерела та ввідних термінів, для уникнення відповідальності).

Володіння знаннями про особливості лінгвістичних стратегій та прийомів мовно-маніпулятивного впливу під час політичного конфлікту дає змогу його учасникам проаналізувати ситуацію, обрати ефективну стратегію поведінки та знайти оптимальні шляхи виходу із конфлікту. Слід зауважити, що використання стратегії кооперації дасть змогу уникнути конфлікту між опонентами, швидко знизити ступінь напруги або якнайшвидше вирішити конфлікт (в т.ч. використовуючи переговори, як найбільш дієвий метод), стабілізувати ситуацію на постконфліктій стадії. В той же час, вибір стратегії конфронтації сприяє ескалації конфлікту, залученню нових учасників у конфлікт, підвищує загрозу переростання політичного конфлікту у військовий конфлікт з великою кількістю жертв.

Подальший аналіз означених мовно-маніпулятивних стратегій та прийомів маніпулятивного впливу, що застосовуються в рамках конкретних стратегій допоможе напрацювати найбільш дієві механізми вирішення різних типів політичних конфліктів.

Бібліографічний список:

1. Третьякова В.С. Коммуникативная норма как социально-психологическая сущность / В.С. Третьякова // Культурноречевая ситуация в современной России: вопросы теории и образовательных технологий: Тезисы докладов и сообщений Всероссийской научно-методической конференции, Екатеринбург, 19-21 марта 2000 г. – Екатеринбург, 2000. – С. 167–175.
2. Барт Р. Империя знаков / Р. Барт. – М. : Праксис, 2004. – 144 с.

3. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 258 с.
4. Лотман, Ю. М. Об искусстве / Ю.М. Лотман. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – 704 с.
5. Ильенко С.Г. К поискам ориентиров речевой конфликтологии / С.Г. Ильенко // Аспекты речевой конфликтологии: Сборник статей. – СПб.: БЕК, 1996. – С. 3–12.
6. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс //Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. XVI: Лингвистическая прагматика / Общ. ред. Е.В. Падучевой. – С. 217–238.
7. Булыгина Т.В., Шмелёв А.Д. Языковая концептуализация мира: (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелёв. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
8. Ширяев Е.Е. Культура речи как особая теоретическая дисциплина / [Е.Е. Ширяев] // Культура речи и эффективность общения / Л.К. Граудина, Е.Н. Ширяев. – М.: Наука, 1996. – 441 с. – Разд. 1.1. – С. 8-40.
9. Стернин И.А. Социальные факторы и развитие современного русского язика / И.А. Стернин // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Выпуск 2. Язык и социальная среда. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 4-16.
10. Третьякова В.С. Речевой конфликт и гармонизация общения / В.С. Третьякова. – Екатеринбург: УрГУ, 2002. – 267 с.
11. Иссерс О.С. Паша – «Мерседес», или речевая стратегия дискредитации.: [Електронний ресурс] / О.С. Иссерс. – Режим доступу: http://www.rusword.com,ua/article/pmt.php&i=rl
12. Larson, Ch. U. Persuasion: reception and responsibility / Ch. U. Larson. – Belmont, Wadsnorth Publishing Company. Ca, 1995. – 269 p.
13. Кочкин М.Ю. О манипуляции в современном политическом дискурсе / М.Ю. Кочкин // Языковая структура и социальная среда. Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 10–13.
14. Филинский А.А. Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999-2000 гг.: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / А.А. Филинский. – Тверь, 2002. – 21 с.
15. Амиров В. М. Агитационный предвыборный сверхтекст: организация содержания и стратегии реализации: автореф. дис... канд. филол. наук; 10.02.01 / В.А. Амиров – Екатеринбург, 2002. – 21 с.
16. Левин Ю.И. О семиотике искажения истины // Избранные труды. Поэтика. Семиотика / Ю.И. Левин. – М.: Языки славянской культуры, 1998. – С. 594–605.
17. Білецька Ю.В. Політичні конфлікти: сутність та способи вирішення (специфіка прояву в політичному процесі сучасної України): : дис. … кандидата політ. наук : 23.00.02 / Ю.В. Білецька. – Одеса, 2015. – 213 с.

18. Григорьева О.Н. Откуда берется зло / О.Н. Григорьева // Полемика. – 2001. – № 10. – С. 31-38.
19. Добрович А.Б. Ролевая модель межличностного общения / А.Б. Добрович // Принципиальные вопросы теории знания: Труды по искусственному интеллекту: УЗТГУ. – Вып.688. – Тарту, 1984. – С. 70-85.
20. Дмитриев А.В., Кудрявцев В.П., Кудрявцев С.В. Введение в общую теорию конфликтов / А.В. Дмитриев, В.П. Кудрявцев, С.В. Кудрявцев. – Ч. 1. Юридическая конфликтология. – М., 1993. – 212 с.

Поставлена цель: анализ основных стратегий и универсальных приемов языкового манипулятивного воздействия в ходе политического конфликта. Рассмотрены две стратегии коммуникации – конфронтацию и кооперацию. Определены ведущие стратегии в рамках конфронтационной модели коммуникации, а именно: дискредитация, подчинения, насилие, агрессия. Для анализа языкового манипулятивного воздействия, его стратегий и приемов применен диалектический метод, методы анализа и синтеза, сравнительный, структурно-функциональный методы. Проанализированы основные речевые манипулятивные стратегии в рамках модели конфронтации: стратегия «игры на понижение», стратегия «игры на унижение достоинства», стратегия «отеческого покровительства противника», «стратегия прививки» и другие. Установлены основные приемы манипулятивного воздействия, применяемые в политическом конфликте: аннулирующего преобразования, фингирующего преобразования; идентифицирующего преобразования; модального преобразования.

The aim is set: the analysis of the main strategy and universal methods of language manipulative influence during the political conflict. Two strategy of communication – confrontation and cooperation are considered. The conducting strategy within confrontational model of communication are defined, namely: discredit, submission, violence, aggression. The dialectic method, methods of the analysis and synthesis, comparative, structurally functional methods is applied to the analysis of language manipulative influence, its strategy and receptions. The main speech manipulative strategy within confrontation model are analyzed: strategy of «downplay», strategy of «game on humiliation of advantage», strategy of «paternal protection of the opponent», «strategy of an inoculation» and others. The main methods of manipulative influence used in a political conflict are established: the canceling conversion, fingerease conversion; the identifying conversion; modal conversion.

Стаття надійшла до редколегії 28.04.2017

УДК [323.1+314.151.3]:303.446

Блажевська Є.В., ЧНУ імені Юрія Федьковича

СПЕЦИФІКА ПОРІВНЯЛЬНИХ ПІДХОДІВ У МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПІ

На початку XXI століття міграційні процеси у зв'язку з активною глобалізацією набули надзвичайно широких масштабів; складність такого явища часто призводить до протиріч між інтересами держави і/або світової спільноти і правами окремої людини, етнічної групи, нації. З огляду на серйозну значущість проблеми є досить актуальним проведення різними інститутами крос-національних порівняльних досліджень в цій галузі, для чого необхідно в тому числі дослідити понятійно-категоріальний апарат цієї сфери, відмінний в різних країнах і регіонах світу, і, можливо, створити на міжнародному рівні новий загальноприйнятий апарат для більшої ефективності дослідницької діяльності.

На даний час проблема світової міграції досягла небачених досі масштабів. Переважна більшість мігрантів добровільно залишає свої країни в пошуку кращих економічних, соціальних та освітніх можливостей і кращих умов життя. Водночас спостерігається різке зростання числа вимушених переселенців через небезпеку і збройні конфлікти. Тому особливо **актуальним** є вивчення цього питання, як на національному, так і на міждержавному рівнях, а також проведення крос-національних порівняльних досліджень в даній галузі, адже результати таких досліджень можуть посприяти прийняттю заходів, спрямованих на економічні, соціальні та екологічні детермінанти благополуччя мігрантів і біженців.

Метою даної роботи є виявлення та розкриття проблеми використання понятійно-категоріального апарату при проведенні крос-національних порівняльних досліджень (на прикладі застосування термінів «мігрант» та «етнічна меншина» в Канаді, Великобританії та Німеччині), а також запропонувати можливі варіанти її вирішення.

При проведенні даного дослідження було поставлено декілька **завдань**, а саме: виявлення та вивчення проблеми існування розбіжностей у термінології, яка використовується науковцями

© Блажевська Є.В., 2017

в сфері міграції та біженства; з'ясування впливу таких розбіжностей на процес проведення крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері; пропозиція можливих шляхів подолання цієї проблеми.

Світовою спільнотою визнано, що міграція – це явище, яке потребує системного підходу, продуманих, скоординованих, цілеспрямованих рішень [3, с. 201]. Держави обговорюють питання міграції не тільки на двосторонньому, регіональному, а й, останнім часом, на глобальному рівні. Щоб координація

і міжнародне співробітництво були успішними, необхідна загальнозрозуміла мова.

В сфері міграції існує безліч термінів, які використовуються для опису одного і того ж (або схожого) явища. Наприклад, існують суттєві відмінності між термінами «незаконна міграція» (illegal migration), «таємна міграція» (clandestine migration), «незадокуметована міграція» (undocumented migration), «нерегулярна міграція» (irregular migration) тощо [8]. Однак в більшості випадків їх використовують неточно, нерідко як взаємозамінні, немов вживання конкретного терміна нічого не змінює. Визначення в області міграції часто є неточними, сумнівними, а то і суперечливими, міжнародні ухвали по цьому питанню відсутні [11]. Останнє частково викликане тим, що міграція традиційно розглядалась тільки на національному рівні, і як результат – використання міграційних термінів варіюється в залежності від країни чи цілого регіону. Більш того, навіть в межах однієї країни терміни можуть відрізнятися за значенням або змістом. Натомість відмінності у визначеннях поняття «мігрант» та «етнічна меншина» в різних країнах можуть впливати на те, якою буде політика держави щодо цих осіб [1, с. 6], а також на їх доступ до різноманітних державних послуг [2]; тобто застосування терміну в тому чи іншому контексті до конкретної людини може суттєво змінити її життя. Тому, безперечно, уточнення фактичного значення категоріального апарату в сфері міграції та етногенезу населення є важливим завданням, успішне вирішення якого в тому числі дасть можливість більш результативно проводити міждержавні порівняльні дослідження в цій сфері, які з огляду на прискорені темпи глобалізації набувають все більшого значення.

На початкових етапах нашого дослідження було зроблено спробу уточнити визначення термінів «мігрант» та «етнічна

меншість» на прикладі мовної бази таких трьох країн, як Канада, Великобританія та Німеччина. Було розглянуто основні варіанти, в яких етнічний та міграційний статуси розуміються у цих трьох країнах, при цьому ми намагались не вводити з самого початку жорстку концептуалізацію або операціоналізацію. Попередні дослідження [6, p. 348] в цій сфері підтвердили значну різноманітність в мові і концепціях, використовуваних в рамках трьох країн в галузі наукових досліджень, в діалозі з питань політики і в повсякденному суспільному дискурсі, пов'язаному з питаннями міграції та етнічної приналежності. Крім того, в міжнаціональній порівняльній роботі вибір термінів і значень, дотичних до ключових понять, є соціально та історично обумовленим, а також враховує складний і конфліктний характер таких понять. Ми виділяємо три аспекти, що особливо яскраво демонструють дивергенцію і де ці розбіжності чітко відображаються в поточних концептуалізаціях, прийнятих групами дослідників з трьох країн, а саме: той самий термін використовується для позначення різних речей, як всередині країни, так і на міждержавному рівні; ті самі терміни, що набувають образливих конотацій в одній або декількох країнах, мають більш позитивний відтінок в інших; деякі терміни зазвичай використовуються в одній країні без концептуального еквівалента, який існує в двох інших.

Наприклад, існує плутанина в розумінні термінів «мігрант» та «іммігрант». Дослідники з Канади зазначають, що в той час як термін «мігрант[migrant]» несе в собі конотацію тимчасового або сезонного руху, термін «іммігрант[immigrant]», у використовуваному ними контексті, належить тому, хто переїхав в країну з наміром оселитися назавжди, а «укорінений/постійний іммігрант[landed immigrant]» – офіційний термін для всіх, кому було надано право проживати в Канаді на постійній основі [4 p. 61]. У Німеччині відмінність між постійними і тимчасовими мігрантами підкреслюється через використання термінів Gastarbeiter (заробітчанин) і Ausländer (іноземець) або Aussiedler (переселенець), відображаючи різні правові статуси і суміжні з ними права цих осіб [12 p. 330]. На відміну від цього, дослідники з Великобританії вважають, що терміни «мігрант» та «іммігрант» можуть використовуватись як взаємозамінні [7 p. 97], – можливо, це відображає менш жорстку категоризацію людей, що в'їжджають

в країну, і можливостей тих осіб, які перебувають на строкових дозволах на роботу, та тих, які вирішили влаштуватись на постійне проживання і отримати громадянство. Однак, дослідники з Великобританії також попереджають про можливий негативний підтекст, який термін «іммігрант» може нести, і зазначають, що, хоча термін «мігрант» іноді використовується в дослідженнях, щоб охопити всіх тих, хто народився за межами Великобританії, ані «мігрант», ані «іммігрант» не буде, як правило, використовуватись для категоризації дітей або онуків людей, які мігрували до Великобританії [13 p. 300]. Також, хоча терміни «народжені за кордоном [foreign born]» та «іноземного походження [foreign origin]» раніше використовувались в Великобританії, вони викликали неприємні асоціації і тепер є рідковживаними [7 p. 104]. На відміну від цього, німецькі дослідники відзначають, що німецькі вчені не відкидають термін «мігрант» для визначення громадян «другого покоління», і посилаються при цьому на авторитетного пана Шьонвальдера, який стверджує, що використання терміну «іммігрант/переселенець» (Einwanderer) не сприймається як вказування на інакшість або як відокремлення від інших в німецькомовному середовищі і є цілком прийнятним [12, p. 321]. Досвід Німеччини також виявився унікальним в своєму використанні специфічних термінів для розрізнення мігрантів німецького етнічного походження, яких називають Aussiedler (переселенець), і мігрантів з будь-яким іншим етнічним походженням, крім німецького, яких називають Ausländer (іноземець) [12, p. 321]. Було також відзначено, що останні згадуються в політичному та мас-медійному дискурсах як набагато більш проблематичні, ніж перші [12, p. 322]. Врешті, деякі вчені [3, с. 37] запропонували при проведенні крос-національних порівняльних досліджень використовувати для узагальнення фразу «особа з міграційним досвідом» [individual with a migration background], визнаючи проблемний характер найменування «мігрант» [11].

Незважаючи на відсутність концептуального еквівалента, члени дослідницьких груп в Канаді і Великобританії роблять спроби визначити загальні терміни, які слугували б для розрізнення «видів» мігрантів або етнічних меншостей і які можна було б використати для раціоналізації процесу класифікації конкретних груп. Так, наприклад, термін «видима меншина»

[visible minority] використовується в Канаді, а термін «Чорна та етнічна меншина» [Black and minority ethnic] використовується у Великобританії, обидва з яких роблять акцент на кольорі шкіри, а також частково на ступені культурної відмежованості від більшості білого населення [11]. На відміну від Великобританії і Канади, німецькі дослідники відзначають, що терміни «раса» та «етнічність» рідко використовуються і поняття етнічних меншин є рідкістю в Німеччині [12, p. 331]. Німецька ситуація, звичайно, схожа на ситуацію в більшій частині Європи, де порушення людських прав, які мали місце в недалекому минулому, призвели до виникнення сильних побоювань щодо визначення етнічної ідентичності в офіційних даних.

Ми не ставили собі за мету всебічно описати різноманітність усіх термінів і тих значень, в яких вони використовуються в обраних для проведення дослідження країнах, це виходило б за межі даної роботи. Натомість нашою метою було підкреслити, як під час будь-якого міжнаціонального порівняльного дослідження постає питання узгодження термінології. Під час цього процесу стає зрозумілим, що поняття і терміни, пов'язані з групами мігрантів/меншинами, не є ані природними, ані нейтральними мовними елементами, а є як продуктом, так і самим «виробником» конкретних форм соціальних відносин. Ці спостереження підкреслили важливість чіткого формулювання розуміння ключових термінів, які будуть використовуватись в дослідженні, з урахуванням їх соціально-історичного контексту, більш уважного розгляду будь-якої категорії етнічних меншин чи міграційних груп населення з точки зору можливої їхньої цінності для дослідження в його прогнозованих межах, аспектів, які зазвичай не є об'єктом пильної уваги при проведенні дослідницької роботи лише в одній країні.

Більш складним було спробувати вирішити інше підняте в ході роботи питання, а саме: чи можна або чи бажано розробити набір понять, термінів і категорій, які мають відношення до всіх трьох країн? Це спірне питання. У той час як деякі дослідники виступають за процес стандартизування інструментарію та категоріального апарату для більш успішного його використання за різних умов [5 p. 141], інші стверджують, що процеси «етногенезу» настільки історично і географічно специфічні, що таке узгодження буде неможливим і навіть недоцільним [4,

р. 52-53]. Ми схильні приєднатись до думки тих дослідників, які при вирішенні цього питання намагаються враховувати як контекстну специфічність на національному рівні, так і універсальні закономірності або тенденції [10]. При використанні такого підходу основна увага приділяється розумінню процесів ідентифікації і категоризації, а не роботі з фіксованими категоріями, які і так приймаються як самі собою зрозумілі. Такий підхід може мати потенціал для нових важливих ідей [11]; у той же час маємо визнати, що вихід за межі прийнятих понять і термінів може створювати проблеми на рівні окремої країни [9, p. 486-487].

Отже оскільки, як ми зазначали вище, на міжнародному рівні загальноприйнятого визначення поняття «мігрант» чи «етнічна група» не існує, а неоднорідність використовуваних визначень обмежує порівнянність даних, зібраних в плановому порядку під час проведення крос-національних порівняльних досліджень, ми би рекомендували наступні заходи з вирішення даної проблеми: визначити загальноприйняті варіанти тлумачення термінів для позначення мігрантів та етнічних меншин і закріпити їх документально на офіційному міждержавному рівні, досягти консенсусу з важливих змінних показників, пов'язаних з міграцією, для збору даних на рівні різних інформаційних систем, а також рухатись в бік забезпечення загального доступу до таких даних в масштабах всього світу зі зручною районізацією за основними світовими регіонами.

Таким чином, проблема існування суттєвих розбіжностей в розумінні та застосуванні термінології в сфері міграції та біженства суттєво впливає на процес проведення таких актуальних (з огляду на небачену досі масштабність міграційних процесів в сучасному гіперглобалізованому світі) крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері та на отримувані в ході таких досліджень результати, що зумовлює необхідність знаходження можливих шляхів подолання цих розбіжностей для підвищення ефективності та результативності вказаних розвідок.

Бібліографічний список:

1. Жеребцов А.Н. Правовое регулирование миграционной политики Российской Федерации / А.Н. Жеребцов. – Краснодар : Кубанькино, 2007. – 360 с.

2. Кто такой "мигрант"? Как различия в определениях понятия «мигрант» влияют на доступ к услугам здравоохранения? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-informed-policy-making/news/news/2017/02/what-is-a-migrant-how-definitions-affect-access-to-health-care
3. Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования / под ред. И. Молодиковой, Ф. Дювеля. – М. : Университетская книга, 2009. – 392 с.
4. Aspinall P. Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. Int Sociol. 2007; 22: 41–70. doi: 10.1177/0268580907070124. [Cross Ref]
5. Bhopal R. Chronic diseases in Europe's migrant and ethnic minorities: challenges, solutions and a vision. Euro J Pub Hlth. 2009; 19(2):140–143. doi: 10.1093/eurpub/ckp024. [PubMed] [Cross Ref]
6. Favell A. In: Citizenship today: global perspectives and practices. Aleinikoff T.A. and Klusmeyer D., editor. Washington DC: Brookings Institute; 2001. Integration policy and integration research in Europe: a review and critique; pp. 349–399.
7. Hantrais L. Contextualisation in cross-national comparative research. Int J Soc Res Meth. 1999; 2(2):93–108. doi: 10.1080/136455799295078. [Cross Ref]
8. International Migration Law: Glossary on Migration (Russian) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_2_rus.pdf
9. Livingstone S. On the challenges of cross-national comparative media research. Euro J Comm. 2003; 18:477–500. doi: 10.1177/0267323103184003. [Cross Ref]
10. O'Reilly J. Theoretical considerations in cross-national employment research. Soc Res Online. 1996;1(1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.socresonline.org.uk/1/1/2.html
11. Sarah M. Salway Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864/
12. Schönwälder K. In: Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays. Jürgen K, editor. Band 693 der Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung; 2008. Reformprojekt Integration; pp. 315–334.
13. Wrede S., Benoit C., Bourgeault I., van Teijlingen E., Sandall J., De Vries R. Decentred comparative research: context sensitive analysis of maternal health care. Soc Sci Med. 2006;63: 298–299. doi: 10.1016/j.socscimed.2006.07.011. [PubMed] [Cross Ref]

Вначале XXI века миграционные процессы в связи с активной глобализацией приобрели чрезвычайно широкие масштабы; сложность данного явления часто приводит к противоречиям между интересами государства и/или мирового сообщества и правами отдельного человека, этнической группы, нации. Учитывая серьезную значимость проблемы представляется весьма актуальным проведение различными институтами кросс-национальных сравнительных исследований в этой области, для чего необходимо в том числе исследовать понятийно-категориальный аппарат этой сферы, отличный в разных странах и регионах мира, и, возможно, создать на международном уровне новый общепринятый аппарат для большей эффективности исследовательской деятельности.

At the beginning of the XXI century a noticeable transformation of migration processes is observed under the influence of globalization, which effect the change of social, cultural, spiritual and economic models of different countries and world regions more and more actively. This stipulates the necessity for host countries to improve migration policies for more effective control over economic, social and cultural advantages or, vice versa, disadvantages, which international migration brings with it. Consequently, the necessity of constant examination of this problem seems logical, including the level of cross-national comparative researches, during which the study of the same phenomenon in two or more countries in various socio-cultural conditions with the usage of the same tools takes place. Taking into consideration the variable and unpredictable nature of the problem, the necessity of the stable basis for such researches is transparent, first of all, the need of permanent generally accepted and used conceptual and categorical apparatus, which predetermines primary importance of the research of this apparatus in the field of migration; in this context, the analysis of using of the terms "migrant" and "ethnic minority" in the scientific political and social discourses of such countries, as Canada, Great Britain and Germany is given in the case of this article.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2017

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 327(470)7

Кормич Л.І., НУ «ОЮА»

ДЕТЕРМІНАНТИ ВОЄННОЇ СТРАТЕГІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

В статті проаналізовані пріоритетні стратегічні цілі та завдання, що визначали та визначають спрямованість воєнної політики України за період від набуття незалежності до сьогодення. Основна увага приділена характеристиці правової бази воєнної політики. Найбільш яскраво динаміка даного напряму державної політики представлена у Воєнній доктрині України.

Правові засади воєнної політики України закладені такими програмними документами як: Конституція України, Закони України «Про основи зовнішньої та внутрішньої політики», «Про оборону України», «Про основи національної безпеки» тощо.

Особливе значення для формування і реалізації воєнної політики має такий документ як Воєнна доктрина України, прийняття якого визначається нормами ст. 2 Закону України «Про національну безпеку». За період незалежності України було прийнято три варіанти Воєнної доктрини (1993, 2004 та 2015 рр), перша – Верховною Радою України, а наступні вже Президентом України.

Перша Воєнна доктрина України була затверджена Постановою Верховної Ради України № 3529-XII від 19 жовтня

© Кормич Л.І. , 2017

1993 р.[1] і основним фактором, що вплинув на її формування, став процес фактичного набуття Україною статусу без'ядерної держави. Саме ядерне роззброєння можна вважати основною детермінантою, що визначала напрям воєнної політики молодої незалежної України, яка пішла шляхом демократичного розвитку. Україна дала приклад радикального варіанту вирішення важливих глобальних проблем людства, пов'язаних з війною і миром, ліквідацією зброї масового знищення, скороченням гонки озброєнь.

Зокрема, п. 1.3. цієї Доктрини передбачав, що «Україна має намір в майбутньому стати без'ядерною державою. Україна пов'язує скорочення та знищення ядерної зброї, яка розташована на її території, з адекватними діями інших ядерних держав та наданням ними і світовим співтовариством надійних гарантій її безпеки». На жаль такі адекватні дії з боку інших ядерних держав не відбулись, як і реальні гарантії безпеки для України не були надані. Але хтось завжди робить рішучий крок вперед першим, в даному випадку таку роль виконала Україна.

Крім того, важливим аспектом Воєнної доктрини 1993 р., враховуючи складні процеси, що відбувалися навколо Чорноморського флоту колишнього СРСР, можна вважати позицію, закріплену у п. 1.1. Доктрини, що Україна «виступає проти розміщення іноземних військ на своїй території». І хоч розподіл флоту був ще попереду, а перебування його російської частини на теренах України залишалось, створивши загрози в майбутньому, нормативне закріплення даного завдання було важливим для утвердження реального статусу незалежної держави.

В іншому ж Воєнна доктрина 1993 р. містила загальні положення, у яких підкреслювалося, що Україна не висуває територіальних претензій до інших держав і не визнає жодних територіальних претензій до себе; сприяє паритетному і збалансованому скороченню всіх видів збройних сил і озброєнь у регіоні та у Світі, виходячи з умов забезпечення оборонної достатності кожної держави; обстоює вирішення всіх міждержавних суперечностей тільки політичними та іншими методами, прийнятими згідно з нормами міжнародного права. Все це позиціонувало Україну як миролюбну державу, доповнюючи головний постулат її воєнної політики, що полягав в спрямованості на утвердження без'ядерного статусу.

Вперше позицію щодо без'ядерного статусу було проголошено у Декларації про державний суверенітет України 1990 р., у Розділі IX якої, зокрема зазначалося, що Україна «урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї» [2]. Крім того, певною мірою завдання ядерного роззброєння України були підтверджені у низці угод 1991-92 рр. щодо ядерних сил колишнього СРСР (Угода про спільні заходи щодо ядерної зброї від 21 грудня 1991 р., Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення від 11 травня 1992 р., тощо).

Протягом 1992 – 1993 років проблема ядерної зброї, що лишилася на території Україні від СРСР, була предметом переговорів між тодішнім українським керівництвом та урядами США і Російської Федерації. Окремі спроби деяких українських політиків поставити питання про призупинення процесу ядерного роззброєння успіху не мали. Достатньо слабкою виявилося і правове врегулювання питань ядерного роззброєння України. Так, практичні аспекти цього процесу були фактично визначені Массандрівськими угодами від 3 вересня 1993 р., зокрема Угодою між Урядом Російської Федерації та Урядом України про утилізацію ядерних боєзарядів. При цьому жодних преференцій Україна не отримувала. Так цього ж дня був підписаний і абсолютно невигідний Україні Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту, яким урядам РФ та України доручалося опрацювати угоду, «у відповідності до якої весь Чорноморський флот зі всією його інфраструктурою в Криму використовується Росією та отримує російську символіку» [3]. У процесі ядерного роззброєння тогочасному українському керівництву не вдалося отримати суттєвих міжнародних гарантій безпеки на рівні міждержавної угоди, задовольнившись сумнозвісним Будапештським меморандумом від 5 грудня 1994 р. Фактична втрата ядерного статусу Україною відбулася 2 червня 1996 р. Натомість всі гарантії безпеки носили виключно формальний характер і не відповідали головним цілям воєнної політики, яка мала забезпечувати безпеку України як незалежної держави.

Як ми можемо побачити, вищезгадані ключові позиції Воєнної доктрини 1993 р. так і не були дотримані. Більше того, саме прорахунки 1993 – 1994 рр. – відмова від ядерної зброї без суттєвих гарантій та передача основної частини Чорноморського флоту РФ з базуванням в Криму і стали основою, що визначила тривку безпекову ситуацію України на наступні 20 років.

Друга редакція Воєнної доктрини України була прийнята Указом Президента України № 648/2004 15 червня 2004 р. [4] Власне кажучи, слід розрізняти даний документ у редакціях 2004 – 2005 рр. та у редакції 2012 р., адже вони різняться у своєму ключовому положенні – ставленні до розбудови відносин з НАТО.

Так, оригінальний текст Воєнної доктрини 2004 р., прийнятий ще за часів президентства Л. Кучми, містив цілий ряд положень, якими передбачалася інтеграція України у Євро-атлантичну систему безпеки.

Так, згідно п. 10 до основних складових забезпечення воєнної безпеки України у мирний час включався «розвиток військово-політичного партнерства та співробітництва з НАТО і ЄС та участь у міжнародній миротворчій діяльності».

Також важливим аспектом можна вважати включення до Доктрини у редакції 2004 р. такого аспекту забезпечення воєнної безпеки України у загрозливий період та у разі початку війни (збройного конфлікту) (п. 10 б), як «використання можливостей Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, інших структур колективної безпеки, які несуть відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з Меморандумом про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, застосування кризового консультативного механізму відповідно до положень Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору.

Крім того, цей же п. 10 б) Доктрини містив перелік доволі рішучих автономних заходів, які повинні були реалізовуватися у загрозливий період, що включали: своєчасне введення воєнного стану, проведення загальної або часткової мобілізації, повне або часткове стратегічне розгортання ЗСУ, тощо. ЗСУ орієнтувалися на можливу відсіч збройній агресії, завдання ударів по найважливіших об'єктах і військах агресора з метою примушення його до відмови від подальшого ведення воєнних дій на початковій стадії агресії і укладення миру на умовах, які відповідають національним інтересам України. Тобто, існувало розуміння необхід-

ності швидкої та ефективної відповіді на збройну агресію з метою недопущення розгортання масштабного конфлікту.

Таким чином, як ми бачимо, починаючи з 2004 р. керівництво України досить чітко усвідомлювало, що дієві гарантії безпеки та протидії агресії щодо України можливо отримати лише у співробітництві з країнами ЄС, Сполученими Штатами Америки та НАТО. Тобто, йшлось про необхідність інтеграції в міжнародні безпекові інститути як принципову умову належного рівня захисту незалежності України.

Не менш важливе значення мав п. 16 Воєнної доктрини, яким визначалися засоби зміцнення зовнішніх гарантій національної безпеки, до яких у редакції Указу Президента № 800/2004 від 15.07.2004 були віднесені положення про те, що:

– в умовах, сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС як гарантами безпеки і стабільності в Європі;

– активізація євро-атлантичної інтеграції України, в тому числі шляхом глибокого реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів, належить до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Ці положення стали логічним продовженням розробленого у 2002 р. Плану дій Україна – НАТО та неодноразових заяв українського уряду про бажання приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), відповідно до ст. 10 Північноатлантичної угоди. Принаймні така позиція України проголошувалася на зустрічах під час самітів НАТО у 2004, 2005, 2008 – 2009 рр., але і через внутрішні українські проблеми, і через тиск з боку Російської Федерації не отримала реалізації.

Хоч окремі кроки на цьому шляху робились. Саме після участі наступного українського Президента В. Ющенко у саміті НАТО 2005 р. з'явилася нова редакція п. 16 Воєнної доктрини (затверджена Указом Президента № 702/2005 від 21.04.2005), яка була ще більшою мірою орієнтована на просування по шляху набуття Україною членства у НАТО, або принаймні особливого партнерства з НАТО. У п. 16 Доктрини вказувалося, що Україна має на меті зміцнювати зовнішні гарантії національної безпеки, визначалися основні шляхи та способи реалізації цього завдання, зокрема вказувалося, що: «в умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки України зумовлюють

істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС. Виходячи з того, що НАТО і ЄС є гарантами безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях».

Крім того, в якості пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики визначалися:

– активізація євро-атлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки;

– глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів.

На жаль, період 2008 – 2009 рр. став досить невдалим з точки зору реалізації положень Воєнної доктрини України. Крім відмови під тиском Росії з боку НАТО під час Бухарестського саміту 2008 – 2009 р. розглядати питання надання Україні можливості приєднання до ПДЧ, слід згадати і збройну агресію Росії проти Грузії у 2008 р. Остання, по-перше, продемонструвала агресивну політику РФ та її готовність до військового шляху досягнення своїх цілей; по-друге, виявила неготовність країн Заходу оперативно і адекватно реагувати на такі агресивні дії. Все це у комплексі значно погіршило ситуацію в сфері воєнної безпеки України.

Ще більш поглибили безпекову кризу України дії проросійського уряду В. Януковича. Найбільш відомою з яких є Харківська Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 р., якою строк перебування флоту РФ у Криму, який мав би закінчитися у 2017 р., було подовжено щонайменше на 25 років. Фактично, ця угода остаточно розв'язала руки РФ для підготовки захоплення та анексії Криму.

Крім того, уряд В. Януковича повністю припинив дії щодо інтеграції до НАТО. Зокрема, це знайшло відображення у редакції Воєнної доктрини України зразка 2012 р., з якої повністю було прибрано згадки як про інтеграцію до НАТО, так і про можливість звернення до Північноатлантичного альянсу у випадку збройної агресії.

Зокрема, п. 16, яким регулювалися основні напрямки політики щодо запобігання воєнним конфліктам, було викладено у повністю «нейтральній» редакції, що включала лише такі дії, як:

– забезпечення обґрунтованості, послідовності і системності воєнної політики;

– дотримання без'ядерного статусу і політики позаблоковості;

– координація та узгодженість дій на міждержавному рівні.

Власне кажучи, саме з такими деклараціями «позаблоковості» Україна і підійшла до весни 2014 р. – початку збройної агресії Російської Федерації щодо України.

Діюча третя (але фактично – четверта) редакція Воєнної доктрини України була затверджена Указом Президента України № 555/2015 від 24 вересня 2015 року. [5] Основні положення є похідними від Стратегії національної безпеки України [6].

Нова редакція Воєнної доктрини України 2015 р. є повністю відмінною від попередніх, в першу чергу у тому аспекті, що вона розроблялася та була прийнята вже під час україно-російського збройного конфлікту. Преамбула цього документу містить посилання на ряд ключових аспектів, що вплинули на її створення, зокрема:

– тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя;

– розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України,

– руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права.

Іншими словами, дана Доктрина базується не на прогнозуванні ймовірного противника та можливих загроз, а на конкретних безпекових обставинах, за яких противник є чітко визначеним, а загрози – реальними та наявними.

Крім того, нова Доктрина є результатом певного переосмислення наявних ресурсів та можливостей України, які вже проявилися в процесі протистояння збройній агресії Росії. А також, багато у чому (наприклад, згадками про добровольчі формування) є результатом мобілізації держави та суспільства у відповідь на цю агресію. В останньому аспекті можна вважати, що спрацювало правило, сформульоване А. Тойнбі, згідно якого, посеред іншого військові конфлікти можуть призводити до суттєвих змін у середині суспільства, яке стало об'єктом агресії. Адже, «несподівана поразка» (у випадку України – окупація Криму, окупація частини Донецької та Луганської областей) «здатна спонукати повалену сторону привести свій будинок до ладу і підготуватися до переможної відповіді» [7].

Ключовим, у характеристиці стану воєнної безпеки України, безумовно є п. 28 Воєнної доктрини, який містить визначення воєнного противника України. Згідно його положень «Україна вважатиме своїм воєнним противником іншу державу (коаліцію держав), дії якої (яких) кваліфікуються законами України або міжнародно-правовими актами як збройна агресія. На сьогодні воєнним противником Україна вважає Російську Федерацію». Власне кажучи, саме виходячи із такого визначення наявного на сьогодні воєнного противника і побудована поточна редакція Воєнної доктрини України.

Зокрема, на цьому тлі визначаються можливі сценарії реалізації загроз воєнній безпеці України (п. 11 Доктрини), до яких відносяться:

– повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України з проведенням сухопутних, повітряно-космічних, морських операцій з воєнно-політичними цілями;

– окрема спеціальна операція Російської Федерації проти України із застосуванням військових підрозділів та/або частин, вогневих ударів, інформаційних, інформаційно-психологічних операцій (дій) у сукупності з використанням невоєнних заходів, у тому числі миротворчих сил за відсутності відповідного рішення Ради Безпеки ООН;

– блокада морських портів, узбережжя або повітряного простору України із застосуванням воєнної сили, порушення комунікацій України з боку Російської Федерації;

– збройний конфлікт всередині держави, інспірований Російською Федерацією з намаганням відокремити від України адміністративно-територіальні одиниці у східних та південних регіонах України, за участю не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань у взаємодії з політичними, неурядовими, етнічними, релігійними або іншими організаціями;

– збройний конфлікт на державному кордоні України, зокрема прикордонні збройні інциденти (провокації, сутички) з регулярними або нерегулярними силами Російської Федерації, не передбаченими законом збройними формуваннями;

– терористичні акти на території України або проти громадян України, посягання на життя державних чи громадських діячів, представників іноземних держав (вчинені з метою провокації

війни або міжнародних ускладнень), диверсії (у тому числі на об'єктах критичної інфраструктури), а також вибухи, підпали у приміщеннях органів державної влади та їх захоплення, викрадення громадян або захоплення заручників.

Багато дій подібного плану відбулись в різних регіонах України протягом останніх трьох років, що підтверджує правомірність визначень детермінант воєнної політики чинною Воєнною доктриною України.

Слід відзначити також і переосмислення Україною співвідношення між національними та міжнародно-правовими засобами попередження та протидії збройній агресії. Так, важливими характеристиками безпекового середовища, в якому знаходиться Україна (п. 6 Доктрини), є констатація неефективності та низької дієвості міжнародної системи безпеки. Зокрема, зазначається наявність таких факторів, як:

– послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів;

– спроби посилити роль воєнної сили поза наявними механізмами міжнародної безпеки;

– порушення норм і принципів міжнародного права, закріплених у міжнародних договорах.

В цьому аспекті констатується, що зовнішньополітичні умови не сприяють врегулюванню збройного конфлікту на Сході України та визначаються два ключові ресурси можливого його вирішення:

– необхідність розраховувати насамперед на власні сили України;

– підтримка США, держав – членів ЄС і НАТО, які вважають, що збереження незалежності та територіальної цілісності України є одним із визначальних факторів забезпечення світової та регіональної стабільності.

В цьому ж контексті сформульовані і основні цілі у сфері воєнної політики України (п. 16 Доктрини), до яких відносяться:

– відбиття збройної агресії Російської Федерації проти України;

– забезпечення обороноздатності України на рівні, достатньому для запобігання виникненню збройного конфлікту, а у разі збройного конфлікту – для його локалізації і нейтралізації;

– участь України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу;

– удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, гідне сприйняття України на міжнародному рівні та відповідала критеріям членства України в ЄС і НАТО.

Слід зазначити, що ще одним із наріжних каменів Воєнної доктрини України є ідея відмови від політики позаблоковості, європейська інтеграція та реформування збройних сил відповідно до стандартів НАТО.

Зокрема, п. 54 доктрини містить такі положення, як:

– відмова від політики позаблоковості;

– пріоритет участі в удосконаленні та розвитку євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки;

– інтеграція до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС;

– поглиблення співпраці з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації.

Щодо останнього положення Доктрина визначає конкретні строки (п. 55), згідно яких до 2020 р. заплановано забезпечення «повної сумісності Збройних Сил України з відповідними силами держав – членів НАТО».

Нарешті, останньою важливою рисою діючої Воєнної доктрини України є її адаптація до реалій гібридної війни. Це виражається у віднесенні до головних тенденцій формування та розвитку безпекового середовища у світі (п. 6) ряду факторів, що принципово змінюють характер збройної боротьби, зокрема, таких як:

– перенесення ваги у воєнних конфліктах на асиметричне застосування воєнної сили не передбаченими законом збройними формуваннями;

– зміщення акцентів у веденні воєнних конфліктів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо).

Серед головних тенденцій, що впливають на воєнно-політичну обстановку в регіоні довкола України (п. 7), названа така, як «інформаційна війна Російської Федерації проти України».

В аспекті протидії викликам гібридної війни Воєнну доктрину України слід розглядати в комплексі з двома іншими програмними документами – Стратегією кібербезпеки України [8] та Доктриною інформаційної безпеки України [9], які покликані створити засади підготовки та проведення Україною стратегічних

комунікацій, контрпропагандистських заходів та інформаційно-психологічних операцій.

Отже, чинна Воєнна доктрина України чітко формулює основні напрямки воєнної небезпеки та окреслює як внутрішні, так і зовнішньополітичні стратегії та тактичні прийоми забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності. Визначення вектору міжнародної співпраці для захисту безпеки стимулює євроінтеграційні процеси в Україні. Таким чином, цей документ дає чіткі відповіді на питання загроз та гарантій щодо національної безпеки держави. Він підтверджує комплексний системний характер діяльності різних суб'єктів задля створення безпечних умов існування та функціонування всіх сфер життєдіяльності людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти. Це основа ефективної воєнної політики, спроможної створити належні умови стабільного розвитку демократичної української держави.

Навіть ретроспективний аналіз складових та факторів впливу на стан безпеки переконливо доводить багатовимірність змісту, форм та суб'єктно-об'єктного складу національної безпеки; демонструє динаміку процесів забезпечення безпеки на різних етапах суспільного розвитку, виявляє специфіку загроз та особливості сучасних моделей і технологій протистояння існуючим викликам безпеці.

Все це обумовлює необхідність концептуального обґрунтування та конструювання ефективної моделі збалансованого безпечного середовища для різних суб'єктів системи міжнародних відносин в умовах кризи світової безпеки. І національна безпека виступає в цьому плані базовою категорією і невід'ємною складовою регіональної та міжнародної безпеки, що стимулює процеси міжнародної кооперації та співпраці в різних сферах життєдіяльності соціуму, базуючись при цьому на принципах і стандартах, прийнятних для цивілізованого Світу і закріплених нормами міжнародного права.

Такі підходи дозволяють конструювати сучасну модель воєнної політики держави, яка відповідає як національним інтересам, так і створює баланс у взаєминах з іншими суб'єктами системи міжнародних відносин, враховуючи різноманітні фактори.

Однак успішне впровадження воєнної політики потребує комплексу заходів воєнного, економічного, політичного, дипломатич-

ного характеру як з боку самої України так і з боку інших держав. Лише спільні узгоджені кроки забезпечують успіх у розв'язанні складних конфліктних ситуацій. Міжнародна підтримка України виступає запорукою незалежності і перспективного розвитку. Тому сучасне розуміння воєнної політики включає сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які визначають детермінанти воєнної стратегії держави.

Бібліографічний список:

1. Про Воєнну доктрину України : Постанова Верховної Ради України № 3529-XII від 19 жовтня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 43. – Ст. 409.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. –1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту від 03.09.1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_054
4. Про Воєнну доктрину України : Указ Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. –№ 30. – Т. 1. – Ст. 2005.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року »Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України № 555/2015 від 24.09.2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 22. – С. 19. – Ст. 1291.
6. Про стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 20 лютого 2007 року № 105/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – С. 7. – Ст. 389.
7. Toynbee A. Study of History / A. Toynbee ; Abridgements by D. C. Somervell. – L. : Oxford University Press, 1934–1961. – Vol. 1–12. – P. 572.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 23. – Ст. 899.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017 // Офіційний вісник України. – 2017. – № 20. – Ст. 554.

В статье проанализированы приоритетные стратегические цели и задачи, определяющие направленность военной политики Украины на разных этапах упрочения ее независимости. Основное внимание уделено правовой базе военной политики. Особенно наглядно динамика

этого направления государственной политики представлена в Военной доктрине Украины.

The article provides the analyses of the strategic priorities and objectives that have been determining the direction of the Ukrainian military policy from the gaining of the independence till present times. The focus is made upon the characteristics of the legal regulations of the military policy. The dynamics of this direction of State policy has the clearest reflection within the Military doctrine of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2017

УДК 32:114

Куц Г.М., ХНПУ імені Г. С. Сковороди

ДОМІНАНТНІ ІДЕЇ ПРАВОВОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОЛІТИКО-МЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР

У формуванні лібералізму вагому роль відіграли ідеї, які згодом стали основою демократичного політико-правового устрою Європейського Союзу, оформивши концептуальний каркас ліберальної доктрини. Ці ідеї дали незворотній поштовх для становлення правового лібералізму та сприяли становленню ліберально-демократичної політичної культури, продукуючи формування специфічних політико-ментальних характеристик соціуму.

Вельми плідними для виникнення правового лібералізму стали ідеї свободи, рівності, природних прав індивіда, суспільного договору, конституціоналізму, розділення владних гілок, обмеженого врядування, політичного представництва, верховенства права, громадянського суспільства, приватної власності, толерантності, конкуренції тощо.

Актуальність виявлення домінантних ідей правового лібералізму в політико-ментальному контексті зумовлена насамперед тим, що політико-правове оформлення сучасного політичного ландшафту західних країн відбулося завдяки ідейному арсеналу ліберального дискурсу. Актуальність детермінована також багатозначністю цього феномену, який відображає мозаїку політичного, економічного, соціокультурного, національного тощо розмаїття

© Куц Г.М. , 2017

этого направления государственной политики представлена в Военной доктрине Украины.

The article provides the analyses of the strategic priorities and objectives that have been determining the direction of the Ukrainian military policy from the gaining of the independence till present times. The focus is made upon the characteristics of the legal regulations of the military policy. The dynamics of this direction of State policy has the clearest reflection within the Military doctrine of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2017

УДК 32:114

Куц Г.М., ХНПУ імені Г. С. Сковороди

ДОМІНАНТНІ ІДЕЇ ПРАВОВОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОЛІТИКО-МЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР

У формуванні лібералізму вагому роль відіграли ідеї, які згодом стали основою демократичного політико-правового устрою Європейського Союзу, оформивши концептуальний каркас ліберальної доктрини. Ці ідеї дали незворотній поштовх для становлення правового лібералізму та сприяли становленню ліберально-демократичної політичної культури, продукуючи формування специфічних політико-ментальних характеристик соціуму.

Вельми плідними для виникнення правового лібералізму стали ідеї свободи, рівності, природних прав індивіда, суспільного договору, конституціоналізму, розділення владних гілок, обмеженого врядування, політичного представництва, верховенства права, громадянського суспільства, приватної власності, толерантності, конкуренції тощо.

Актуальність виявлення домінантних ідей правового лібералізму в політико-ментальному контексті зумовлена насамперед тим, що політико-правове оформлення сучасного політичного ландшафту західних країн відбулося завдяки ідейному арсеналу ліберального дискурсу. Актуальність детермінована також багатозначністю цього феномену, який відображає мозаїку політичного, економічного, соціокультурного, національного тощо розмаїття

© Куц Г.М. , 2017

країн Заходу. Лібералізм вказує не лише на оптимальну цілісність його поєднання на основі ліберально-демократичних принципів, але й на потужну перетворюючу «силу» самого концепту лібералізму.

Лібералізм демонструє багатогранність своїх проявів, що зумовлено не лише специфікою його змістовних інтерпретацій в кожний епохальний період, але й особливостями втілення його ідей у різноманітних сферах людського буття (І. Валлерстайн, Дж. Грей, Д. Боуз, П. Кругман, Дж. Локк, Л. фон Мізес, А. Сміт, Ф. Фукуяма, Ф. А. фон Хайєк та ін.).

Метою статті стало виявлення домінантних ідей правового лібералізму в європейському просторі. *Завдання* статті полягає у виявленні ідей, які дали незворотній поштовх для становлення правового лібералізму, сприяючи становленню ліберально-демократичної політичної культури та продукуючи формування специфічних політико-ментальних характеристик соціуму.

Лібералізм заявив про себе в Європі у XVII-XVIII ст. як могутня ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, проголосивши пріоритетність політичних, громадянських та економічних свобод [7].

Панорама осмислення лібералізму може бути як доволі широкою (як специфічний тип цивілізації, що протиставляється традиційному типові), так і звуженою до розуміння ліберальних практик у різних вимірах суспільного буття. Спираючись на широке розуміння ліберальної проблематики, іноді видається неможливим дати визначення лібералізму, «не ототожнюючи його із західною цивілізацією в усій її повноті, починаючи з філософів досократівського періоду» [5, с. 203].

Аналіз лібералізму у «вузькому» розумінні, приміром, в контексті правового дискурсу, виштовхує на передній план проблематику парламентаризму, політичних і економічних свобод, ринкового господарства та вільної конкуренції [18, с. 482].

Свобода, рівність і братерство – основоположні категорії лібералізму, які вже давно вплелися в політико-ментальну структуру суспільств Західної Європи. Разом з тим, ці категорії – не що інше як «євангельські цінності». Постулювання ідеї рівності знаходимо в посланні апостола Павла до Римлян: «Немає бо різниці між юдеєм і між греком; бо той самий Господь усіх, багатий для всіх, хто його призиває» [2, Рим. 10.12]. У цьому контексті розвиток

сучасної політики, яка базується на ліберально-демократичних цінностях, можна представити як своєрідну секуляризацію «євангельських цінностей». Для християнства, як світової релігії, на відміну від іудаїзму (як національної релігії) не мала значення відмінність між етнічною приналежністю віруючих, оскільки перед Богом усі рівні. Ідея рівності всіх громадян у державі, невідчужуваності їхніх прав та свобод від народження стала своєрідною секуляризацією означеної християнської ідеї, перетворившись у наріжний камінь ліберального дискурсу.

Своєрідною проекцією християнства виступають також ідеї правового лібералізму. Всі люди, згідно з положеннями християнства, є гріховними від народження. Саме звідси витікає світський принцип розподілу влади. Адже, якщо всі люди гріховні, то зосереджувати владу в одних руках недопустимо: безмежна влада, надана одній гріховній людині може призвести до небачених викривлень в управлінні. Лише розподіл влади між різними – нехай і гріховними – суб'єктами здатний урівноважувати негативні наслідки владного правління.

Християнські корені лібералізму виявляються також у тому, що правовий лібералізм, як і християнство, «визнає норми та встановлює межі свободи і прав однієї людини чіткими, а не розмитими межами прав і свобод іншої людини» [17]. Мається на увазі та обставина, що в християнстві свобода індивіда обмежується заповідями («не убий», «не вкради» тощо), що, врешті, сприяє зростанню відповідальності перед собою та іншими. Світська (ліберальна) проекція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи не етичними заповідями, а положеннями законів, стимулюючи таким чином відповідальне ставлення індивіда як до своєї особистості, так і до оточуючих його людей.

На думку М. Фуше, одна з причин виникнення та розповсюдження капіталізму до XVI ст. «пов'язана з доктриною поділу світської та духовної влади, політики і релігії, держави та церкви» [16, с. 50]. В окресленому контексті слід зазначити, що оригінальність всієї політичної історії Європи напряму пов'язана з християнством.

Як зазначав В. Поссенті, християнство, як релігія історична та суспільна, здатне формувати соціальне життя та видозмінювати земні відносини, залишаючись при цьому незалежним від них

[12, с. 93]. Критерії лібералізму, багато в чому співпадаючи з критеріями демократії, не суперечать християнству (достоїнство людини, її права та обов'язки, суспільні інститути, необхідні для їхнього захисту, благополуччя нації та окремого індивіда, солідарність, взаємозв'язок, праця як суспільне служіння, особистість у суспільстві, моральний закон як фундамент суспільного устрою тощо). Витоки демократичних цінностей та принципів демократичного правління можна виявити у християнській філософії (закон універсальної любові, виховна пропаганда християнства, основні життєві цінності, створення відкритого суспільства тощо). Демократія та лібералізм народились і розвивались на Заході, в країнах давньої християнської традиції, їхній світський гуманізм базується на засадах християнських цінностей [6].

Для класичного лібералізму, як зазначав І. Берлін [1], була притаманною традиція осмислення свободи в негативному контексті (свобода *від*), коли вважалося, що свобода необхідна індивіду для позбавлення від певних обмежень, для того, щоб людина могла робити все, що їй заманеться. У сучасному лібералізмі з'являється концепція позитивної свободи (свобода *для*), свободи для саморозвитку, для розширення спектру власних можливостей. Позитивна свобода – це, насамперед, влада людини над собою, над своїми бажаннями, послідовна раціоналізація власних дій.

Тобто, феномен свободи у сучасному лібералізмі в основному аналізують у двох взаємопов'язаних контекстах: негативному (свобода *від*) та позитивному (свобода *для*). Концепція «негативної» свободи з'явилася значно раніше, ніж концепція «позитивної» свободи. Це обумовлено концептуалізацією свободи у дискурсі неоримських теоретиків (Дж. Бремхолл, Д. Діґс, Г. Уільямс та ін.), які всебічно аналізували це поняття у політичному контексті ще на початку XVII ст. (до появи лібералізму). Неоримське тлумачення свободи, як зазначає К. Скіннер, виходить з того, що вільною вважається та держава чи республіка, в яких закони узгоджуються з усіма громадянами [14, с. 35]. Це положення базувалося на аналогії з людським організмом (тілом). Згідно з цією метафорою, держава – це політичне тіло, яке може функціонувати за умови гармонії між всіма частинами тіла (тобто, громадянами). Якщо в якихось питаннях відсутня згода громадян, то політичне тіло не підкоряється власній волі, отже, йому не притаманна свобода.

Метафора політичного тіла призвела до появи ще однієї важливої ідеї стосовно розуміння свободи: «правління вільної держави має в ідеалі забезпечувати здатність індивідуального громадянина до реалізації свого права на участь у розробці законів» [14, с. 37]. Аналогія між природним та політичним тілом породила ще одну цікаву ідею: якщо людина втрачає свободу – вона стає рабом. Звідси – лише крок до такого висновку: якщо держава (нація) втрачає свободу (тобто, не керується законами, які сама для себе створює), вона теж попадає в рабство, під панування іншої держави чи народу [8]. Відповідно, всі тези зводились до однієї: вільним можна бути лише у вільній державі. Саме тому поняття свободи постійно протиставлялося поняттю рабства, що пояснює ту обставину, чому експлікація свободи в негативному контексті (свободи *від*) появилася раніше, ніж експлікація свободи в позитивному контексті (свободи *для*).

Осмисленню феномену свободи до появи лібералізму (зокрема, неоримськими теоретиками) була притаманна ще одна особливість. Неоримська та ліберальна інтерпретації свободи втілюють конкуруючі стандарти автономії. У контексті ліберальної інтерпретації свободу можна вважати автономною, якщо стосовно неї ніхто не здійснює примусу. А з точки зору неоримської інтерпретації свобода лише тоді автономна, якщо їй не загрожує навіть небезпека примусу. Класичні ліберали прагнули дискредитувати неоримську теорію вільних держав. Обидві сторони вважали, що метою держави має бути збереження свободи громадян. Класичний лібералізм – позиція якого стосовно практики мислення свободи залишилася домінуючою в історії – підкреслює, що «держава виконує цей обов'язок, якщо дозволяє своїм громадянам не відчувати несправедливого чи непотрібного втручання при реалізації вибраних ними цілей» [14, с. 99]. З точки зору неоримських теоретиків цього недостатньо, «держава зобов'язана також забезпечити, щоб її громадяни не попадали в залежність від волі інших, якщо цієї залежності взагалі можна уникнути» [14, с. 99]. Мається на увазі не лише особиста експлуатація, але й свавілля чиновників на місцях.

У наш час, на думку, Дж. Ролза, «основні свободи визначаються інституційними правами та обов'язками, які уповноважують громадян робити, при бажанні, різні речі й забороняють при цьому втручатися іншим. Основні свободи є структурою легально захищених шляхів і можливостей» [13, с. 310].

На думку класика лібералізму Дж. Локка, всі люди, будучи наділеними природними правами, рівні від народження, тому ніякі обставини (окрім власної згоди) не можуть змусити індивіда підкорятися волі іншого. Природні права кожної людини – право на життя, свободу і приватну власність – є невідчужуваними, тобто, ніхто не може позбавляти людей цих прав чи розпоряджатися ними. Позаяк природні права є найважливішими для людини, постає необхідність функціонування такого політичного інституту як держава, оскільки існування держави виправдовується захистом природних прав. Причому, «першочерговою і головною метою об'єднання людей у спільнотворення та передачі себе під владу уряду є збереження власності» [9, с. 195]. Слід зазначити, що поняття власності в інтерпретації Дж. Локка включає три компоненти: життя, свободу і володіння (Lives, Liberties and Estates). Тобто, функції ліберальної держави вичерпуються лише захистом цих прав. Всі інші функції, які держава може покладати на себе, означатимуть не просто втручання в приватне життя індивіда, але й відхід від ліберальних принципів. Причому, ніякі аргументи відносно того, що держава змушена розширювати свої зобов'язання, позаяк створює необхідні для людей послуги (які, допустимо, наразі неможливо знайти на ринку послуг), невиправдані з точки зору класичного лібералізму.

Основоположні ідеї Дж. Локка (щодо природного стану, власності, суспільного договору, конституційних засад, толерантності та ін.) поширилися у XVIII ст. не лише в Англії, але й у Франції та Північній Америці. Слова, що втілюють засадничу ідею політичної філософії Дж. Локка, містяться на початку тексту американської Декларації незалежності. Згодом ідеї Дж. Локка певним чином знайшли своє втілення і в Загальній декларації прав людини, яка була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.

Беззаперечним для всього правового ліберального дискурсу вважається вчення Дж. Локка щодо державної влади, необхідність якої детермінована лише захистом прав громадян. Вважається, що певні витоки ідей стосовно представницької демократії слід також виявляти в його політичній філософії.

Щодо ідеї природного стану, як і тези, що цей стан відрізняється повною свободою, слід зазначити, що вони актуалізувалися лише в епоху Нового часу, будучи неприйнятни-

ми для античних чи ренесансних текстів. Як вказував Л. фон Мізес, із усього розмаїття доктрин природних прав викристалізовується певний набір теорем щодо цієї ідеї [10, с. 41]. По-перше, це ідея, що постулює заданий природою певний порядок речей, стосовно якого індивід – якщо він прагне досягти успіху – має адаптувати власні дії. По-друге, для пізнання означеного порядку речей людина може використовувати лише єдину свою здатність – мислення та розмірковування. Причому, під таке розмірковування підпадають усі суспільні практики чи інститути (навіть, якщо це стосується доцільності існування цих інститутів). По-третє, інших критеріїв оцінки всіляких індивідуальних чи суспільних дій, окрім результатів цих дій не існує. Врешті, ідея природних прав призвела до появи раціоналізму та утилітаризму.

Стосовно розуміння природного стану індивіда Ш.-Л. Монтеск'є вважав, що ключову роль у цьому стані відіграють прагнення до безпеки та спокою [11, с. 165-166]. Так, у Т. Гоббса такий стан характеризувався «війною всіх проти всіх», самотністю, бідністю та брутальністю [4]. Всупереч цій позиції, Ш.-Л. Монтеск'є нівелює таке розуміння природного стану, яке не лише зводить людську природу до інстинктів, але й, демонструючи розрізнені дії індивідів, заперечує взаємодію між ними. Відповідно, людину слід сприймати як істоту соціальну, існування якої пов'язане з певним суспільством від самого її народження. Крім того, людині – як істоті соціальній – притаманні певні моральні якості.

Виділяючи три форми правління (республіку, монархію та деспотизм), Ш.-Л. Монтеск'є по-двоякому підходить до визначення їхньої сутності, оцінюючи кількість носіїв суверенітету та спосіб управління (мається на увазі інституціональний розподіл «суверенної влади») [11, с. 169]. Якщо в республіці – де він виділяє демократичний та аристократичний типи – влада належить частині народу, то за умов монархії чи деспотії найвища влада стає залежною від примх однієї особи. Згодом, для оцінки цих форм правління Ш.-Л. Монтеск'є залучає суто антропологічні принципи. Для функціонування двох типів республіки постає необхідність існування специфічних антропологічних рис: доброчинності (vertu) – для демократії та поміркованості (moderation) – для аристократії. Якщо ж для монархії першочерговою є потреба в такій рисі як честолюбство (bonneur), то для

деспотичної форми правління необхідним стає культивування страху (crainte) [11, с. 179-185]. Деспотизм Ш.-Л. Монтеск'є вважав неприйнятною формою правління, оскільки за таких умов утискається свобода.

Розмірковуючи про конституцію як гарантію втілення свободи, Ш.-Л. Монтеск'є виділяє законодавчу, виконавчу та судову функції влади задля унеможливлення знищення свободи. Саме такий розподіл функцій він пропонував закріпити між різними носіями влади з метою недопущення її концентрації в руках однієї особи чи об'єднання. Він зазначав: «щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли би взаємно стримувати одна іншу» [11, с. 289]. Означена ідея поділу влади, ставши наріжним каменем ліберального дискурсу, втілена сьогодні в Конституціях більшості країн світу.

Основною метою держави, вважав А. Сміт, виступає політика невтручання в діяльність індивідів, оскільки лише тоді, коли індивід бере до уваги свою власну вигоду, це невідворотнім чином «приводить його до вибору того заняття, яке найбільше вигідне суспільству» [15, с. 441]. Крім того, мають забезпечуватися економічні механізми зростання: розширення ринків, поділ праці та накопичення капіталу, які сприятимуть підвищенню продуктивності праці та ефективності виробництва.

Суспільно-політичні фактори відігравали суттєву роль у становленні ідейних основ правового лібералізму. Так, приміром, принципи свободи індивіда та правової держави були проголошені ще Англійською (1688 р.) та Французькою революціями (1789 р.). Разом з тим, якщо Англійську революцію можна певним чином охарактеризувати як ліберальну, то наслідки Французької революції, що спричинила появу різновекторних інтенцій тогочасного політичного буття (лібералізм, націоналізм, демократія, соціалізм), були вельми неоднорідними.

Англія зовсім не випадково стала батьківщиною ліберальних ідей. Ще в епоху Середньовіччя тут з'явилися паростки ліберальних ідей, які були відображені в 1215 р. у «Великій Хартії вольностей» (Magna Carta) та стосувалися обмеження монархічної влади, на відміну від Європи, де панував абсолютизм. Незважаючи на те, що ця влада обмежувалася на користь аристократичних кіл, «Велика Хартія вольностей» стала першою провісницею сучасних

конституцій, декларуючи права громадян на особисту свободу та безпеку. Крім того, в Англії ще в 1679 р. було ухвалено «Habeas Corpus Act» – законодавчий акт, який став складовою частиною конституції, де були відображені гарантії прав і свобод (особиста недоторканість, виборче право, свобода слова тощо). Також слід відмітити, що саме в Англії зародився парламентаризм (XIV ст.), який згодом набув законодавчих функцій після ухвалення в 1689 р. «Білля про права».

В європейській політичній теорії прийнято виділяти дві ліберальні традиції – англосаксонську та континентально-європейську. В англосаксонській версії лібералізму, яка набула поширення в США, вельми важливим вважалося акцентування пріоритетності еволюційного розвитку, на відміну від континентально-європейської версії лібералізму, де спостерігалося скептичне ставлення до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття. Крім того, стосовно розуміння поняття свободи ліберали англосаксонської традиції – на відміну від лібералів континентально-європейської традиції – вважали більш важливою свободу індивіда, але аж ніяк не свободу певної соціальної групи.

Важливим є той факт, що на англосаксонському варіанті лібералізму «базується американська система врядування. У чистій формі її репрезентовано в Сполучених Штатах, але не радикалізмом Джеферсона і не консерватизмом Гамільтона чи навіть Джона Адамса, а ідеями Джеймса Медісона, «батька Конституції»» [3, с. 78]. Саме тому стосовно характеристики політичної організації суспільного устрою США, який базується на ідеях лібералізму, прийнято вживати термін «медісонівська демократія».

Континентально-європейська версія лібералізму з'явилася як інтерпретація англосаксонського варіанту, трансформувавши базові ідеї «еволюційного» лібералізму в тогочасній континентальній Європі. Трансформація проявилася у скептичному ставленні до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття та у превалюванні конструктивістського раціоналізму стосовно поглядів на траєкторію суспільного розвитку. Вважалося, що завдяки всесильності людського розуму можна побудувати оптимальний суспільний устрій.

Крім того, англосаксонська ліберальна традиція була в основному сконцентрована навколо ідеї правової держави, тоді як

наріжним каменем французького континентального лібералізму стали проблеми співвідношення демократії (що втілена в ідеї народного суверенітету) та лібералізму, а також проблеми взаємовідносин між громадянським суспільством та владою.

Таким чином, у цілому ядро правового лібералізму було сформоване рядом базисних, взаємопов'язаних між собою принципів, які дали незворотній поштовх для становлення правового лібералізму та сприяли становленню ліберально-демократичної політичної культури, продукуючи формування специфічних політико-ментальних характеристик соціуму.

Опорою правового лібералізму стала філософія природних прав людини (на життя, на свободу і на власність), яка, постулюючи рівність усіх людей від народження, обґрунтовувала невідчужуваність природних прав (ніхто не може ні позбавляти людей цих прав, ні розпоряджатися ними). Крім того, існування держави обґрунтовувалося необхідністю захисту та збереження природних прав людини. Втім, хоча держава й покликана захищати приватне життя індивіда та свободу його дій (в рамках закону), слід обмежити об'єм та сфери її діяльності, встановлюючи межі поширення державної влади (кредо «laissez faire»). Встановлення таких меж передбачає договірний характер відносин («контрактуалізм») між державною владою та індивідом, що виключає всілякі форми патерналізму. Причому, у доктрині лібералізму верховенство закону вважається інструментом соціального контролю, а конституційні механізми – гарантією індивідуальної свободи.

Бібліографічний список:

1. Берлін І. Чотири есе про свободу / Ісая Берлін ; [пер. з англ. О. Коваленка]. – К. : Основи, 1994. – 272 с.
2. Біблія або Святе письмо Старого та Нового завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамійськими та грецькими текстами). – United Bible Societies : Ukrainian Bible 63 DC, 1991. – 1391 с.
3. Гаєк Ф. А. фон. Чому я не консерватор / Фрідріх Август фон Гаєк ; [пер. з англ. Н. Поліщук] // Консерватизм : [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 1998. – 598 с. – С. 65–81.
4. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс // Сочинения : В 2 т. / Томас Гоббс ; [пер. с лат. и англ. Н. Федорова, А. Гутермана ; сост., ред., авт. примеч. В. В. Соколов]. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – 731 с. – С. 5–285.

5. Звеспер Дж. Лібералізм / Джон Звеспер // Енциклопедія політичної думки ; [пер. з англ. Н. Лисюк, С. Альошкіної, І. Підлуської / редколег. : К. Сігов, В. Скуратівський, Л. Фінберг]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с. – С. 203–207.
6. Куц Г. М. Лібералізм і демократія: перипетії співіснування / Г. М. Куц // Віче. – 2007. – № 12. Спецвипуск. – С. 17–20.
7. Куц Г. М. Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г. М. Куц. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, 2011. – 36 с.
8. Куц Ю. О. Національна свідомість і самосвідомість у етнополітиці й державотворенні / Ю. О. Куц // Актуальні проблеми державного управління : наук. зб. – Харків : УАДУ ХФ, 2000. – № 2 (7). – С. 45–52.
9. Лок Дж. Два трактати про врядування / Джон Лок ; [пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 265 с.
10. Мизес Л. фон. Теория и история. Интерпретация социально-экономической реальности / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. А. Г. Грязновой]. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2001. – 295 с.
11. Монтескье Ш.-Л. О духе законов / Шарль Луи Монтескье // Избранные произведения / Шарль Луи Монтескье ; [пер. с фр. ; ред. И. Щербина]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 800 с. – С. 157–733.
12. Поссенти В. Демократия и христианство / В. Поссенти // Вопросы философии. – 1996. – № 7. – С. 92–102.
13. Ролз Дж. Політичний лібералізм / Джон Ролз ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2000. – 382 с.
14. Скиннер К. Свобода до либерализма / Квентин Скиннер ; [пер. с англ. А. В. Магуна / науч. ред. О. В. Хархордин]. – СПб. : Издательство Европейского университета в С.–Петербурге, 2006. – 120 с.
15. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит ; [пер. с англ. В. С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
16. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры / Мишель Фуше ; [пер. с фр. В. П. Серебренникова и Т. Н. Серебренниковой]. – М. : Международные отношения, 1999. – 168 с.
17. Шульга С. СМИ: о совместимости христианских и либеральных идей [Електронний ресурс] / Светлана Шульга. – Режим доступу : http://news.invictory.org/issue13662.html.

18. Юридична енциклопедія : В 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : «Українська енциклопедія», 2001. – Т. 3 : К-М. – 792 с.

В формировании либерализма важную роль сыграли идеи, ставшие впоследствии основой демократического политико-правового устройства Европейского Союза и оформившие концептуальный каркас либеральной доктрины. Эти идеи дали необратимый толчок для становления правового либерализма и способствовали становлению либерально-демократической политической культуры, продуцируя формирование специфических политико-ментальных характеристик социума.

Весьма плодотворными для возникновения правового либерализма стали идеи свободы, равенства, естественных прав индивида, общественного договора, конституционализма, разделения ветвей власти, ограниченного управления, политического представительства, верховенства права, гражданского общества, частной собственности, толерантности, конкуренции и т. п.

In the formation of liberalism an important role was played by ideas that later became the basis of the democratic political and legal structure of the European Union and formalized the conceptual framework of the liberal doctrine. These ideas gave an irreversible impetus to the development of legal liberalism and contributed to the formation of a liberal-democratic political culture, producing the formation of specific political and mental characteristics of the society.

The ideas of freedom, equality, the natural rights of the individual, the social contract, constitutionalism, the separation of branches of government, limited government, political representation, the rule of law, civil society, private property, tolerance, competition, etc., became very fruitful for the emergence of legal liberalism.

Стаття надійшла до редколегії 19.04.2017

УДК 327.01

Седляр Ю.О., МНУ ім. В.О. Сухомлинського

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ САНКЦІЙ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ АНАЛІЗІ

Стаття розкриває теоретичні засади дослідження міжнародних санкцій у зовнішньополітичному аналізі. Головна увага зосереджена на висвітленні ролі внутрішніх та міжнародних чинників, що визначають ефективність політики санкцій. Виклад розпочинається із висвітлення факторів, що визначають потенціал держави здійснювати зовнішню політику, з'ясовуються параметри успішності примусової дипломатії. Оцінюються внутрішньополітичні чинники, що впливають на ефективність міжнародних санкцій як інструменту зовнішньої політики.

Науковці у царині аналізу зовнішньої політики із самої появи даного напряму так чи інакше опікувалися проблемою дієвості примусових інструментів зовнішньополітичного впливу, до яких власне і належать міжнародні санкції. Відповідаючи на дане питання, кожний фахівець обирав свій методологічний підхід до розв'язання поставленого завдання. Водночас спільною для всіх стала логіка побудови концепції ефективності політики санкцій на основі визначення успішності зовнішньої політики, що вимагала на виході формулювання критеріїв ефективності політики санкцій як інструмента зовнішньої політики держави.

У свою чергу, метою даної статі є виокремлення параметрів ефективності застосування міжнародних санкцій як інструменту міжнародно-політичного впливу у рамках розвитку зовнішньополітичного аналізу.

Перед тим як розпочинати аналіз, з'ясуємо стан розробки проблеми у вітчизняній політології міжнародних відносин. У даному контексті відзначимо недостатній рівень дослідження цієї проблеми у вітчизняній міжнародно-політичній науці, адже при існуючому масиві наукових робіт з теми політичного, юридичного, економічного характеру, як правило, їх предметне поле не виходить за межі аналізу конкретного епізоду запровадження санкцій

© Седляр Ю.О., 2017

або дослідження ролі санкцій у діяльності окремого суб'єкту міжнародних відносин. Поодинокими працями у даній царині можна назвати роботи В. Бруза, С. Галаки, О. Микал, В. Пахіля, С. Романенка.

Тож аби досягнути поставленої мети, апелюватимемо до аналітичного методу пізнання онтологічних категорій міжнародних відносин. Оскільки аналіз є таким способом дослідження об'єктів, який дозволяє вичленити окремі частини з цілого і піддати їх самостійному вивченню, а досліджуваний феномен може бути розподілений на безліч частин, елементів, властивостей, вивчити які фізично навіть неможливо [9, с. 8], ми при побудові концептуальної схеми змушені виділити для детального аналізу суттєві ознаки досліджуваного предмета.

Вихідними поняттями у ході проведення такої операції отримуємо «ефективність зовнішньої політики», «ефективність примусового інструменту зовнішньої політики», «ефективність міжнародних санкцій». Це означає, що, встановивши головні детермінанти ефективності дії кожного із вище перерахованих феноменів, на підставі використання синтезу як діалектичного дослідницького прийому по відношенню до аналізу, можна сформулювати параметри ефективності застосування міжнародних санкцій як інструменту зовнішньої політики.

Саме уведення зовнішньої політики як базового поняття для побудови концепції дає підґрунтя визначати ефективність міжнародних санкцій з точки зору зовнішньополітичного аналізу.

Тож відштовхуючись від класиків зовнішньополітичного аналізу, зокрема Х. Віарди [50], Л. Джонсона, Дж. Ендікотта, Ф. Зелікова [51], Ч. Кеглі-мол., Д. Пеппа [41], Б. Сепіна, Р. Снайдера, Е. Уіткопфа [30, PP. 500-524], які стверджували, що відповідний науковий напрям сформувався на межі політології та теорії міжнародних відносин, при оцінці ефективності санкційного механізму зовнішньополітичного впливу, будемо виходити з теоретико-методологічних надбань відповідних наукових напрямів.

До того ж, подібний підхід зустрічаємо й у роботах російських фахівців. Так, П. Циганков стверджує, що при аналізі успішності зовнішньополітичної діяльності політологів цікавить проблема оптимізації внутрішніх ресурсів держави, у їх поле зору потрапля-

ють способи і механізми прийняття зовнішньополітичних рішень. Спеціалісти з міжнародних відносин звертають більшу увагу на характер і специфіку міжнародного середовища [3, с. 18].

Визначений методологічний підхід з певною долею умовності розділяють також О. Богатуров, М. Косолапов і М. Хрустальов [2]. Наприклад, М. Косолапов стверджує, що «зовнішня політика держави… вимагає, щоб між теорією зовнішньої політики як явищем, з одного боку, й уявленнями про рушійні сили, механізми, шляхи і способи формування зовнішньої політики конкретного суб'єкта міжнародних відносин, з іншого, перебувала, поєднуючи їх, операційна концепція функціонування явища у певних умовах. … Остання ж ніщо інше, як модель зовнішньополітичного процесу, розроблена з опорою на спільні принципи і положення теорії зовнішньої політики як явища, теорії внутрішньої політики і теорії міжнародних відносин як середовища життєдіяльності суб'єкта міжнародних відносин і здійснення його зовнішньої політики» [6, с. 64]. Об'єднання міжнародних і внутрішньополітичних факторів при побудові концепції зовнішньої політики ще у 1981 р. запропонував авторський колектив під керівництвом В. Гантмана [8].

Дж. Фірон з Чиказького університету відмічає, що упродовж 1987-1996 рр. в авторитетному виданні «Міжнародна організація» у 1/3 наукових публікацій так чи інакше досліджувався вплив внутрішніх чинників на успішність зовнішньої політики [21, P. 290].

Важливість впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на ефективну реалізацію зовнішньої політики підкреслювали у своїх працях Б. Буено де Месвіта та Д. Лелмен [12], Х. Мілнер [39], С. Петерсон [42], П. Хут [26], С. О'Хеллорен [40], Д. Вердієр [49], Г. Даунс і Д. Рок [17], К. Елман [20, P. 7-51], Б. Рассеет [44], Дж. Снайдер [46], Е. Стемм [47], Е. Кір [31], Дж. Легро [35], Р. Роузкранц і А. Штейн [43].

Г. Кіссінджер написав: «внутрішня організація це не те, що не відноситься до справи… Як мінімум, вона визначає соціальний ефект зовнішньої політики» [33, P. 504].

Через це концепція ефективності міжнародних санкцій як інструменту зовнішньополітичного впливу побудована на синтезі теоретико-методологічних розробок таких напрямів: теорії зовнішньої політики та теорії міжнародних відносин відповідно

до предмету дослідження. Їх поєднання дозволяє при аналізі впливу санкцій як інструменту зовнішньої політики враховувати особливості політичного середовища всередині територіального елементу (держави) і позатериторіального/транснаціонального елементу – міжнародного середовища, де вибір на користь визначеного засобу впливу та результат його дії обумовлюються перетинанням їх зон взаємодії.

При цьому при оцінці ступеня впливу внутрішнього та зовнішнього середовища на застосування інструменту зовнішньополітичної діяльності, у нашому випадку міжнародних санкцій, будемо виходити із теоретичного принципу рівноваги, тобто припустимо, що внутрішні та зовнішні чинники співмірно впливають на формування санкційної політики держави, де жодний із факторів не є визначальним.

Вибір на користь такого підходу пояснюється тенденціями розвитку сучасних світових політичних процесів, зокрема глобалізації, взаємопов'язаності, збільшення транспарентності при прийнятті політичних рішень, за умови яких повної ізоляції будь-якої країни та відсутності зовнішнього впливу на неї не існує. Навіть тоталітарні/авторитарні режими так чи інакше зазнають впливу ззовні. Про це свідчить і те, що дедалі частіше громадяни, які відчули на собі вплив авторитарної системи, звертаються до інших держав із проханням надання політичного притулку, вимагають розширення демократичних свобод, підтвердженням чому може стати хвиля революцій у Північній Африці та на Близькому Сході 2011-2014 рр., феномен який Зб. Бжезинський називає «політичним пробудженням мас» [1].

Отже, обраний у даному дослідженні підхід наближений до теорії пенетративних систем В. Хенрідера [7]. Її основними ознаками є значний вплив зовнішньополітичних подій на формування внутрішньої політики та широкий консенсус у прийнятті внутрішньополітичних рішень.

До того ж, сьогодні у світі серед розвинених держав, а вони найчастіше є санкціонерами, переважають саме ті, які мають пенетративні політичні системи, адже, з одного боку, вони зазнають впливу міжнародного оточення, а, з іншого – не варто забувати про те, що зовнішня політика задовольняє внутрішні потреби держави. Як бачимо, міжнародний контекст проникає у будь-яку систему і надає їй пенетративного характеру.

Беручи до уваги вище викладене, санкційну політику держави слід розглядати як процес, на який впливає міжнародна та внутрішня політика. У цьому процесі В. Хенрідер виділяє два аспекти: спільність та консенсус. Спільність завдань міжнародної та зовнішньої політики держави визначається тим, наскільки вони доповнюють одна одну. Водночас кожна країна має і свої специфічні завдання. Ступінь компліментарності і узгодженості цих завдань визначається лише індивідуальним порівнянням конкретних цілей.

Доцільність використання принципу рівноваги підтверджується методологічним підходом Д. Дж. Сингера до виокремлення рівнів аналізу міжнародно-політичних явищ. Відповідно до нього будь-який міжнародний феномен (у тому числі і зовнішню політику) слід розглядати на двох рівнях: міжнародно-системному та національно-державному [5; 6].

Дж. Розенау, один із засновників теорії зовнішньої політики, у дослідженні «Передтеорії та теорії зовнішньої політики» виділяє п'ять рівнів аналізу зовнішньої політики (особистість лідера, його роль, специфіка державно-політичного устрою, суспільного ладу, системні ознаки міжнародних відносин) [5, с. 79].

Зі свого боку, Г. Брук, Б. Сепін, Р. Снайдер у колективній роботі «Прийняття рішень як підхід до вивчення міжнародної політики», а також Гарольд та Марагарет Спраут у праці «Гіпотези індивідуального рівня взаємин у контексті міжнародної політики» звертають увагу на те, що існують два головні фактори, які впливають на вироблення рішень у сфері зовнішньої політики: міжнародне та операційне (внутрішнє) середовище [16, PP. 64-65].

Таким чином, апелюючи до положень праць у сфері зовнішньополітичного аналізу, виділяють головні внутрішньополітичні критерії успішності зовнішньої політики (багатогранність поняття «зовнішньої політики» потребує уточнення методологічного підходу до аналізу. У нашому випадку зважаючи на предмет дослідження, а також виходячи з того, що автор прагне представити вибір реалізації стратегії санкцій конкретним міжнародним агентом як результат преференцій політичних сил і соціальних груп, обґрунтованим є звернення до структурно-функціонального підходу, теорії прийняття зовнішньополітичних рішень. Воліючи конкретизувати дослідницький прийом, наголосимо на тому, що результати ро-

боти проведені у рамках бюрократично-операційної моделі прийняття зовнішньополітичних рішень і відштовхуючись від теорії раціонального вибору. Такі концептуальні параметри обрані автором, аби виключити з предметного поля індивідуальний рівень прийняття зовнішньополітичних рішень. Останнє, у свою чергу, дозволяє абстрагуватись від вивчення когнітивних і психологічних аспектів реалізації політики міжнародних санкцій. Таким чином, наша теоретична модель будуватиметься на методі «воронки» Дж. Розенау. Варто вказати на її широке визнання американським академічним співтовариством, про що свідчить і розповсюджена практика її використання при аналізі формування зовнішньої політики США, наприклад, Е. Вітткопфом і Ч. Кеглімол. – *Авт.*).

Хелен В. Мілнер, наприклад, розвиваючи теорію раціонального вибору, заявляє, що будь-яка модель аналізу зовнішньої політики з позиції унітарності країни є контрпродуктивною. Натомість дослідниця пропонує розглядати всі держави як поліархічні, де прийняття зовнішньополітичних рішень розподілено поміж двох або більше акторів (передусім, законодавчою та виконавчою владою). Х. Мілнер конструює свою модель, побудовану на теорії дворівневої гри, що розглядає зовнішньополітичний процес на національному та міжнародному рівнях. Авторка стверджує, що взаємодія преференцій внутрішньополітичних гравців, закладена у функціонування відповідних політичних інститутів, а також рівень їх поінформованості, визначають можливості зовнішньополітичної діяльності та міжнародної кооперації [39, PP. 86-87]. Д. Томас на підставі аналізу ефективності зовнішньої політики держав ЄС звертає увагу на організаційні можливості управління зовнішньою політикою, координацію відомств, що здійснюють зовнішню політику. Ірландський фахівець відрізняє такі обставини, що формують сприятливе внутрішнє поле для реалізації національних інтересів держави: спільність преференцій суб'єктів зовнішньополітичного процесу; чітке розуміння цілей; послідовність у реалізації зовнішньої політики [48, P. 6].

Г. Аллісон також називає однією із ключових причин успішної зовнішньої політики ефективну роботу бюрократичних відомств. Т. Шеллінг в одній із ранніх робіт, присвячених вивченню окресленого питання, заявляє, що успіх зовнішньої політики

обумовлюється координацією роботи виконавчої та законодавчої гілок влади. Адже, як пише фахівець: «можливість вибору лінії ведення переговорів обмежується існуючими законодавчими актами… Якщо виконавча влада реалізує зовнішню політику, вона розуміє, що її можливості регламентовані законом, і очевидним є те, що Конгрес не здатний змінити законодавство у короткий період під конкретну ситуацію» [45]. Варто підкреслити, що значення високого рівня міжвідомчої кооперації при здійсненні зовнішньополітичної діяльності вивчається у рамках структурно-функціонального підходу, сформованого і відносно автономного теоретичного напряму у зовнішньополітичному аналізі (Д. Гернер, Т. Данн, С. Сміт, А. Хедфілд) [22, PP. 17-23].

Якщо ж застосувати аргументацію професора Оксфордського університету М. Доксі відносно того, що санкції як правовий механізм відбивають у конкретних документах соціальні норми та цінності [18], то можна припустити, що наявність сформованої нормативно-правової бази з реалізації політики міжнародних санкцій свідчить про консенсус у суспільстві і політичному середовищі щодо доцільності впровадження даного інструменту зовнішньополітичного впливу. І навпаки її відсутність означає неприйняття суспільством санкційного тиску.

За М. Рихтіком, аналіз процесу прийняття зовнішньополітичних рішень великих держав свідчить про те, що керівник країни часто немає ефективної структури, здатної управляти та контролювати зовнішньою політикою, що знижує її дієвість. Велике розмаїття відомств у виконавчій владі і складні взаємини між виконавчою та законодавчою владою призводять до того, що окремі відомства поводяться як автономні актори. Це спричиняє дві проблеми: 1) процес прийняття зовнішньополітичних рішень перетворюється на бюрократичне суперництво (замість визначення ієрархії пріоритетів); 2) унаслідок бюрократичної конкуренції рішення, що приймаються, виявляються частково реалізованими [3, с. 27].

Ш. Бретертон, М. Гроенліер [11], Л. Ван Шаік, Дж. Фоглер, наприклад, стверджують, що успішність зовнішньої політики залежить від ступеня сприйняття спільних цінностей, політичного консенсусу щодо зовнішньополітичної орієнтації країни. У свою чергу, Ш. Бретертон і Дж. Фоглер пропонують визначати наявність політичного консенсусу за такими критеріями: 1) спільного ціннісного бачення ситуації; 2) здатності доходити згоди щодо

визначення стратегічного напряму/цілі зовнішньополітичної діяльності; 3) (у разі потреби) оперативної корекції зовнішньої політики, її установок та інструментів [11, P. 211]. За влучним висловлюванням М. Косолапова: «Внутрішньополітична боротьба з питань зовнішньої політики сама по собі не є зовнішньою політикою, але може вказувати на відсутність останньої» [6, с. 65]. При цьому переважна більшість фахівців вказують на те, що консенсус між бюрократичними інститутами неможливий без підтримки переважною частиною населення стратегічного вектору зовнішньополітичного поступу держави, способу реалізації національних інтересів. Як справедливо зауважує М. Рихтік: «демократичні держави все частіше зіштовхуються з проблемою ефективності зовнішньої політики. Інститути громадянського суспільства, використовуючи сучасні засоби комунікації й інформації, стають суб'єктами прийняття зовнішньополітичних рішень у таких державах» [3, с. 21].

Російський спеціаліст О. Журавльов у своїй публікації, присвяченій з'ясуванню методологічних підходів до визначення параметрів ефективності зовнішньої політики у західній міжнародно-політичній школі, також доходить того, що внутрішньополітичний консенсус нарощує потенціал при відстоюванні національних інтересів держави на світовій сцені. О. Журавльов, зокрема, зазначає: «Для першого рівня ефективності (зовнішньої політики – *Авт.*) головне – здатність швидко стартувати, зводячи до мінімуму можливу протидію внутрішнього і зовнішнього політичного середовища. Це рівень направлений… на забезпечення підтримки практичних кроків держави зі сторони громадської думки» [4].

Отже, до факторів внутрішнього середовища, що забезпечують високу ефективність зовнішньополітичної діяльності відносять: 1) сформовану нормативно-правову базу ведення зовнішньої політики; 2) структурну здатність реалізувати зовнішню політику (інституційне забезпечення і згуртованість); 3) професійну і персональну готовність до проведення зовнішньої політики (компетентність); 4) наявність легітимності внутрішньої (високий рівень підтримки зовнішньополітичного курсу населенням країни); 5) володіння внутрішнім потенціалом для використання інструменту зовнішньої політики. Разом із тим, дія цих чинників проявлятиметься по-різному залежно від того, яку політичну сис-

тему має досліджувана країна – демократичну, авторитарну чи тоталітарну [6, с. 72].

Оскільки ефективність зовнішньої політики проявляється і в потенціалі долати спротив міжнародного середовища, а у подальшому – здатності країни зберігати позитивну динаміку у реалізації національних інтересів [4], звернемося до теорії міжнародних відносин, котра пояснює й показує можливості забезпечення міжнародної кооперації держав при реалізації цілей зовнішньої політики.

М. Хьюбен коментує ситуацію у такий спосіб: «забезпечення успішності на даному рівні передбачає здатність досягати результату, утримуючи на мінімальному рівні спротив з боку світового співтовариства. Інші учасники міжнародного життя не повинні протидіяти занадто сильно, адже їх протидія здатна зробити… політику занадто витратною і в цьому сенсі неприйнятною для еліти, що заблокує зовнішньополітичну лінію» [27, P. 74]. Схожі умовиводи представлені й у праці Р. Клаттербака [14].

М. Хрустальов, зі свого боку, аналізуючи вплив міжнародного середовища на здійснення зовнішньої політики, розподілив перше на дві зони: конфліктогенну і кооперативну [10, с. 145]. У свою чергу, чим конфліктніше міжнародне середовище, тим складніше забезпечувати кооперацію світових політичних агентів з вирішення конкретного завдання. За такою логікою зменшення антагонізму інтересів національних агентів неодмінно призведе до досягнення зовнішньополітичного завдання через використання міжнародних санкцій.

Тож, держава є одиницею у зовнішньому середовищі, а середовище визначає контекст у межах якого діє держава, проте, як насправді діє держава або взаємодіє із середовищем, залежить від ряду факторів: набору можливостей, що отримує держава, як держава сприймає своє середовище, її готовності приймати певний тип дій тощо.

До визначення феномену співробітництва, способів його досягнення існує багато підходів, різниця між якими залежить від поглядів представників окремих напрямів досліджень на природу міжнародних відносин у цілому. Серед фахівців, у центрі наукових інтересів яких перебуває проблема обґрунтування умов, що забезпечують створення широкої міжнародної коаліції при реалізації саме санкційної політики, варто окремо

виділити Д. Дрезнера [19], Л. Мартін, М. Мастандуно [38] й Е. Менсфілда.

Професор Гарвардського університету Л. Мартін, яка в цій установі захистила дисертаційне дослідження з теми, пояснює міжнародну підтримку політики санкцій виходячи з двох теорій – теорії керованої стабільності і теорії обміну послугами [37, P. 7]. Перша виходить з того, що співробітництво з реалізації міжнародних санкцій може відбутися за умови єдиної домінуючої країни, що його воліє забезпечити. Р. Кеохейн встановлює сутність теорії керованої стабільності у такий спосіб: «…теорія стверджує, що структура впливу, яка контролюється однією країною, найкраще сприяє формуванню міцних міжнародних режимів, що є чітко визначеними, і котрим підкоряються» [13, P. 132]. Х. Булл, зі своєї сторони, підкреслює, що «участь інших держав в здійсненні акцій колективної примусової дипломатії майже завжди ініціюється або диригується великою державою» [29, P. 2]. Уточнюючи зміст теорії керованої стабільності, його американський колега Ч. Кіндлбергер зазначив: «Міжнародній економічній і фінансовій системі потрібний лідер – держава, яка, свідомо чи несвідомо, готова виробити й інтерналізувати деяку систему правил, встановлювати стандарти поведінки для інших держав і змушувати їх виконувати ці стандарти, брати на себе більшу частину видатків для підтримки даної системи» [32, P. 28]. Друга актуалізується в умовах значного зменшення гегемонії США, зсуву у силових взаємовідносинах і означає врахування взаємних інтересів суб'єктів. Концепція обміну послугами експлуатується й у роботах Р. Аксельрода [23, P. 32].

Відповідаючи на послаблення позицій теорії керованої стабільності, інша група фахівців вказує на роль формальних і неформальних інституцій і режимів, стимулюючих кооперацію при здійсненні санкцій. Теорія міжнародних режимів, за задумом її розробника С. Краснера, може бути застосована для вивчення інструментів зовнішньополітичного впливу, технологій управління і стабілізації світових політичних процесів в умовах відсутності абсолютного гегемона. «Режими можна визначити як сукупність явних і неявних принципів, норм, правил і процедур прийняття рішень, на яких збігаються очікування учасників тієї чи іншої сфери міжнародних відносин. Принципи є вірою у факти, причинну залежність і моральні принципи… Правилами

є приписи і забороняючі дії. Процедури ухвали рішень – це переважаючі практики реалізації колективного вибору» [28, P. 2]. Наприклад, Е. Менсфілд пояснює природу політичної кооперації при реалізації санкцій з позиції інституційної теорії [36, P. 579].

Тут варто акцентувати увагу на одній цікавій обставині. Справа у тім, що критика раціонального підходу й інституціоналізму (має розумітися як теорія, що є відгалуженням структурного реалізму. Тож, якщо в структурному реалізмі, що пояснює природу міжнародно-політичного з точки зору раціонально-матеріального, в онтологічній природі інститути статичні, то в конструктивізмі динамічні, адже вони конструюються інтерсуб'єктивними ідеями. Останнє означає, що функції міжнародних санкцій в інституціоналізмі незмінні і направлені на досягнення цілком прагматичних цілей. В конструктивізмі, навпаки, зміна інститутів модифікуватиме і природу міжнародних санкцій і їх роль на світовій арені, а значить вони виступатимуть інституцією формування нової системи світо-політичного – *Авт.*) як теорії, що пояснює створення міжнародної коаліції держав при здійсненні санкцій, з точки зору конструктивізму, була покладена в основу формулювання концепції й ключових умовиводів американського спеціаліста японського походження Й. Коги (Університет Піттсбурга). В своєму дослідженні «Конструктивістський підхід до міжнародних санкцій: реалізм, лібералізм, космополітизм і гегемонізм» Й. Кога справедливо відзначає, що в раціоналізмі «… санкції концептуалізуються як онтологічно об'єктивні засоби, які існують незалежно від людської свідомості та інтерсуб'єктивних ідей», але, як продовжує науковець, «вони не є брутальним фактом, а інституційним фактом, чиє існування і функції визначаються інститутом, який створює установчі правила відповідних практик. Тому значення санкцій … функцій санкцій змінюється по мірі зміни інституту міжнародних санкцій» [34]. Відштовхуючись від конструктивізму, Й. Кога вводить два критерії, що допомагають йому виділити типи систем міжнародних санкцій: функціональна диференціація [політичних] одиниць (горизонтальна і вертикальна); процедура прийняття рішень із застосування санкцій (неформальна і формальна). На їх основі американський спеціаліст виділяє чотири типи систем міжнародних санкцій – реалістична система (горизонтальна і неформальна); ліберальна (горизонтальна і формальна);

гегемоністська (вертикальна і неформальна) і космополітична (вертикальна і формальна) [34].

Повертаючись до раціоналізму відзначимо, що теорія режимів, таким чином, з'ясовує обмеження, котрі накладаються правилами і нормами на поведінку держави у даному специфічному питанні – здійсненні міжнародних санкцій. З іншого боку, через інтереси, що артикулюються режимами й інформацію, яку вони можуть надати щодо преференцій держав та їх дій, ці інституції здатні допомагати країнам долати проблему пошуку колективної взаємодії при здійсненні політики санкцій. Р. Кеохейн уточнює: «міжнародні інституції, через функції, котрі вони виконують, здатні представляти механізм з підтримки кооперації в умовах послаблення гегемонії» [37, P. 7]. Ідея пояснення багатосторонньої підтримки санкційної політики крізь призму теорії міжнародних режимів близька і російському спеціалісту М. Братерському.

У розрізі з'ясування сутності міжнародної коперації при реалізації міжнародних санкцій, варто звернутися до політекономічної концепції нового світового порядку британського фахівця Р. Кокса, сформульованої з позиції неомарксизму, але такої, що виступає модифікованою версією теорії режимів, адже її центральним елементом є створення глобального класового режиму, що накладається на національні класові спільноти [15, P. 147]. Під новим світовим порядком Р. Кокс розуміє історичну структуру, що формується трьома чинниками: матеріальним потенціалом, ідеями й інститутами. Матеріальний потенціал швидкими темпами інтегрується в єдиний світовий механізм, й інтернаціоналізація економіки трансформує суспільні відносини і стимулює інновації в інститутах управління. Змінюється весь комплекс взаємовідносин суспільства і держави, і новий світовий порядок формуватиметься як реакція світових соціальних сил, що волітимуть «виторгувати кращі умови у світовій економіці» [15, P. 151]. У свою чергу, асиметрія взаємозалежності в умовах глобалізації за даною концептуальною схемою пояснює модель застосування міжнародних санкцій з боку індустріальних країн відносно держав, що розвиваються, причини їх зовнішньополітичної згуртованості при здійсненні санкційних заходів.

Зважаючи на те, що ініціатива впровадження міжнародних санкцій у зовнішню політику обумовлюється множинністю

чинників, і особливо для аналізу використання даного інструменту впливу в окремих епізодах з масивом емпіричних даних, дослідники стали вивчати ймовірний рівень їх підтримки з боку інших держав на основі теорії ігор. При цьому поширеними стали такі види теорій: співпадіння, примусу, узгодження. Теорія співпадіння акцентує увагу на чинниках, котрі допомагають просувати спільні інтереси при застосуванні санкцій; друга передбачає, що змінні, які відповідають за збільшення тиску держави-ініціатора санкцій, дозволяють з'ясувати рівень їх міжнародної підтримки. Узгодження має справу з факторами, які спроможні подолати дилему між антагоністичними і спільними інтересами при реалізації міжнародних санкцій [37, P. 18].

Резюмуючи вище наведене, наголосимо на тому, що міжнародна підтримка санкційних заходів забезпечується, насамперед, наявністю спільних цілей, високим ступенем взаємозалежності світових акторів, місцем їх у структурі міжнародної системи, їх цивілізаційною спорідненістю, що обумовлює подібність ціннісних систем. Одна держава допомагає іншій реалізовувати політику санкцій, й очікує у відповідь покращення власних позицій, що призводить до узгодження зовнішніх політик держав-санкціонерів. Таким чином, співробітництво відрізняється від не-співробітництва, в умовах якого держава-санкціонер вдається до однобічних дій, не враховуючи їх наслідків для інших держав.

Враховуючи те, що міжнародні санкції належать до примусових заходів ведення зовнішньої політики, вважається доцільним звернутися до праць, які містять аналіз дієвості використання даного виду зовнішньополітичного впливу.

Хоча обґрунтуванням умов застосування примусових інструментів зовнішньої політики, так званої «примусової дипломатії», удосконаленням способів її дієвості нині опікуються численні науково-дослідні установи у США і державах Євросоюзу, серед них фундаментальністю досліджень вирізняються такі центри: Белфорський центр науки і міжнародних відносин Гарвардського університету, Інститут ООН з проблем роззброєння, Стенфордський університет, корпорація РАНД, Центр Карнегі з вивчення проблем миру. Під «примусовою дипломатією» розуміють «погрозу силою чи обмежене її застосування, аби переконати опонента відступитися чи припинити небезпечну

діяльність – змусити його, наприклад, зупинити провокації, звільнити окуповану територію» [24, P. 38]. На відміну від політики міжнародних санкцій, примусова дипломатія передбачає застосування непримусових (стимулюючих, дипломатичних) заходів. До того ж, у порівнянні із санкціями вона включає застосування й воєнної сили [24, P. 5]. Разом з тим, примусова дипломатія здатна примусити супротивника задовольнити вимоги і без воєнної поразки. Отже, примусова дипломатія може використовувати позитивні стимули, переконання, так само як і негативні погрози щодо покарання для впливу на супротивників [24, P. 10].

Важливо відмітити, що у методологічному плані вивчення проблеми ефективності примусової дипломатії також у більшості випадків, як наприклад, у роботах Д. Даніела і Б. Хейєса, Б. Джентлсона, А. Джорджа [24], Т. Шеллінга [45], побудоване на концепції «раціонального актора». А. Джордж, чиї праці лягли у підмурок даного наукового напрямку, з цього приводу пише: «теорія виходить з «суто раціонального» як у цілому, так і в окремих її частинах». Така модель надає фахівцям, з точки зору А. Джорджа, одну суттєву перевагу, а саме дозволяє синтезувати ідеї і сконструювати єдину абстрактну теорію. З іншого боку, логіка вибору на користь «раціональності» пояснюється самим предметом вивчення, адже будь-яка погроза чи застосування сили неодмінно потребує чіткості і послідовності у діях і вимогах [24, PP. 6, 67].

Апелювання до даного наукового напряму виправдовує себе і через те, що, по-перше, окремі дослідження безпосередньо включають до примусової дипломатії й санкційні заходи (Д. Даніел, Б. Джентлсон, А. Джордж, Б. Хейєс), і по-друге, вмотивоване запозиченням теорією міжнародних санкцій параметрів ефективності використання примусової дипломатії при оцінці результативності дії санкційного механізму (Д. Дрезнер, Р. Хаасс) [19; 25].

Отже, типовими умовами дієвості міжнародних санкцій у досягненні зовнішньополітичних цілей, які визнаються спеціалістами з теорії зовнішньої політики , слід назвати такі: 1) чіткість формулювання причини застосування міжнародних санкцій; 2) міцна мотивація; 3) асиметрія впливу держави-санкціонера та цільової країни; 4) політична наполегливість у реалізації санкцій; 5) лідерство держави, що здійснює політику санкцій; 6) наявність відповідно підтримки міжнародних санкцій як у середині країни-санкціонера, так і на міжнародній арені;

7) страх супротивника перед неприйнятною для нього ескалацією; 8) зрозумілість відносно термінів врегулювання кризи за допомогою міжнародних санкцій.

Для оптимізації використання такого інструменту як міжнародні санкції, з точки зору зовнішньополітичного аналізу, важливо дотримуватися принципу асиметрії мотивації, що досягається двома способами: по-перше, вимоги, котрі висуваються до цілі, повинні стосуватися лише вітальних потреб ініціатора санкцій, однак не перебувати у сфері життєво важливих інтересів цільової країни; 2) одночасним пропонуванням стимулів, які зменшать прагнення цільової країни до спротиву. Окремо варто підкреслити необхідність послідовної реалізації санкційних заходів при наявності ресурсу для тиску, оперативної їх імплементації, чіткого розуміння цілей, які переслідуються, координації дії країн-партнерів при здійсненні санкційних заходів.

Бібліографічний список:

1. Бжезинский Зб. Последний суверен на распутье / Зб. Бжезинский // Независимая газета. –2006. – 17 февраля.
2. Богатуров А., Косолапов Н., Хрусталев М. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений / А. Богатуров, Н. Косолапов, М. Хрусталев. – М.: Московский рабочий, 2002. – 390 с.
3. Внешняя политика: вопросы теории и практики: материалы научного семинара / Под ред. П. Цыганкова. – М.: КДУ, 2009. – 232 с.
4. Журавлев А. Параметры эффективности внешней политики в зарубежной библиографии / А. Журавлев [Електронний ресурс] / Режим доступу http://www.intertrends.ru/twelfth/006.htm
5. Косолапов Н. Анализ внешней политики: основные направления / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 2. – С. 77-85.
6. Косолапов Н. Внешняя политика и внешнеполитический процесс субъектов международных отношений / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. 1999. – № 3. – С. 64-73.
7. Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин: Підручник / М. Мальський, М. Мацях. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2007. – 461 с.
8. Процесс формирования и осуществления внешней политики капиталистических государств / Под ред. В. Гантмана. – М., 1981. – 486 с.
9. Седляр Ю. Аналіз та прогнозування зовнішньої політики: навчальний посібник / Ю. Седляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. – 272 с.

10. Современная мировая политика: прикладной анализ / Отв. ред. А. Богатуров. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 588 с.
11. Bretherton Ch., Vogler J. The European Union as a Global Actor / Ch. Bretherton, J. Vogler. – London: Routledge, 1999. – 316 p.
12. Bueno de Mesquita B., Lalman D. War and Reason / B. Bueno de Mesquita, D. Lalman: New Haven, CT: Yale University Press, 1992. – 322 p.
13. Change in the International System / O.R. Holsti, R.M. Siverson, A.L George. (eds.). Boulder: Westview Press, 1980. – 316 p.
14. Clutterbuck R. International Crisis and Conflict / R. Clutterbuck. – New York: St. Martin's Press, 1993. – 296 p.
15. Cox R. Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory / R. Cox // Millennium Journal of International Studies. – 1981. – № 2(10). – Summer. – PP. 126-155.
16. Decision Making as an Approach to the Study of International Politics / R. Snyder. (ed.), Organizational Behavior Section: Princeton University, 1954. – 120 p.
17. Downs G., Rocke D. Optimal Imperfection? Domestic Uncertainty and Institutions in International Relations / G. Downs, D. Rocke: Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995 – 159 p.
18. Doxey M. Economic Sanctions and International Enforcement / M. Doxey. – London: Oxford University Press, 1971. – 162 p.
19. Drezner D. The Sanctions Paradox. Economic Statecraft and International Relations / D. Drezner: Cambridge University Press, 1999. – 342 p.
20. Elman C. 1996. Why Not Neorealist Theories of Foreign Policy? / C. Elman // Security Studies. – 1996. – Volume 6. – № 1. – PP. 7-53.
21. Fearon J. Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations / J. Fearon // Annual Review of Political Science. – 1998. № 1. – PP. 289-313.
22. Foreign Policy: Theories, Actors, Cases / S. Smith, T. Dunne. (Ed.). – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 442 p.
23. Genetic Algorithms and Simulated Annealing / L. Davis (ed.): Pitman, 1987. – 216 p.
24. George A. Forceful Persuasion: An Alternative to War / A. George. – Washington DC: US Institute of Peace, 1991. – 95 p.
25. Haass R. Economic Sanctions and American Diplomacy / R. Haass: A Council on Foreign Relations Book, 1998. – 222 p.
26. Huth P. Standing Your Ground: Territorial Disputes and International Conflict / P. Huth: University of Michigan Press, 1996. – 275 p.
27. International Crisis Management: the approach of European states /M. Houben. – London, New York: Routledge, 2005. – 315 p.
28. International Regimes / S. Krasner (ed.): Ithaca, Cornell University Press, 1983 – 372 p.

29. Intervention in World Politics Oxford / H. Bull (ed.): Clarendon Press; New York : Oxford University Press, 1984. – 198 p.
30. Kegley C., Wittkopf E. American Foreign Policy: Pattern and Process / C. Kegley, E. Wittkopf. – 4-th ed. – New York: St. Martin's Press, 1991. – 643 p.
31. Kier E. Imagining War: French and British Military Doctrine Between the Wars / E. Kier: Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997. – 240 p.
32. Kindleberger Ch. The World in Depression, 1929 / Ch. Kindleberger – 1939. – Berkeley London : Allen Lane, 1973. – 336 p.
33. Kissinger H. Domestic Structure and Foreign Policy / H. Kissinger // Daedalus. – 1969. – № 95(2). – PP. 501-526.
34. Koga Y. Constructivist Approach of International Sanctions: Realism, Liberalism, Cosmopolitanism, and Hegemonism / Y. Koga PhD candidate, Department of Political Science University of Pittsburgh. Paper prepared for presentation at the Istanbul International Conference (Istanbul, Turkey, August 24-27, 2005) – 85 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sanctio.jp/wordpress/wp-content/uploads/2010/06/Constructivist-Approach-of-International-Sanctions-by-Yoshifumi-KOGA1.pdf
35. Legro J. Cooperation Under Fire: Anglo-German Restraint During World War II / J. Legro: Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995. – 255 p.
36. Mansfield E. International Institutions and Economic Sanctions / E. Mansfield // World Politics. – 1994. – Volume 47. – № 1. – PP. 575-605.
37. Martin L. Coercive Cooperation: Explaining Multilateral Economic Sanctions / L. Martin: Princeton University Press, 1993. – 324 p.
38. Mastanduno M. Economic Containment: CoCom and the Politics of East-West Trade / M. Mastanduno: Ithaca: Cornell University Press, 1992. – 353 p.
39. Milner H. Interests, Institutions, and Information: Domestic Politics and International Relations / H. Milner. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press. 1997. – 291 p.
40. O'Halloran S. Politics, Process, and American Trade Policy / S. O'Halloran: University of Michigan Press, 1994. – 202 p.
41. Papp D., Johnson L., Endicott J. American Foreign Policy: History, Politics and Policy / D. Papp, L. Johnson, J. Endicott. – New York: Pearson Longman, 2005. – 542 p.
42. Peterson S. Crisis Bargaining and the State: Domestic Politics and Intarnational Conflict / S. Peterson: University Michigan Press, 1996. – 208 p.
43. Rosecrance R., Stein A. The Domestic Bases of Grand Strategy / R. Rosecrance, A. Stein: Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993. – 230 p.

44. Russett B. Grasping the Democratic Peace / B. Russett: Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993. – 173 p.
45. Schelling T. The Strategy of Conflict / T.Schelling: Cambridge, Harvard University Press, 1960. – 309 p.
46. Snyder J. Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition / J. Snyder: Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991. – 330 p.
47. Stamm A. Win, Lose, or Draw: Domestic Politics and the Crucible of War / A. Stamm: University Michigan Press, 1996. – 239 p.
48. Thomas D. Actorness and Effectiveness in EU Foreign Policy / D. Thomas / Paper prepared for Presentation at the UACES 40-th Annual Conference. – Bruges. – 6-8 September 2010. – 29 p.
49. Verdier D. Democracy and International Trade / D. Verdier. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994. – 387 p.
50. Wiarda H. American Foreign Policy: Actors and Processes / H. Wiarda. – New York: Harper Collins College Publishers, 1996. – 299 p.
51. Zelikow Ph. Foreign Policy Engineering: From Theory to Practice and Back Again / Ph. Zelikow // International Security. – 1994. – Volume 18 (Spring). – № 4. – PP. 143-171.

В статье раскрываются теоретические подходы к исследованию международных санкций во внешнеполитическом анализе. Основное внимание уделяется освещению роли внутренних и международных факторов, которые определяют эффективность политики санкций. Изложение начинается с рассмотрения условий, определяющих потенциал государства осуществлять внешнюю политику, анализируются параметры успешности принудительной дипломатии. Оцениваются внутриполитические факторы, предопределяющие эффективность международных санкций как инструмента внешней политики.

The article deals with the conceptual background of the international sanctions in foreign policy analysis. The main accent is made on domestic and international factors, which determine the efficiency of sanctions policy. It opens with the review of the objective factors that influence the successful foreign policy making, the determinants of the coercive diplomacy efficiency are revealed. It is evaluated the domestic factors the efficiency of international sanctions as the foreign policy tool impact on.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.2017

УДК 327.39(8+460+469)

Вакарчук К.В., ОНУ імені І.І. Мечникова

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ІБЕРОАМЕРИКАНСЬКОГО СВІТУ

В статті проаналізовано та розглянуто основні інтеграційні процеси, які сформувалися в країнах ібероамериканського світу, що призвели до створення значної кількості функціональних об'єднань та угрупувань на основі культурної, етнічної та мовної інтеграції. Зазначено, що активізація цих процесів припала на 90-ті роки XX ст. Дані інтеграційні процеси мають на меті створення не тільки економічних, торгових та митних союзів, але і політичних, з створенням наднаціональних інститутів політичної влади.

Сучасний розвиток міжнародних відносин, процесів глобалізації, інтеграції та уніфікації у світі, призводить до появи та створень різноманітних субрегіональних, регіональних та міжнародних об'єднаннь, організацій, союзів та ін. Інтеграційні процеси, необхідне явище для багатьох держав, регіонів та континентів. Не став винятком і весь латиноамериканський континент, а, точніше, як сьогодні модно стало називати весь ібероамериканський світ, про який мова піде далі. Ібероамериканським світом прийнято називати всі країни Латинської Америки, включаючи їх минулі метрополії Іспанію та Португалію. Це поняття на теренах пострадянського світу вживається рідко, але сьогодні стає все більше популярним.

Актуальність теми заключається в тому, що тенденція до зближення і уподобання економічних, політичних, соціальних та правових систем держав призводить до інкорпорації уніфікованих норм та стандартів в національні системи, наприклад, держави Європейського Союзу.

Слід зазначити, що ібероамерика сьогодні це повноцінна частина загальносвітового процесу, в якому країни Латинської Америки відіграють далеко не останню роль. Вони давно стали суб'єктами міжнародної політики та претендують на роль держав, які можуть самостійно вести власну зовнішню політику та приймати рішення глобального характеру для всього світу. Це такі країни як Бразилія, Аргентина, Мексика, Венесуела та ін.

© Вакарчук К.В., 2017

Існують ряд робіт, присвячених даній тематиці, зокрема статті російських вчених Гриценко І.О., Карякіна А., Яковлева П.П. та ін. Також існують матеріали офіційних документів, самітів та форумів, що проводяться відповідними організаціями, які належать до ібероамериканського світу. Варто зазначити, що серед українських науковців, майже немає робіт, присвячених даній тематиці.

В ібероамериканських країнах нараховується біля двадцяти функціонуючих інтеграційних об'єднань та угруповань. Процеси об'єднання земель Південої Америки, на зразок США, було задекларовано ще в часи національно-визвольної релюції С. Болівара, але реалізувати не вдалося. Тому це питання було піднято в середині минулого століття, але вже більше торкнулося створення економічних союзів. Звичайно, створення Європейського Союзу підштовхнуло керівників Латинської Америки, до реалізації чогось подібного.

Вплив США на процеси інтеграції в країнах Латинської Америки був значний. Адже, штатам після звільнення від колоніального управління країн Латинської Америки було невигідним створення потужного сусіда на півдні, тому активне втручання у політичне життя створених молодих держав призвело до розпаду Боліваранської ініціативи, об'єднання земель всього південного континенту.

На протязі всього XIX ст. були спроби створення економічних, воєнних, політичних союзів, але роздрібненість політичних еліт, посилення впливу США заважали здійсненню цих планів. Наслідком цього стало створення Організації американських держав в 1948 року на базі Панамериканського союзу, який існував з 1889 року, який сьогодні об'єднує 35 держав континенту, та займається питаннями розвитку демократії, прав людини, безпеки та ін.

Активізація та створення інтеграційних угруповань припало на 90 – ті роки XX ст. У 1991 р. президенти Аргентини, Бразилії,Уругваю та Парагваю підписали угоду про створення Спільного ринку Півдня Америки, МЕРКОСУР. У 1995 р. МЕРКОСУР був перетворений в митний союз. Організація мала достатні успіхи у розвитку економік своїх держав та створення спільних проектів для її розвитку та покращення. Асоційованими членами стали Болівія та Чилі. Сьогодні МЕРКОСУР – це другий

по масштабам митний союз в світі, після ЄС, і третя в світі зона вільної торгівлі, після ЄС та НАФТА.

У 1992 р. було створено Андську групу, до складу якої ввійшли, такі держави як Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія. За мету організація собі ставила за ціль – створення зони вільної торгівлі та митного союзу. Згодом у 1995 р. Андська група була перетворена в Андську систему інтеграції.

В 1994 р. виникло ще одне угрупування, так званий центральноамериканський ринок праці (ЦАОР). До якого ввійшли країни Карибської спільноти 13 держав, в 1997 р. почалася політична інтеграція. Куба, Мексика, Венесуела та Колумбія і панама створили Асоціацію карибських держав для узгодження економічної політики.

Одним із прикладів мегарегіоналізму в регіоні та світі можна вважати Іероамериканську співдружність Націй (ІСН) – міжрегіонального об'єднання, участь у якому приймають 22 країни: 19 латиноамериканських та три іберійських, Іспанії, Португалії, Андорри. Звісно ці країни мають спільні широкі культурно-історичні, етнолінгвістичні та релігійні основи. В якості площадки для діалогу між країнами Іберійського півострову та Латинської Америки Співтовариство веде свою історію з 1991 року, дати першого Саміту глав держав та урядів у м. Гвадалахара [1].

Фактично щорічні зустрічі ІСН іероамериканських країн стали новим явищем у інтеграційних процесах 90-х років. Адже, саме Іспанія хотіла стати привілейованою зв'язуючою ланкою між Європейським та Іероамериканським світом, будучи членом обох організацій. На перших самітах проходило становлення іероамериканського політичного середовища. Були сформульовані основні принципи взаємодії латиноамериканських та іберійських держав, а саме захист демократії, прав та свобод людини, повага суверенітету та територіальної цілісності держав, право кожної країни обирати політичну систему та форму правління, прагматизм та багатовекторність в міжнародних відносинах, взаємодоповнюваність та поєднання різних інтеграційних процесів. Також важливими стали питання вирішення проблем регіонального та глобального масштабу [4].

Інвестиції Іспанії в країни Латинської Америки виросли в кілька десятків раз в 90-ті роки. Важливим моментом в даних зустрічах стало створення постійного секретаріату

Іберoамериканської співдружності в Мадриді у 1999 р. В середині 2000-х років намітилася криза в стосунках, всі країни розуміли необхідність реформування ІСН. В тому форматі в якому існувало дане об'єднання вже не влаштовувало учасників латиноамериканських країн, адже явним лідером в рамках спільноти являлась Іспанія, де і знаходилася штаб-квартира ІСН. Це було зумовлено також і тим, що більшу частину бюджету в рамках об'єднання покривала саме Іспанія, і тому багато рішень приймалось в в односторонньому порядку. Все це не могло осторонь залишатися, тому зміни потрібні були для всіх в рамках ІСН.

Важливим моментом в процесі перетворення ІСН в повноцінну міждержавну організацію став ювілейний саміт в 2005 р., який пройшов в м. Саламанка Іспанія та привернув увагу міжнародної спільноти, на якій було прийнято Декларацію Саламанки і ряд важливих комюніке. Які стосувалися узгоджених програм по проведенню активної соціальної політики, розширення систем доступної та якісної освіти, була поставлена задача перетворення Іберoамерики в період з 2008-2015 роки в територію вільну від неграмотності [5, с. 196].

Значні програми та зустрічі були припинені із-за глобальної економічної кризи 2008-2010, яка торкнулася Іспанії, що так згубно сказалася на її економічному положенні, як всередині країни, так і за її межами. Тому активізація нових зустрічей та форумів почалася в 2015 р. та поступово почала відновлювати свою роботу структура Іберoамериканської співдружності Націй.

В теперішній час, іберoамериканський проект знаходиться на стадії стратегічного перетворення. Або він залишається в освоєному руслі діалогу іберійських та латиноамериканських країн, з акцентом на розвиток культурних зв'язків, або буде зроблений крок в напрямку створення трансрегіонального торгово-економічного мегапартнерства. В цьому випадку ІСН буде не тільки замінювати, але й доповнювати ті зв'язки іберoамериканських держав, які у них є з партнерами по Європейському Союзу, НАФТА та інших інтеграційних об'єднаннь [4].

В 2000-х р. в країнах іберoамериканського світу виникають такі інтеграційні утворення як: УНАСУР – Союз південноамериканських націй спочатку ця організація мала спільну інтеграційну основу економічну, але поступово поча-

ла торкатися питань політичної інтеграції. Особливо, сьогодні актуальними стали питання, політичної стабільності в регіоні, розвитку демократії, зовнішньої політики, питань національної безпеки та ін.

В 2008 р. була підписана декларація про створення Союзу південноамериканських націй УНАСУР, до якої ввійшли 12 країн континенту, було створено орган на зразок Європарламенту, тобто це асамблея, яка приймає рішення, що демонструють єдність країн континенту.

Спільно з Аргентиною, Болівією, Венесуелою, Парагаваєм та Еквадором вдалось заснувати Банк Півдня в 2007 р., який став фактично незалежною, регіональною фінансовою структурою, на противагу, Міжнародному валютному фонду. У 2010 р. була підписана Канкунська декларація 32 главами держав Латинської Америки, про розширення рамок регіонального співробітництва, що стосується поглиблення політичної, економічної, соціальної та культурної інтеграції, та вироблення спільної позиції по головним питаням та подіям в міжнародному житті континенту [6].

Одним із самих важких питань залишається створення спільної системи національної безпеки на континенті. У 2008 році на саміті УНАСУР було створено Південноамериканську раду з питань оборони, яка представляє собою нарадчий та координаційний механізм, направлений при необхідності на зниження напруженності в регіоні [3].

У 2011 р. міністри іноземних справ Союзу південноамериканських націй ратифікували угоду про створення штаб-квартири Центру обороних стратегічних досліджень в Буенос-Айресі, головною задачею якого являється розробка планів по захисту природних ресурсів Південної Америки. Цей центр повинен стати надійним інструментом, повинен протистояти погрозам, які носять і транснаціональний характер, а саме: незаконний обіг наркотиків, організована преступність, тероризм та ін.

Таким чином, перспективи політичної інтеграції країн Латинської Америки та іберійських держав у XXI ст. демонструють єдність континенту у питаннях спільної зовнішньої політики, вироблення стратегій політичного, економічного, культурного та соціального розвитку країн, що входять до організацій УНАСУР, СЕЛАК та ін. Створення подібних регіональних утворень таких

як Іберoамериканська півдружність націй в сучасному світі, покликано розширити свою присутність в міжнародній економіці та політиці, що дозволить в свою чергу ібероамериканським країнам успішно конкурувати на світових ринках та добиватися просування своїх особистих інтересів.

Спільне історичне минуле, єдина мова та релігія, соціальні проблеми, саме ці фактори позитивно повинні сприяти впровадженню інтеграційних моделей розвитку країн Латинської Америки, можливого розвитку сценарію розвитку на прикладі Європейського Союзу. Адже, шлях до створення політичних інститутів, спільного ринку, валюти, митних союзів, вільних кордонів, наднаціональних органів влади, не легкий. Але саме такий шлях інтеграції, сьогодні для регіону країн ібероамериканського світу, являється оптимальним для виходу на міжнародну політичну арену сильним глобальним гравцем, зі своїми амбіціями, уподобаннями та устремліннями.

Бібліографічний список:

1. Гриценко И.А. Ибероамериканское сообщество наций: кризис, обновление, перспектив / И.А. Гриценко // Ибероамериканские тетради. – М. : ИМИ МГИМО МИД России, 2016. – Вып. 1 (11) – С. 67-73.
2. Карякін А. Интеграция Южной Америки: рождение глобального игрока [Електронний ресурс] / А. Карякін. – Режим доступу: http://terra-america.ru/integraciya-ujnoi0ameriki-rojdenie-globalnogo-igroka.aspx.
3. Моисеєев О. УНАСУР объединил Южную Америку [Електронний ресурс] / О. Моисеев. – Режим доступу: http://interaffairs.ru/print.php?item=8545
4. Яковлев П. Долгий путь становления (К 25-летию первого ибероамериканского саммита) [Електронний ресурс] / П. Яковлев. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/amerika/dolgij_put_stanovlenija_k_25-letiju_pervogo_iberoamerikanskogo_sammita_2016-11-14.htm?bitrix_include_areas=Y&SECTION_CODE=amerika&CODE=dolgij_put_stanovlenija_k_25-letiju_pervogo_iberoamerikanskogo_sammita_2016-11-14&clear_cache=Y
5. Яковлев П.П. Испания в мировой политике / П.П. Яковлев. – М. : ИЛА РАН, 2011. – 384 с.
6. Яковлев П. Бразилия: поступь восходящего гиганта [Електронний ресурс] / П. Яковлев. – Режим доступу: http://perspectivy.info/oykumena/amerika/brazilija_postup_voskhodashhego_giganta_2010-04-15.htm

В статье проанализированы и рассмотрены основные интеграционные процессы, которые сформировались в странах ибероамериканского мира, что привели к созданию значительного количества функциональных объединений и групп на основе культурной, этнической и языковой интеграции. Указано, что активизация этих процессов пришлась на 90-е годы XX в. Данные интеграционные процессы имеют целью создание не только экономических, торговых и таможенных союзов, но и политических, с созданием наднациональных институтов политической власти.

The article analyzes the basic and integration processes, wich are formed in the countries of the Ibero-American world, this processes created a large number of functional groups and associations, through the cultural, ethnic and linguistic integration. Also, this processes intensified in the 90 years of the twentieth century. This integration processes aimed to creation not only economic, trade and customs union, but also political, with the creation of supкфnational institutions of political power.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2017

УДК 316.77:32.019.5(470+571)

Бондаренко С.В., ДонНУ імені Василя Стуса

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ТА ПРОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СВІТІ

У статті розглянуті засади інформаційно-комунікаційної політики Російської Федерації у контексті захисту та просування національних інтересів у світі. Проведений аналіз базових документів, які визначають її принципи та характер у контексті брендингу територій. Визначені стратегічні напрямки, механізми формування і реалізації, внутрішні та зовнішні ризики. Окреслені вектори впливу на імідж, репутацію та бренди політичних територій (країн та їх об'єднань).

Події, які розгорнулись у світовому політичному просторі за останні три-чотири роки, засвідчили важливість та необхідність використання широкого спектру інформаційно-комунікаційних

© Бондаренко С.В., 2017

В статье проанализированы и рассмотрены основные интеграционные процессы, которые сформировались в странах ибероамериканского мира, что привели к созданию значительного количества функциональных объединений и групп на основе культурной, этнической и языковой интеграции. Указано, что активизация этих процессов пришлась на 90-е годы XX в. Данные интеграционные процессы имеют целью создание не только экономических, торговых и таможенных союзов, но и политических, с созданием наднациональных институтов политической власти.

The article analyzes the basic and integration processes, wich are formed in the countries of the Ibero-American world, this processes created a large number of functional groups and associations, through the cultural, ethnic and linguistic integration. Also, this processes intensified in the 90 years of the twentieth century. This integration processes aimed to creation not only economic, trade and customs union, but also political, with the creation of supкфnational institutions of political power.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2017

УДК 316.77:32.019.5(470+571)

Бондаренко С.В., ДонНУ імені Василя Стуса

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ТА ПРОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СВІТІ

У статті розглянуті засади інформаційно-комунікаційної політики Російської Федерації у контексті захисту та просування національних інтересів у світі. Проведений аналіз базових документів, які визначають її принципи та характер у контексті брендингу територій. Визначені стратегічні напрямки, механізми формування і реалізації, внутрішні та зовнішні ризики. Окреслені вектори впливу на імідж, репутацію та бренди політичних територій (країн та їх об'єднань).

Події, які розгорнулись у світовому політичному просторі за останні три-чотири роки, засвідчили важливість та необхідність використання широкого спектру інформаційно-комунікаційних

© Бондаренко С.В., 2017

технологій задля забезпечення та захисту національних інтересів як окремих країн, так і наднаціональних об'єднань, зокрема ЄС та НАТО. Ініційовані з боку Російської Федерації (далі – РФ) масштабні інформаційно-комунікаційні операції з просування та захисту власних інтересів відкрили нову сторінку в історії інформаційно-психологічного протистояння між країнами та їх союзами. Військова агресія проти України, яка супроводжувалась багаторічною інформаційною, психологічною, ідеологічною підготовкою, спровокувала глобальну політичну кризу та зміни у безпекових політиках США, ЕС, НАТО, країнах колишнього Радянського Союзу. Теоретичні та практичні напрацювання російських вчених, військових, політологів, фахівців зі стратегічних комунікацій, маркетологів, журналістів, психологів створили потужний шар науково-практичного знання щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій у просуванні та захисті власних національних інтересів. Вивчення цього досвіду та базових принципів впровадження дозволить краще зрозуміти особливості російської політики, спрогнозувати подальші кроки РФ та напрацювати адекватні засоби протидії, зниження ризиків інформаційно-комунікаційних впливів, які ставлять під загрозу державні кордони, національні інтереси, зокрема, України та вплив потужних об'єднань – ЄС та НАТО, які є прямими конкурентами Російської Федерації.

Вплив інформаційно-комунікаційних каналів на світовий порядок має багаторічну історію, але з 2014 року в політологічному науковому та практичному середовищі активно відбувається вивчення такого феномену як «гібридна війна». Особлива увага приділяється її інформаційно-комунікаційному компоненту, який забезпечує потужний психологічний та ідеологічний вплив на великі маси людей на рівні з веденням прямих бойових дій; системні впливи на імідж, репутацію та легітимність територій, державних на наддержавних інституції, які забезпечують їх стабільність та життєздатність. У контексті статті інтерес представляють роботи вітчизняних науковців – В.Горбулна, Г.Почепцова, Л.Губерського, Є.Тихомирової, Є.Магди, Л.Смоли, Н.Карпчук, Д.Золотухіна та російських – І.Кисльова, Д.Замятіна, Е.Галумова, А.Манойла, А.Петренка, Д.Фролова, Д.Гаври, І.Панаріна.

Мета статті полягає у визначенні основних напрямків інформаційно-комунікаційної політики Російської Федерації, їх

впливів на імідж, репутацію та бренди інших політичних територій (країн та їх об'єднань).

Не дивлячись на певне відставання від світових лідерів (таких як США, Велика Британія, Німеччина) у сфері розвитку інформаційного суспільства, Російська Федерація, починаючи з 2000-х років активно працює над формуванням власного та завоюванням вже існуючого інформаційного простору. Серед знакових політико-правових документів, які заклали основу інформаційно-комунікаційної політики, є Доктрина інформаційної безпеки РФ [2] (2000 рік) та Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року [8] (2009 рік). Саме ці документи регламентують формування та реалізацію інформаційної політики Російської Федерації, у т.ч. в сфері брендингу власної країни та впливу на інші політичні території. Визначали основні засади, принципи та конкретні цілі по завоюванню інформаційного простору, захисту національних інтересів в інформаційному просторі та просуванню образу країни, як одного з світових центрів впливу.

Згідно Стратегії національної безпеки Російської Федерації основною метою діяльності держави є запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам національній безпеці, динамічного розвитку та перетворення РФ в одну з держав, що є лідером по рівню технічного прогресу, якості життя населення, впливу на світові процеси. РФ позиціонує себе як державу, яка має достатній потенціал щоб стати одним із п'яти світових лідерів, які мають вплив на формування порядку денного глобальної політики, економіки та гуманітарної сфери. У Стратегії особлива увага приділяється інформаційно-комунікаційній політиці. З одного боку вона використовується як елемент захисту, з іншого – як інструмент, який повинен «відвоювати» місце для країни у вже сформованому глобальному інформаційному просторі. Засобами забезпечення національної безпеки в одній площині із технічною інфраструктурою та технологіями, виділяють лінгвістичні (на думку автора, під цим терміном можна розуміти вироблення власних смислів, як основу для подальших меседжів, які наповнять технічну інфраструктуру передачі інформації), які використовуються в системі забезпечення національної безпеки для збору, формування, обробки, передачі або прийому інформації про стан національної безпеки та засобів по її укріпленню. Особливу увагу привертає

інформаційно-комунікаційні інтереси РФ у культурній, науковій та освітній сферах. Діяльність держави зосереджена на вихованні нових поколінь в найкращих російських традиціях, розвитку виробництва та прокаті творів вітчизняного кінематографу, розвитку культурно-пізнавального туризму, формуванні державного замовлення на створення кінематографічної та друкованої продукції, телерадіопрограм та Інтернет ресурсів, а також використанні культурного потенціалу Росії в інтересах багатобічного міжнародного співробітництва [8].

Наступним документом, який визначає діяльність РФ в інформаційному просторі, є Доктрина інформаційної безпеки РФ [2]. Доктрина розвиває Концепцію національної безпеки Російської Федерації стосовно інформаційної складової національної політики. Під інформаційною безпекою РФ розуміється стан захищеності її національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю факторів, принципів та підходів забезпечення непорушності конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності Російської Федерації, політичної, економічної та соціальної стабільності, позитивного сприйняття та схвалення її політики, впливу на формування порядку денного світової політики.

Розроблені до 2014 року документи мали відносно мирний характер, формально відповідали міжнародним нормам та закріплювали свої національні інтереси в інформаційно-комунікаційній сфері. Однак події 2014-2015 років (анексія Криму, розв'язання збройного конфлікту на Сході України, потужні інформаційні атаки на закордонні країни, системна дезінформація тощо) змушують керівництво РФ переглянути базові документи та підлаштувати їх до нових умов, у яких опинилась країна. Активна протидія російській пропаганді, технічного обмеження покриття підконтрольних владі засобів масової інформації, блокування соціальних мереж та інших сервісів розповсюдження інформації змушують Російську Федерацію зайняти жорстку позицію щодо захисту власних інтересів, які відобразились у нових редакціях стратегічних документів.

Якщо порівнювати дві Стратегії національної безпеки РФ у редакціях 2009 та 2015 років, можна побачити наступну відмінність. Інформаційно-комунікаційні загрози, які впливають на формування громадської думки, у середині РФ розглядаються

як один з основних чинників збереження суверенітету та цілісності країни. У Стратегії 2009 року такі загрози розглядались опосередковано та у контексті інших загроз, як додатковий чинник. В основному вони обмежувались впливом на технічну інфраструктуру та можливим збоям у діяльності державних органів влади, частково щодо захисту національних цінностей та культури [2]. У Стратегії 2015 року – інформаційно-комунікаційні загрози, зокрема, пропагандистські, та впливи виділені в окремі пункти та пріоритети забезпечення національної безпеки. У цій Стратегії чітко зазначено, що конкуренція між державами все у більшій мірі охоплює цінності та моделі громадського розвитку. Все більший вплив на характер міжнародної обстановки сприяє активному протиборству у глобальному інформаційному просторі, що обумовлено прагненнями деяких країн використовувати інформаційні та комунікаційні технології для досягнення своїх геополітичних цілей, у тому числі шляхом маніпуляції громадською думкою та фальсифікацією історії. Окремими пунктами інформаційно-комунікаційне протиборство та захист національних інтересів у контексті позитивного сприйняття та високого рівня лояльності до Російської Федерації зазначені у оборонній, культурній сферах, державній та громадській безпеці. Основними загрозами та напрямками захисту є протидія руйнування національних духовно-моральних цінностей та єдності мононаціонального народу РФ шляхом зовнішньої культурної та інформаційної пропаганди. Протидія поширенню пропаганди, ідеологій фашизму, екстремізму, тероризму та сепаратизму. Особлива увага приділяється системам виявлення та аналізу загроз в інформаційній сфері, забезпеченню захищеності громадян та суспільства від деструктивного інформаційного впливу з боку екстремістських та терористичних організацій, іноземних спецслужб та пропагандистських структур [10].

Ці положення прямо вказують на важливість формування необхідних образів держави, формування лояльності та довіри до території, що матиме широку підтримку як всередині, так і зовні. Такі підходи логічно вписуються у концепцію брендингу територій, метою якого є забезпечення цілеспрямованої діяльності політичних суб'єктів по створенню, корекції та просуванню позитивного образу території у зовнішньополітичному та внутрішньополітичному полі [6, С. 122].

Значно відрізняються цілі, завдання, пріоритети та загрози інформаційній безпеці, які визначені у Доктринах інформаційної безпеки Російської Федерації, що були прийняті у 2000 та 2016 роках. Якщо на початку 2000 років Російська Федерація переймалась за збереження власного інформаційного простору та виходу його з-під впливу закордонних країн, то у 2016 році акценти зміщуються у бік закріплення отриманих здобутків щодо стабільної трансляції необхідної інформації у зовнішньому інформаційному середовищі. На початку тисячоліття одним із складових національних інтересів в інформаційній сфері було стабільне забезпечення державної політики, пов'язаної із донесенням до російської та міжнародної громадськості достовірної інформації про державну політику, її офіційної позиції по соціально значущим подіям російського та міжнародного життя, з забезпеченням доступу до громадян до відкритих державних інформаційних ресурсів. Серед загроз було визначено витиснення російських інформагенцій, ЗМІ із внутрішнього інформаційного ринку та підсилення залежності духовної, економічної та політичної сфер громадського життя Росії від закордонних інформагенцій; девальвація духовних цінностей, пропаганда зразків масової культури, заснованих на культі насильства, на духовних та моральних цінностях, що заперечують цінностям, які прийняті у російському суспільстві; маніпулювання інформацією (дезінформація, приховування або викривлення інформації); монополізація інформаційного ринку Росії, його окремих сегментів вітчизняними та закордонними інформаційними структурами; блокування державних ЗМІ щодо інформування російської та закордонної аудиторії тощо. Джерелами загроз було зазначено намагання ряду країн домінувати та нанесення шкоди Росії у світовому інформаційному просторі, витисненню її з зовнішнього та внутрішнього інформаційних ринків [10]. Саме у цей час розпочинається період перерозподілу інформаційного ринку Росії на користь владних структур та наближених до керівництва країни представників фінансово-промислових груп. За останні 10 років російській владі практично вдалося впоратись із забезпеченням цього пріоритету через контроль над медійним та комунікаційним простором.

У Доктрині 2016 року акценти зміщуються на більш високий рівень протистояння та захисту національних інформаційних інтересів. Якщо раніше увага приділялась захопленню та утри-

манню інформаційного простору у фізичному, наповненню його власними смислами, які повинні переорієнтувати громадян на внутрішній продукт, то зараз сили націлені на захист інтересів у смисловому протистоянні. Під смисловим протистоянням слід розуміти процес інформаційно-комунікаційного впливу на зовнішні та внутрішні аудиторії з метою зміни їх ціннісних орієнтацій та поведінки, які впливають на стабільність системи, в якій знаходиться особистість [7, С. 22-23].

Як зазначено у Доктрині, основними загрозами для РФ є розширення масштабів використання спеціальними службами окремих держав засобів інформаційно-психологічного впливу, націленого на дестабілізацію внутрішньополітичної та соціальної ситуації у різних регіонах світу, до підриву суверенітету та порушення територіальної цілісності інших держав. Відмічаються тенденції до збільшення у зарубіжних ЗМІ об'ємів матеріалів, що містять упереджену оцінку державної політики РФ. Російські ЗМІ часто стикаються з дискримінацією, російським журналістам створюють перешкоди для здійснення їх професійної діяльності. Нарощується інформаційний вплив на населення Росії, у першу чергу, на молодь з метою розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей. Стратегічними напрямками у оборонній сфері є стримування та недопущення військових конфліктів, які можуть виникнути в результаті використання інформаційних технологій; прогнозування, знаходження та оцінки інформаційних загроз, у т.ч. Збройним Силам РФ в інформаційній сфері; нейтралізація інформаційно-психологічного пливу, у т.ч. націленого на підрив історичних основ та патріотичних традицій, пов'язаних із захистом Вітчизни. У забезпеченні державної та громадської безпеки – протидія використанню інформаційних технологій для пропаганди екстремістської ідеології, розповсюдження ксенофобії, ідей національної виключності задля підриву суверенітету, політичної та соціальної стабільності, насильницької зміни конституційного ладу, порушення територіальної цілісності РФ; нейтралізація інформаційних впливів, націлених на розмиття традиційних російських духовно-моральних цінностей [9].

Акцентуалізація вищевказаних загроз та пріоритетів свідчать про зростання ролі стратегічних комунікацій не лише при захисті власних національних інтересів, а й при системному впливі на супротивника. Основну сутність сучасної інформаційно-

комунікаційної політики Російської Федерації визначено у програмній статті начальника Генерального Штабу Збройних сил генерала Валерія Герасимова. У своїй статті «Цінності науки у передбаченні» він зазначив, що «акцент методів, що використовуються у протиборствах, зміщуються у бік широкого використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, що реалізуються з використанням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється військовими засобами скритого характеру, у т.ч. використанням заходів інформаційного протиборства та діями сил спеціальних операції. Широке розповсюдження отримали асиметричні дії, які дозволяють невілювати перевагу супротивника у збройній боротьбі. До них відноситься використання сил спеціальних операцій та внутрішньої опозиції для створення постійно діючого фронту на всій території держави, що протистоїть, а також інформаційний вплив, форми та способи якого постійно удосконалюються» [1]. По суті, вказані у Стратегії національної безпеки та Доктрині інформаційної безпеки РФ ризики є втіленням основних напрямків інформаційно-комунікаційного впливу на супротивника з метою домінування в інформаційно-смисловому просторі.

Вражає ширина та глибина інформаційно-комунікаційної інфраструктури, через яку йде наповнення власного та зовнішніх інформаційно-смислового просторів. Як заначено в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії» агресивного інформаційно-психологічного впливу зазнало не тільки українське суспільство, громадяни країн пострадянського простору, а й, не в останню чергу, населення США, країн ЄС. Оплотом російського іномовлення, без перебільшення, можна назвати телеканал Russia Today (надалі RT), заснований у 2005 р., що транслюється у понад 100 країнах світу, має 700 млн. аудиторії (мовлення здійснюється цілодобово). Телеканали «RT America» та «RT UK» здійснюють мовлення з власних студій у Вашингтоні та Лондоні. Три інформаційні телеканали здійснюють цілодобове мовлення з Москви на аудиторію більше 100 країн світу англійською, арабською та іспанською мовами. Наприкінці 2014 р. було запущено інтернет-портал «Sputnik», який використовує інформаційний потік телеканалу RT, що значно збільшує можливості доступу до інформації, яку створює та поширює RT [4, С. 61-62].

Інтернет-портал «Sputnik» є інтерактивним майданчиком, що надає можливість підключення інтернет-радіостанції «Sputnik», а також можливість інтернет-доступу до телеканалів RT. Мовлення здійснюється 45 мовами. Пріоритет надається США, Канаді, Західній Європі, Китаю, Індії, Латинській Америці, Японії, країнам Близького Сходу. Основна концепція нової інформагенції «Sputnik» – утримання користувача інтернету в своєму інформаційному полі.

В євроатлантичному інформаційному просторі досить впевнено себе почуває напівдержавний засіб масової комунікації – ВАТ «Первый канал». Цільова аудиторія – звичайні європейські та американські громадяни, зокрема, й представники останніх хвиль еміграції з СРСР. Характерно, що досить висока якість контенту, створеного у РФ, дає змогу утримувати широку аудиторію (близько 250 млн осіб) як у Німеччині, США, Канаді, так і в Ізраїлі, Швеції, Фінляндії, Франції, Італії та Іспанії, особливо у країнах Балтії та Білорусі, враховуючи саме високий процент вихідців із Радянського Союзу.

З метою посилення можливостей впливу ЗМІ РФ на ефективність сприйняття інформації широкими верствами населення різних країн активно залучаються різні аналітичні центри. Зокрема, упродовж 2014 року інформагенція «РИА-Новости», інформвидання Lenta.ru, RT, та ін. неодноразово замовляли дослідження в Аналітичного центру Brand Analytics, створеного на базі однієї з провідних ІТ-компаній РФ [4, С. 61-62].

У 2015 році в новій редакції бюджету російської федеральної програми «Інформаційне суспільство» було передбачено збільшення бюджетного фінансування інформаційних заходів на 44,7 млрд. руб. Одержувачами цих грошей є саме телеканал RT та Міжнародна інформаційна агенція «Росія сьогодні». Бюджет компанії, що й минулого року нараховував півмільярда, у 2015 році було збільшено на 41 %. Особливо показовим є те, що 23 млрд руб. буде спрямовано на «захист національних інтересів» [4, С. 62]. У 2016 році влада РФ виділила з бюджету майже 61 млрд рублів (914 млн доларів США) на підтримку ЗМІ. Найдорожче бюджету обходяться медіа-групи ВДТРК: тільки субсидія на забезпечення їх роботи і виробництво програм у 2016 році становить 21,8 млрд рублів. На другому місці Russia Today (17,5 млрд рублів). Також держава оплачує

діяльність інформагенції ТАРС, «Російської газети», телеканалу «Громадське російське телебачення» та інших. Телерадіокомпанія «Зірка» і «Парламентська газета» є винятками: їх роботу оплачує не «Роспечать», а Рада Федерації і Міноборони відповідно. У 2016 році Міноборони скоротило витрати на «Зірку» вдвічі, витративши 1 млрд рублів проти 2 млрд рублів в 2015-му [5].

Незважаючи на певне падіння фінансування провідних інформресурсів, кошти що виділяються забезпечують безперебійне наповнення власного та зовнішнього інформаційного простору необхідними смислами, щоб впливати на формування та реалізацію політичного, економічного, культурного та ін. порядку денного.

Це частина бюджетів, які виділяються на функціонування тільки ЗМІ. Додаткового аналізу та оцінки потребують інші інструменти реалізації інформаційно-комунікаційної політики через громадську дипломатію, грантову підтримку інститутів громадянського суспільства, культурних центрів, науково-освітніх установ, науково-технічне співробітництво тощо.

Аналіз вищевказаних документів свідчить про стратегічне визнання інформаційно-комунікаційної політики задля досягнення політичних цілей, утримання масової свідомості цільових груп з необхідному фокусі. Потужна і системна діяльність Російської Федерації в інформаційно-комунікаційному просторі потребує постійного моніторингу, оцінки та вироблення адекватних заходів реагування. Для України досвід РФ є достатньо показовим, як з точки зору впливу на внутрішні процеси, так і для вироблення власних моделей гуртування суспільства, зміцнення політичної системи та взаємодії з зовнішнім світом.

Враховуючи поточну геополітичну ситуацію, РФ продовжить нарощувати свою присутність у глобальному інформаційно-комунікаційному просторі до тих пір, доки не будуть досягнуті поставлені стратегічні цілі. Незважаючи на тиск з боку західних країн, економічні та фінансові втрати від санкцій, технічне обмеження доступу російських ЗМК, боротьба триватиме. Акцент буде зміщуватися у бік буферних зон та зон конфлікту інтересів, зокрема на пострадянському просторі, у Східній Європі, Балканах, країнах Балтії. Основними полями смислового протиборства будуть питання, пов'язані з прагненням колишніх республік СРСР вийти з-під впливу РФ, розширення НАТО, єдності ЄС тощо.

Бібліографічний список:

1. Герасимов В. Ценность науки в предвидении // Валерий Герасимов. – Режим доступу: http://www.vpk-news.ru/articles/14632
2. Доктрина информационной безопасности РФ. – Режим доступу: http://www.scrf.gov.ru/documents/6/5.html
3. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської – К. : НІСД, 2016. – 109 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_nauk_anal_rozrob/inform_vukluku.pdf
4. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської – К. : НІСД, 2016. – 109 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_nauk_anal_rozrob/inform_vukluku.pdf
5. На підтримку ЗМІ з російського бюджету в 2016 році виділили 914 млн доларів, – Forbes. ІНФОГРАФІКА. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/400334/na_pidtrymku_zmi_z_rosiyiskogo_byudjetu_v_2016_rotsi_vydilyly_914_mln_dolariv_forbes_infografika
6. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як напрям політики глобального, національного та регіонального рівнів / Т. Л. Нагорняк // Сучасне суспільство. – 2014. – Вип. 2. – С. 106-121. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2014_2_13
7. Почепцов Г.Г. Смислові та інформаційні війни / Г. Г. Почепцов // Інформаційне суспільство. – 2013. – Вип. 18. – С. 21-27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2013_18_6
8. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/ref_notes/424
9. Указ Президента Российской Федерации от 05.12.2016 г. № 646 Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации. – Режим доступу: http://kremlin.ru/acts/bank/41460
10. Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 г. № 683 О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. – Режим доступу: http://kremlin.ru/acts/bank/40391

В статье рассмотрены основы информационно-коммуникационной политики Российской Федерации в контексте защиты и продвижения национальных интересов в мире. Проведен анализ базовых документов, определяющих ее принципы и характер в контексте брендинга территорий. Определены стратегические направления, механизмы формирования и реализации, внутренние и внешние риски. Указанные векторы влияния на имидж, репутацию и бренды политических территорий (стран и их объединений).

In the article there were reviewed foundations of the informative and communication policy of Russian Federation within the context of defense and promotion of national interests in the world. There were analyzed basic documents defining its principles and nature within the context of territory branding. There were defined strategic ways and mechanisms of its implementation, internal and external risks. There were outlined vectors of the influence on the image, reputation and brands of political territories (countries and their associations).

Стаття надійшла до редколегії 22.02.2017

УДК 327.5

Михальська В.В., ДонНУ імені Василя Стуса

МІЖНАРОДНА АДМІНІСТРАЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ

В статті досліджуються механізми політики управління постконфліктними територіями, що застосовуються міжнародними адміністраціями. Предметом дослідження є досвід Хорватської Республіки, де після завершення конфлікту між найбільшими етнічними спільнотами країни – хорватами та сербами, управління здійснювалося Тимчасовою адміністрацією ООН для Східної Славонії. Проаналізовано умови, за яких Адміністрація здійснювала свою діяльність. Виявлені ключові риси, якими характеризувалася діяльність Адміністрації, а саме нейтральність та нестандартні підходи до управління. Здійснена оцінка ефективності механізмів, що застосовувалися Адміністрацією.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Формування концепту політики управління постконфліктними територіями для його застосування в контексті українських політичних реалій є на сьогодні критично важливим. Для більш прикладної концептуалізації автор досліджує емпіричні моделі політики управління постконфліктними територіями на прикладах інших країн. Досвід Хорватії є у цьому напрямку унікальним, адже управління постконфліктною

 © Михальська В.В., 2017

In the article there were reviewed foundations of the informative and communication policy of Russian Federation within the context of defense and promotion of national interests in the world. There were analyzed basic documents defining its principles and nature within the context of territory branding. There were defined strategic ways and mechanisms of its implementation, internal and external risks. There were outlined vectors of the influence on the image, reputation and brands of political territories (countries and their associations).

Стаття надійшла до редколегії 22.02.2017

УДК 327.5

Михальська В.В., ДонНУ імені Василя Стуса

МІЖНАРОДНА АДМІНІСТРАЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ

В статті досліджуються механізми політики управління постконфліктними територіями, що застосовуються міжнародними адміністраціями. Предметом дослідження є досвід Хорватської Республіки, де після завершення конфлікту між найбільшими етнічними спільнотами країни – хорватами та сербами, управління здійснювалося Тимчасовою адміністрацією ООН для Східної Славонії. Проаналізовано умови, за яких Адміністрація здійснювала свою діяльність. Виявлені ключові риси, якими характеризувалася діяльність Адміністрації, а саме нейтральність та нестандартні підходи до управління. Здійснена оцінка ефективності механізмів, що застосовувалися Адміністрацією.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Формування концепту політики управління постконфліктними територіями для його застосування в контексті українських політичних реалій є на сьогодні критично важливим. Для більш прикладної концептуалізації автор досліджує емпіричні моделі політики управління постконфліктними територіями на прикладах інших країн. Досвід Хорватії є у цьому напрямку унікальним, адже управління постконфліктною

 © Михальська В.В., 2017

територією в цій моделі на початковому етапі здійснювалося з використанням інструмента міжнародного втручання – встановленою ООН адміністрацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження діяльності адміністрації ООН в Хорватії здійснювалося українськими науковцями М. Нагірним, К. Зарембо, М. Мироновою. Зарубіжними дослідниками цього предмету є Д. Бутбі, Р. Вольфрум.

Метою статті є дослідження компетенції мандату адміністрації ООН в Хорватії, виявлення сфер, у яких вона здійснювала свою роботу, для встановлення моделей та визначення заходів, в яких застосування в управлінні постконфліктними територіями адміністрації ООН є найбільш ефективним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна на незалежність Хорватії – конфлікт кінця 20 сторіччя, який виник при розпаді Югославії внаслідок протиріч, що існували в двох ключових етнічних спільнотах, що проживали на території Хорватії – власне хорватів та сербів. Активну участь у конфлікті приймала Сербія, яка, будучи «титульною» нацією СФРЮ, не могла змиритися із втратою свого впливу на нові незалежні території та намагалася зберегти в тій чи іншій мірі контроль над ними.

Близько 25 відсотків території Хорватії – території, де сербська меншина становила абсолютну або відносну більшість – в той чи інший період не знаходилися під контролем хорватського уряду, а управлялися квазі-державним утворенням Республіка Сербська Країна або ж похідними від неї.

Внаслідок зваженої зовнішньої політики Хорватія спромоглася провести декілька вдалих військових операцій та встановити контроль над частиною своїх територій. Втім, після завершення військових дій під контролем сербів залишилася частина територій Республіки, а саме територія Східної Славонії, Баранії і Західного Срєму. Зовнішньополітична ситуація (зокрема, укладення мирних угод за наслідками кривавої війни у сусідній Боснії і Герцеговині) склалася для Хорватії таким чином, що міжнародні актори воліли сприяти закінченню хорватського конфлікту якнайшвидше та якнайефективніше. Тому компромісним рішенням сторін конфлікту та міжнародної спільноти було встановлення на решті територій під контролем сербів Тимчасову адміністрацію ООН для Східної Славонії (United Nations

Transitional Administration for Eastern Slavonia, далі – УНТАЕС або Адміністрація) [1].

Створення УНТАЕС передбачалося Основною угодою по регіону Східної Славонії, Баранії і Західного Срєма (далі – Основна угода) – базовою мирною угодою з врегулювання конфлікту у Хорватії. Основна угода містила положення про те, що на цій території протягом 12 місяців встановлюється перехідний період, строк дії якого може бути подовжений максимально на таку ж саму тривалість. Сторони Основної угоди зверталися до Ради Безпеки ООН з клопотанням про створення тимчасової адміністрації, яка мала здійснювати управління цим регіоном. Основна угода передбачала певний набір компетенцій такої адміністрації:

1) Повернення біженців та переміщених осіб у міста їх попереднього проживання;

2) Відновлення нормального функціонування служб загального користування;

3) Допомога у створенні та навчанні тимчасових поліцейських сил;

4) Проведення виборів у всі місцеві органи управління, включаючи муніципальні, районні та окружні, а також забезпечення сербській спільноті права призначити об'єднану раду муніципалітетів – не пізніше ніж за 30 днів до завершення перехідного періоду.

За межами компетенції, визначеної для тимчасової адміністрації в Угоді, до Ради Безпеки також направлялося прохання санкціонувати в перехідний період розгортання міжнародних сил для підтримання миру і безпеки в регіоні. Демілітаризація мала закінчитися не пізніше ніж за 30 днів до завершення перехідного періоду та мала охоплювати усі підрозділи, які не контролювалися або не діяли за згодою тимчасової адміністрації [2].

УНТАЕС була заснована Резолюцією Ради Безпеки ООН 1037(1996). Резолюція визначала, що Адміністрація засновувалася у складі військового та цивільного компонентів. Ця Резолюція визначала функції кожного з компонентів Адміністрації. Зокрема, до компетенції військового компоненту, до складу якого за рішенням Ради Безпеки мало увійти 5000 військовослужбовців, були віднесені: 1) нагляд за демілітаризацією у відповідності до графіків та процедур, затверджених УНТАЕС; 2) слідкування

за безпечним та добровільним поверненням біженців; 3) сприяння своєю присутністю підтримці миру і безпеки в регіоні; 4) інше сприяння у виконанні Угоди. В свою чергу, компетенція цивільного компоненту була визначена наступним чином: 1) створення у найкоротші строки тимчасових поліцейських сил, визначення їх місії та структури, розробка програми навчання та контроль а її здійсненням, а також нагляд за поводженням із правопорушниками та пенітенціарною системою; 2) виконання завдань, пов'язаних із цивільною адміністрацією; 3) виконання завдань, пов'язаних і функціонуванням громадських служб; 4) сприяння поверненню біженців; 5) організація виборів, здійснення сприяння у їх проведенні, посвідчення дійсності результатів виборів; 6) проведення інших заходів, включаючи допомогу в координації планів розвитку і відновленні економіки цього району. Також передбачалося, що обидва компоненти УНТАЕС слідкуватимуть за дотримання найвищих стандартів прав і свобод людини, сприятимуть формуванню атмосфери довіри усіх місцевих жителів незалежно від їх етнічної належності, слідкувати за розмінуванням територій в межах району та здійснювати активну діяльність по зв'язкам із громадськістю. Важливим також було покладення на УНТАЕС обов'язку зі сприяння у діяльності Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії [3]. Таким чином, внаслідок створення в собі УНТАЕС єдиного органу управління вдалося задовольнити усі потреби регіону, що окреслювалися в Основній угоді.

В подальшому мандат УНТАЕС двічі продовжувався на піврічний строк. Перше рішення про продовження строку дії мандату УНТАЕС було прийнято, як наголошується у Резолюції Ради Безпеки ООН 1079 (1966), на прохання місцевої сербської спільноти [4]. М. Нагірний зазначає, що серби мали побоювання щодо того, що з закінченням мандату УНТАЕС хорватська влада, отримавши контроль над цими територіями, може розпочати репресії проти місцевого населення. В той же час, він відмічає, що ідея продовження мандату Адміністрації підтримувалася з боку Сербії, яка намагалася утримати Східну Славонію як своєрідну проміжну зону та зберегти там найбільшу кількість сербів [1, с.106].

Аналізуючи повноваження УНТАЕС, вказані у Резолюціях, можна дійти висновку про те, що Рада Безпеки ООН наділила УНТАЕС компетенцією у чисельних сферах управління в регіоні,

не конкретизуючи межу методів, які можуть застосовуватися спеціалістами УНТАЕС, але в той же час не наділяючи їх необмеженими повноваженнями, що можуть бути застосовані ними на власний розсуд. Резолюцією Ради Безпеки ООН 1037 (1996) також визначалося, що в своїй діяльності Адміністрація підзвітна Генеральному Секретарю ООН, який, у свою чергу, звітує про діяльність Адміністрації перед Радою Безпеки. Вказані факти створили умови для обмеженості діяльності Адміністрації виключно в частині її підзвітності Генеральному Секретарю, який міг вимагати від Адміністрації узгоджувати із ним свою діяльність. Так, наприклад, Д. Бутбі, заступник голови УНТАЕС, наводить твердження про те, що для переїзду за межі території регіону керівник УНТАЕС Жак Клейн мав попередити Генерального Секретаря [5].

В іншому ж, зважаючи на формулювання у документах, що затверджували мандат УНТАЕС та визначали її діяльність, багато аспектів управління постконфліктною територією могли вирішуватися в Адміністрації на власний розсуд. Таким чином, перед керівником Адміністрації насамперед стояло завдання сформувати команду людей, готових розробляти та застосовувати нестандартні підходи у своїй діяльності.

Аналізуючи специфіку діяльності УНТАЕС у Східній Славонії, зрозумілим стає, що поміж інших завдань УНТАЕС мала забезпечити **нейтральний характер** своєї діяльності для отримання довіри обох сторін конфлікту. Вже на початковому етапі, при розміщенні штаб-квартири Адміністрації, хорватський уряд пропонував ті локації, які знаходилися за межами території Східної Славонії, що контролювалася сербами. Однак, для уникнення звинувачень у більшій прихильності до хорватського уряду, аніж до місцевих сербів, Адміністрація була розміщена у місті Вуковар – найбільш зруйнованій війною «столиці» Східної Славонії [5].

УНТАЕС не виконувала усі функції з адміністрування території самостійно, дозволяючи сербам продовжувати управляти цією територією, подекуди вимагаючи від сербів погодження своїх рішень із Адміністрацією [6]. Натомість, дослідження хронології діяльності УНТАЕС дає змогу визначити ті сфери, у яких Адміністрація взяла управління або його частину на себе.

Перш за все, Адміністрація здійснювала управління та контроль за процесом *роззброєння*. Саме під контролем УНТАЕС

проводилося розведення важкої зброї, та станом на червень 1996 року Адміністрація, представники хорватського уряду та сербської спільноти затвердили завершення цього процесу [7]. Також, Адміністрація змоделювала, організувала та погодила зі сторонами процес індивідуального роззброєння – програму викупу зброї в населення. Програма передбачала оплачувану здачу зброї, що знаходилася на руках в населення, на умовах анонімності. УНТАЕС вдалося переконати хорватський уряд профінансувати цю програму. Та частина зброї, що була непридатна для використання, була знищена, інша ж частина була контрольовано передана хорватському уряду після закінчення мандату Адміністрації, а до того часу зберігалася на спеціально обладнаних майданчиках та охоронялася представниками військового компонента УНТАЕС [8].

На виконання завдання з *відновлення економіки* УНТАЕС здійснювала ряд заходів у економічній та інфраструктурній сферах. Так, були відновлені важливі автомагістралі, що проходили на території регіону, відновлювався телефонний зв'язок з іншими регіонами країни. На нейтральній території також був організований відкритий ринок для населення обох етнічних спільнот – таким кроком Адміністрація прагнула через товарні відносини налагодити взаємодію між людьми. Також УНТАЕС та особисто Жак Клейн з використанням власного авторитету здійснювали активну діяльність у сфері залучення в регіон коштів міжнародної технічної допомоги [7].

Критично важливим для Адміністрації було завершити практики кримінального характеру в економіці, що склалися під час війни. Для вирішення такого роду питань Адміністрація застосовувала наявний в неї інструмент примусу – військовий компонент. За часи війни були налагоджені канали незаконного транспортування ресурсів та зброї в регіон та з нього. Також, певні важливі об'єкти економіки контролювалися групами впливу часів збройного конфлікту, подекуди – незаконними військовими формуваннями. Так, відомим є випадок з найбільшим нафтовим родовищем Східної Славонії. Сербське парамілітарне формування «Скорпіон» після встановлення управління УНТАЕС в регіоні відмовилося визнавати мандат Адміністрації. Зазначені вище проблеми, зважаючи на характер діяльності суб'єктів, вирішувалися із застосуванням сили [5].

Зважаючи на основну мету діяльності УНТАЕС – створення умов для реінтеграції територій Східної Славонії у хорватську управлінську систему, Адміністрації також доводилося *вирішувати* (або готувати до вирішення) ті *етнічні та ментальні протиріччя*, критична маса яких не дозволяла регіону нормально інтегруватися в Хорватію. Ці протиріччя візуалізувалися у різних сферах суспільного буття, втім усі вони потребували уваги. У цьому контексті можна навести наступні приклади:

1) На території Східної Славонії поліцейські сили продовжували носити форму югославської міліції. Зважаючи на безапеляційне небажання почати використання хорватської поліцейської уніформи на території регіону, УНТАЕС була змушена залучити додаткові фінанси для розроблення та виготовлення форми на за зразком однієї з видів форми ООН;

2) Хорватський уряд під тиском Адміністрації все частіше погоджувався фінансувати певні сфери суспільного буття регіону (для прикладу – фінансування викупу зброї, наведене вище). Несприйняття місцевими сербами хорватської національної валюти – куни, змусило Адміністрацію шукати компромісне рішення, що призвело до тимчасового введення у валютний обіг німецьких марок;

3) На території Східної Славонії в часи конфлікту та після нього в обігу залишалися номерні знаки югославського зразку. Для їх усунення УНТАЕС навіть спробувала запропонувати ООН дозволити використовувати для знаків наліпки із прапором ООН [5]. Звичайно, ця пропозиція була відхилена через неможливість використання символіки ООН на об'єктах, що не перебувають у зоні відповідальності ООН

Фактично, кінцевим результатом діяльності УНТАЕС стало проведення місцевих виборів та формування нового місцевого управління у регіоні. Вибори були проведені у квітні 1997 року відповідно до хорватського законодавства. На виборах була зафіксована досить висока явка, не було зафіксовано жодних інцидентів порушення правопорядку чи фальсифікації. Наново створена Незалежна сербська демократична партія (НСДП) отримала абсолютну більшість в 11 з 28 муніципалітетів. В стратегічно важливому місті Вуковар НСДП та Хорватський демократичний союз (партія, що перебувала у Хорватія при владі) отримали 12 та 26 місць в муніципальному органі відповідно [9].

Мандат Адміністрації після виборів продовжувався ще до січня 1998 року. У звітах УНТАЕС, наданих Генеральному Секретарю ООН, зазначалося, що муніципальні органи влади створювалися повільно. Хорватські посадові особи відмовлялися прямувати в регіон з міркувань безпеки. Для муніципалітетів була відсутня необхідна матеріально-технічна база, що ускладнювало їх формування та функціонування. Тільки в кінці 1997 року було створено та зареєстровано Об'єднану Раду Муніципалітетів – представницький орган, створення якого передбачалося Основною угодою для представництва інтересів сербської меншини регіону [7]. В цьому контексті важливо відмітити, що на стадії після виборів УНТАЕС не була наділена достатньою компетенцією у сфері державного управління для вирішення зазначених вище проблем. Втім, вбачається, що виключна компетенція держави у сфері матеріально-технічного забезпечення органів місцевого самоврядування не мала б оспорюватися, і тому якнайшвидше передання управління регіоном хорватському уряду після виборів було рішенням, адекватних до проблем, що існували після виборів.

Висновки дослідження. Діяльність Тимчасової Адміністрації ООН для Східної Славонії в умовах обмеженості мандату у часі можна охарактеризувати як ефективну у таких сферах політики управління постконфліктними територіями, як встановлення безпеки, відновлення економіки та вирішення протиріч, що виникали на тлі конфлікту ідентичностей етнічних спільнот. Необмеженість у застосуванні нестандартних підходів в управлінні постконфліктною територією та певна свобода від бюрократичних процедур створили необхідні умови для досить швидкого переходу до нового етапу мирного співіснування хорватського суспільства. Гнучкі політики та процедури, що застосовувалися УНТАЕС, дали змогу вирішувати певні побутові питання, неправильна оцінка важливості яких могла створити ризики для мирного транзиту.

Високу ефективність продемонструвала «двокомпонентність» місії – функціонування у місії спільно військового та цивільного компонентів. Такий підхід сприяв ефективній акумуляції управління усіма сферами в межах компетенції одного органу із можливістю застосування інструментів владного примусу.

Важливо відмітити, що політика управління постконфліктними територіями, реалізована на прикладі УНТАЕС, створила умови

для своєрідної концентрації усіх гілок влади в руках єдиного органу управління – власне Адміністрації. Такий підхід у прийнятті рішень одночасно продемонстрував свою ефективність, зважаючи на скоординованість усіх рішень в постконфліктній ситуації, та не створював ризиків для майбутнього встановлення авторитарного характеру влади зважаючи на тимчасовий характер місії.

Таким чином, при наявності глибокої кризи легітимності влади, УНТАЕС виступила посередником, який сприяв поступовому переходу влади в регіоні, заповнюючи собою владний вакуум в рамках єдиної Хорватії.

Перспективи подальших досліджень. Приклад діяльності УНТАЕС у Хорватії два змогу виявити ті найбільш «чуттєві» сфери політики управління постконфліктними територіями, в яких найбільшу спроможність може продемонструвати саме нейтральність до конфліктуючих сторін. В подальшому при розробленні моделей політики управління постконфліктними територіями автор планує застосовувати результати, отримані в процесі дослідження діяльності УНТАЕС, як модель, що демонструє високу ефективність.

Бібліографічний список:

1. Республіка Хорватія: державно-політичний розвиток у 1990-х роках : дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / Нагірний Микола Зіновович – Львів, 2004. – 200 с.
2. Основное соглашение по региону Восточной Славонии, Бараньи и Западного Срема [Електроний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/HR_951112_ErdutAgreement%28ru%29.pdf.
3. Совет Безопасности ООН. Резолюция 1037 (1996) [Електроний ресурс] / Рада Безпеки ООН // офіційний веб-сайт. – 1996. – Режим доступу до ресурса: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/007/57/PDF/N9600757.pdf?OpenElement
4. Совет Безопасности ООН. Резолюция 1079 (1996) [Електроний ресурс] / Рада Безпеки ООН // офіційний веб-сайт. – 1996. – Режим доступу до ресурса: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/322/28/PDF/N9632228.pdf?OpenElement
5. Boothby D. The Political Challenges of Administering Eastern Slavonia / Derek Boothby // Global Governance. – 2004. – Vol. 10, No. 1 – 2004. – pp. 37-51.
6. Wolfrum R. International Administration in Post-Conflict Situations by the United Nations and Other International Actors [Електроний

ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.mpil.de/files/pdf2/mpunyb_wolfrum_9_649_696.pdf
7. Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium Brief Chronology [Електроний ресурс] / United Nations Temporary Administration for Eastern Slavonia // офіційний веб-сайт. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/untaes_e.htm
8. Boothby D. The UNTAES Experience: Weapons buy-back in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium / Derek Boothby // Bonn International Centre for Conversion. – 1998. – Brief 12. – p.37

В статье рассматриваются механизмы политики управления постконфликтными территориями, которые применяются международными администрациями. Предметом исследования является опыт Хорватской Республики, где после завершения конфликта между самыми численными этническими группами страны – хорватами и сербами, управление совершалось Временной администрацией ООН для Восточной Славонии. Осуществлен анализ условий, при которых Администрация осуществляла свою деятельность. Выявлены ключевые признаки, которыми характеризовалась деятельность Администрации, а именно нейтральность и нестандартные подходы в управлении. Совершена оценка эффективности механизмов, которые использовались Администрацией.

Mechanisms of post-conflict policy management are observed in the article, which are used by international administrations. The subject of the research is an experience of Republic of Croatia, where management was carried by United Nations Temporary Administration for Eastern Slavonia after the conflict among two largest ethnical groups – Croats and Serbs. Analyses of conditions was carried under which Administration had been performing. Key aspects peculiar for Administration`s activities, were specified – neutrality and approaches off the beaten track to management. An assessment of the mechanisms used by Administration was carried.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2017

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК: 321.01:342.228

Мамонтова Е.В., НУ «ОЮА»

ВІЙСЬКОВИЙ ПАРАД ЯК ПОЛІТИЧНИЙ РИТУАЛ ТА СИМВОЛІЧНА ДІЯ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

Розглядаються специфічні ознаки військового параду як політичного ритуалу та символічної дії. Окреслено основні історичні етапи становлення параду як ритуально-процесуального символу. Розкривається консолідуючий потенціал військового параду у символічному полі політики.

Історія переконливо доводить, що в основу формування, фіксації та відтворення націй та держав завжди закладено певну систему символоформ та символодій, які через створення національного символічного простору і конкуренцію з символічними універсумами інших культур, держав та геополітичних утворень позначають ареал розповсюдження і рівень захищеності національного та державного суверенітету. Такий величезний креативний потенціал і спроможність народжувати нові смисли, що ведуть до переформатування простору соціально-владних відносин, перетворюють символ на дієвий інструмент політико-управлінського впливу. Останнє робить дослідження символічного виміру політики вкрай актуальним для України. Адже тільки за умов консолідації українського суспільства та формування політичної нації позитивні зрушення, що переживає наша країна, стануть незворотними.

© Мамонтова Е.В., 2017

Одним з потужних консолідуючих інструментів символічного характеру є символи-дії. Умовно їх можна поділити на символи-перформативи та ритуально-процесуальні символи. Перші (присяги, благословення, урочисті промови, договори тощо) створюють простір для політичної комунікації, в межах якого вони продукують не тільки передумови для політичних дій, але й самі комунікативні дії, що створюють смисли та значення. Другі складають досить широкий спектр символічних засобів ритуальної природи. Втім зазначимо, що вони є не просто акціями, в яких використовуються різноманітні символи, але діями, що самі виступають у якості символів.

В науковій літературі дана проблематика розглядається, як правило, з позицій політичної ритуалістики. Вже стали програмними дихотомні класифікації політичних ритуалів, запропоновані Е. Гофманом (позитивні – негативні), Е. Дюркгеймом (кризові – календарні), І. Ейбл-Ейбесфельдтом (структуровані – аморфні). Досить ґрунтовно описані різновиди політичних ритуалів у роботах Е. Чепла та Ч. Куна (ритуали інтенсифікації), Е. Дюркгейма (ритуали ініціації), А. Геннепа (ритуали переходу). Усі ці та інші дослідження підтверджують, що ритуал є багатогранним полі-функціональним феноменом із складною архітектонікою змісту та форми, який виконує роль механізму забезпечення існування та відтворення соціально-політичного порядку.

Безумовно, під сучасними політичними ритуалами здебільшого слід розуміти ритуалізовану поведінку, аніж ритуал як сакральне дійство у його класичному трактуванні. За спостереженням Л. Моріной [1], якщо у ритуалі велике значення має символічна функція, то у ритуалізованій поведінці вона не виражена так явно. Втім структурність ритуалізованих форм дозволяє і їм функціонувати у режимі семіозісу, в результаті чого знак і значення стають майже нерозрізненими.

Не дивлячись на десакралізацію та деритуалізацію сучасного життя, що позначається на відчутному «спустошенні символів» (Л. Іонін [2]), та зниженні ролі ритуалів, останні продовжують функціонувати, наповнюючи відкориговані «осучаснені» форми новим змістом. Причому, спільне (у масштабах всієї країни) розуміння та інтерпретація конвенційного наповнення складових ритуалу є обов'язковою умовою його ефективності у політичній сфері. Це наочно демонструє такий різновид сучасних ритуалізованих політичних дій, як військовий парад.

Метою даної статті є визначення консолідуючого потенціалу військового параду через розкриття його специфіки як політичного ритуалу та символічної дії.

Різновидами сучасних ритуалізованих політичних дій є: публічні комунікативні заходи (зустріч, зібрання, засідання тощо); протокольно-церемоніальні акти політичного характеру (порядок і церемонія урочистого прийому, церемонія вручення нагород тощо), ритуали політичної легітимації (інавгурація президента, складання присяги, парад тощо), масові ритуальні церемонії (організовані масові святкування, демонстрації, тощо), а також ритуал літургії (урочисте поховання). Означений перелік містить різноманітні ритуалізовані форми політичної поведінки та участі. Серед них чималим консолідуючим потенціалом володіють акції із устояним сценарієм, що дає підстави класифікувати їх як ритуально-процесуальні символи. Саме до такого різновиду символів-дій, належить урочистий військовий парад.

Як ритуально-процесуальний символ сучасний військовий парад уявляє собою складну поліфункціональну форму символічного колективного дійства, яка а) поєднує ідею всенародного свята з ідеєю державного будівництва; б) містить механізм символічної реконструкції традиціоналістських відносин влади й народу через конструювання видовища; в) суміщає політику пам'яті із ідеологічним дискурсом.

Підвалини перших двох функцій параду як ритуально-процесуального символу було закладено ще за часів архаїки та античного суспільства. Вони тісно пов'язані із святковою характеристикою даної акції. Відомо, що сакральний зміст архаїчного свята полягав у протиставленні ритуального й повсякденного, часу й простору, в особливих соціопсихічних станах єднання колективу із предками й потойбічним світом, у ототожненні індивідуального й колективного, речовинного й метафізичного, минулого й сьогодення. За допомогою архаїчного ритуалу світ обновлявся й, одночасно, упорядковувався за рахунок включення фізичного тіла й свідомості індивіда у дискурсивно сталий символічний порядок. Саме у цьому проглядається генетичний зв'язок між ритуальною ритмікою та сценарним схематизмом параду як політичного ритуалу календарного типу та регулярністю, повторюваністю, регламентованістю ритуального дійства, яке щоразу сприймається як «виняткове», таке, що відбувається «тут і зараз». Виходячи з цього, у позасакральному контексті парад, який,

за суттю і є складовою колективного (всенародного) свята, можна розглядати як форму соціальної дії, як «символічне вираження колективної солідарності, єднання з тією або іншою спільністю», і тим самим, як фікціональну, у широкому смислі слова – ігрову «реставрацію» подібної спільності [3, с.52-53].

Задля виявлення консолідаційного потенціалу параду як ритуально-процесуального символу звернемося до витоків даного явища та його еволюції у контексті історичного процесу становлення, розвитку та зміни моделей соціально-політичної організації суспільства.

Як специфічний різновид видовища військовий парад сягає своїм корінням у античну добу. Його походження пов'язують із римськими тріумфами (лат. *triumphus*) – урочистими заходами, що проводилися полководцями по завершенні успішних військових походів. Тріумф як різновид символічно-ритуальної дії поступово сформувався із поєднання простої зустрічі солдат, що повернулися у місто з поля битви та звичаю воєначальників приносити віддяку богам за дарування перемоги. Згодом тріумф як ритуально-символічна дія перетворився на вищу нагороду римського світу, отримання якої вимагало відповідності цілої низки умов. Зокрема, тріумфом міг бути відзначений полководець, що володів *imperium* – вищою владою, правом над життям і смертю громадян (*jus vitae necisque*) територій, що підкорилися. Поступово навколо тріумфу сформувався спеціальний ритуально-нормативний комплекс, якій містив окремо оговорені правові та церемоніальні вимоги щодо його проведення.

Говорячи про тріумф як прообраз сучасного параду, необхідно підкреслити, що він був, перед усім, релігійним актом, що являв собою сакральне дійство, у якому римський народ військовим церемоніалом дякував богам Рима за даровану перемогу над ворогом. Втім, не зважаючи на те, що церемоніал тріумфу однаково завершувався жрецькими обрядами й жертвоприносинами, навіть зовні він носив світський характер. Фактично, тріумф став богослужінням без жерців, яке відбувалося не в храмі, а на вулицях Рима. Саме тому, на нашу думку, тріумф можна розглядати як невичерпне джерело ритуалів т. зв. «громадянських релігій» сучасності (автор дефініції – Р. Белла [4]).

З приходом християнства та формуванням європейських феодальних монархій класичний ритуал тріумфу трансформувався у свої світський та релігійний різновиди. Так, поряд із традицією

урочистого в'їзду переможця в захоплене місто та публічною демонстрацією трофеїв, середньовічним аналогом тріумфальної церемонії можна вважати широко розповсюджений у придворному етикеті ритуал парадного в'їзду королів та інших можновладних осіб у столиці та інші міста. Втім, на відміну від римської схеми, у даному випадку був посилений релігійний аспект, зокрема обов'язковістю супровідних церковних ритуалів, як-то молебні за даровану перемогу, за славу короля тощо. Відмітимо, що і сам церковний хресний хід можна розглядати як похідну від римського тріумфу, адже він символізує тріумф християнства.

Однак з найбільшою наочністю символічний характер параду проявився у добу абсолютизму. Саме абсолютистська модель політичної організації суспільства перетворила військовий парад на ритуально-процесуальний символ. Виникнення у XVII ст. регулярних армій, запровадження у військову справу принципово нової концепції підготовки та ведення бойових дій вимагали складної виучки величезних мас піхоти й кавалерії. Це, у свою чергу, призвело до того, що парад почав розглядатися не стільки як ритуальна метафора перемог і військової могутності країни, але, у першу чергу, став виконувати функцію найбільш ефективного засобу навчання військ. В результаті, із події екстраординарного значення парад перетворився на майже повсякденний елемент військового побуту. З іншого боку, як атрибут палацового церемоніалу, парад став центром зосередження військового й державного життя. На ньому віддавалися офіційні розпорядження, а особиста присутність монарха на церемонії зміни варти перетворювала кожне слово вінценосної особи на найвищі укази, що приймали силу закона. Таким чином, під натиском світського мілітаристського стилю, характерного для міцніючих імперій XVII – XVIII ст., відбулося поступове нівелювання сакрального змісту параду.

Розквіт мистецтва державного параду припадає на першу половину XIX ст. З подачі Наполеона парад перетворюється на ідеологічний інструмент, місія якого полягає у перманентному підтвердженні дієздатності армії та держави. Церемоніал масової ходи військ, злагодженість та синхронність їх рухів, чітка підпорядкованість командам, все це повинно було демонструвати зовнішнім спостерігачам виучку армії та її бойову готовність, а власним підданим надавати приклад для наслідування військової дисципліні й організації.

Спорідненість природи параду із ритмікою роботи механізму точно підмітив Ю. Лотман: «Парад строго регламентував поведінку кожної людини, перетворюючи її на безмовний гвинтик величезної машини. Ніякого місця для варіативності в поводженні одиниці він не залишав. Зате ініціатива переміщається в центр, на особистість командуючого парадом» [5, с.193]. У наборі стереотипних дій парад як ритуально-процесуальний символ стає відтворенням своєрідної поведінкової метафори. Через навчання єдності руху та моноліту нерухомості у параді і розкривається сутність військової естетики, яка полягає у тотальній красоті однаковості.

Така злагодженість та стройова виучка є різновидом т. зв. «техніки тіла» (М. Мосс [6]), яка сформувалася ще у античній культурі й припускала демонстрацію фізичної сили, контрольованої Розумом. Античні гімназії для юнаків та звичай ушановувань героїв і спортсменів-переможців сформували сам механізм включення тіла індивідуального у тіло державне через ідеал жертви або подвиг в ім'я прославляння поліса. Звідси у зразковому військовому параді тіло стає колективно-державною, цивілізованою, упорядкованою та ідеально мобілізованою субстанцією. Як семіотична одиниця тіло протиставляється тілу й оку глядача («народу»), при тому, що останній є майже єдиним «матеріалом історії», що потребує упорядкування та захисту. В результаті, усі учасники й глядачі параду беруть участь у символічній реконструкції мілітаристського державного порядку.

Таким чином, поряд із утилітарною функцією підтримки боєздатності армії та демонстрації зовнішнім спостерігачам готовності захистити суверенітет країни, парад є актом надзвичайної символічної ваги. Як різновид колективної поведінки парад уявляє собою специфічний соціальний спектакль. Вже у самій дефініції параду закладено театралізовану природу даного дійства. Як і сценічне видовище, парад стає виставою, участь у якій беруть три типи акторів: а) безпосередні виконавці (військові підрозділи та командири, у статутній взаємодії яких відтворюється модель соціальних відносин); б) ініціатори та режисери (влада, яка санкціонує та організовує (ставить) видовище); в) публіка (народ). Символічний реквізит військового параду на різних рівнях включає: символіку часу й місця; усталений символізм декоративного супроводження (формений одяг, урочистий декор, салют тощо);

рольовий розподіл ритуальних дій та ієрархію ролей; ритуальну демонстрацію впорядкованого державного тіла; апеляцію до Події, з нагоди якої проводиться дійство. Отже, парад – це не святкова розвага або примха еліти, але різновид колективної поведінки, що апріорі має комунікаційну та символічну природу.

Дані властивості параду не було втрачено із частковим звуженням його функціонально-семантичного навантаження. У наслідок промислової революції та технологізації військового виробництва (кін. XIX – поч. XX ст.) парад поступово втрачає функцію фокусування закономірності та державного імперативу, як ключових принципів соціального життя попередніх століть, та із біполярної ситуації «бій – гра в бій» з її поетизацією та міфологізацією самого феномену параду (Ю. Лотман), повертається до свого первинного призначення – демонстрації військового тріумфу та закріплення його у історичній пам'яті народу.

Так, символічною крапкою, поставленою у Другій світовій війні в СРСР став Парад Перемоги 1945 р. Відмітимо, що за сценарієм даний захід відповідав не стільки схемі традиційного імперського параду XIX ст., скільки відтворював у собі багато рис класичного римського тріумфу. Зокрема пронесення трофейних прапорів супротивника та їх символічне «приношення в жертву» у підніжжя мавзолею відсилає спостерігача до часів розквіту Римської державності.

Безумовно, у країні, де атеїзм було піднесено до рангу ідеологічної догми, сакральність параду як ритуального дійства була надзвичайно вміло прихованою. Втім, квазірелігійний характер радянських парадів чітко проявлявся, зокрема, у їх сценографії: розташування вищого політичного керівництва на трибуні мавзолею під час прийняття параду головнокомандуючим символізувало визнання першості комуністичної партії не тільки над військом, але й над апаратом державного управління та суспільством в цілому.

Після 1945 р. традицію відзначати святковим парадом День міжнародної солідарності трудящих та річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції було відновлено. З 1960-х рр. у СРСР починається також урочисте святкування Дня Перемоги, яке через підключення величезної TV-аудиторії стає центральною складовою медійного дискурсу радянського патріотизму.

З розпадом СРСР відношення до параду як елементу громадянської символосфери стало барометром політичної атмосфери у суспільстві. Так, у Росії, у період з 1991–1994 рр. в наслідок системних трансформацій, які, зокрема позначилися й на посиленні тенденції демілітаризації у економіці та масовій пропаганді, традицію проведення військових парадів було перервано. Тільки у 1995 р. законом «Про увічнення перемоги Радянського народу у Другій світовій війні 1941–1945 рр.» було встановлено порядок щорічного проведення військових парадів на Червоній площі. Однак остаточно свій традиційний статус масового ритуалу загальнонаціонального значення, спочатку в «усіченому» вигляді, а невдовзі з бойовою технікою, паради повернули згодом: зі зміною керівництва країни та поверненням у її політичний дискурс теми патріотизму.

Сьогодні військовий парад – вже не просто рядовий атрибут громадянської символосфери російського суспільства, масова свідомість якого стрімко мілітаризується на фоні загальної архаїзації всього соціально-політичного буття, але стратегема процесу відтворення символічного простору нового «Руського світу» з його ідеєю імперського реваншизму. З цього приводу варто нагадати спостереження Ю. Лотмана, згідно яких у соціокультурному просторі мілітаризованого тоталітарного суспільства військовий парад стає «специфічною формою поведінки, яка у культурах, що тяжіють до ритуалізації, перетворюється на їх ядерну структуру» [7, с.287].

Не менш показовою є також історія військових парадів в Україні. Їх найбільшу кількість Українська держава побачила на початку XX ст. під час національно-визвольних війн 1917 – 1922 рр. Кожна зміна влади у Києві відмічалася парадною ходою військ. Останні військові урочистості національної армії відбулися на честь Акту злуки 22 січня 1919 р. Після цього Києвом та іншими містами України марширували лише солдати Червоної армії. З визволенням території України від німецько-фашистських загарбників (1943–1944 рр.) українськими містами з маршами перемоги тріумфально пройшли радянські війська. А вже у мирний час, з 1965 р., звичай регулярно відмічати жовтневі урочистості парадом поширився і на свято 9 травня.

Після здобуття Україною незалежності традиція проводити військові паради тимчасово перервалася й була відновлена

лише 9 травня 1995 р. Втім, військовий парад на День Перемоги в Україні не став щорічною подією. Датою проведення урочистої церемонії було обрано 24 серпня – день, який у святковому календарі незалежної України відіграє роль системоутворюючої Події. Перший військовий парад, присвячений Дню Незалежності, пройшов у м. Києві у 1996 р. Наступного року традиційний військовий парад було замінено на святкове авіашоу. З 1998 р. Указом Президента України «Про парад військ на відзнаку 7-ї річниці незалежності України» [8] було запроваджено принцип регулярності проведення військових парадів. У період 1998 – 2004 рр. паради в Україні проводилися систематично, причому, у 1998, 1999 та 2001 рр. із залученням військової техніки. Однак в цілому, не зважаючи на переакцентуацію символіки дат, власне практика проведення військових парадів та їх стилістика залишилася спадщиною від радянського минулого (головні інновації торкнулися сфери атрибутивного супроводження ритуальної дії, при тому, що власне її структура залишилася незмінною).

Втім низка чинників соціально-політичного характеру, як-то демілітаризація масової свідомості українців, намагання керівництва задекларувати миролюбний курс України, а також системні зміни, що відбулися після президентських виборів 2004–2005 рр., суттєво позначилися на вітчизняній концепції параду. Урочистості на день Перемоги набули форми «ходи» колони ветеранів, яку очолюють перші особи держави. У програму святкувань також було включено марш військових оркестрів, виступ танцювальних колективів тощо.

Відзначимо, що вже з цього періоду чітко відчувається істотна концептуальна розбіжність у філософії та сценографії «параду Пернмоги» у пострадянських Росії та Україні. (Більш детально див. про це: [9, с. 209-222]). На нашу думку, різні механізми актуалізації мотиву пам'яті, запропоновані у російському та українському сценаріях відзначення Дня Перемоги ще у 2005 ювілейному році, є чітким індикатором різного бачення відбудови соціальних відносин в цілому. Якщо для риторичного «російського народу» ідея соціальної солідарності у її діахронному та синхронному вимірах втілена у костюмоване театралізоване дійство першої частини параду, і є, перед усім, теле-виставою, що в цілому характеризує сучасний російський офіційний дискурс, з домінуванням його медійної компоненти, за допомогою

якої підключення до ритуалів ідентифікації відбувається через видовище та потік дискретних і наративних образів, то для українського суспільства проблема пам'яті – це, перед усім, проблема особистого вибору та індивідуального пошуку шляхів здобуття соціального консенсусу.

Таким чином, на противагу російській концепції символічно-ритуальних заходів, спрямованих на мінімалізацію розривів між індивідуальним та колективним, людським та формальним (зокрема через ретельно підготовлену дискурсивно цілісну вербально-візуальну «картинку», яка відсікає усе випадкове, в результаті чого відбувається магічне перетворення будь-якого учасника параду – від президента до телеглядача, – у єдине монолітне «державне тіло»), українська формула ритуалу, з його дещо хаотичною сценографією та поліфонією смислів, долає монологізм російського параду і відтворює простір для ідеологічного громадського дискурсу, який є неодмінною умовою демократизації політичної системи та формування відкритого суспільства.

Тим не менш, враховуючи грандіозний успіх та великій міжнародний резонанс подібного роду акцій, як, приміром, військовий парад на честь Національного свята Франції – дня взяття Бастилії, якій щорічно проводиться 14 липня і завжди стає однією із центральних інформаційних подій світового масштабу, у 2008 р. керівництвом України було прийняте рішення щодо відновлення традиції класичних військових парадів. Указом Президента України від 20 червня 2008 р., з метою демонстрації могутності збройних сил Української держави та піднесення патріотичних почуттів населення, було санкціоновано проведення на День Незалежності України грандіозного військового параду у м. Києві за участю військової техніки та авіації. Паради також було відбулися і в інших містах України. У 2009 р. ініціативу було продовжено.

Втім у 2010–2013 рр. після приходу до влади В. Януковича військові паради у Києві на честь Дня Незалежності не проводилися. Відміну параду на честь ювілейної 20-ї річниці влада пояснила економією коштів. Спроба громадськості організувати урочисту ходу у центрі столиці наштовхнулася на спротив підрозділів правоохоронних органів.

Трагічні події 2014 р. повернули класичний ритуал військово параду у символічне поле Української держави. 24 серпня 2014 р.

з нагоди 23-ї річниці Незалежності головною вулицею столиці проїхали близько півсотні одиниць військової техніки та пройшли 14 парадних розрахунків загальною чисельністю бл. півтори тисячі військовослужбовців ЗСУ, Нацгвардії, МВС та ДПСУ. Символічним стало проходження 120 учасників бойових дій на сході України та відправка по завершенню параду частини техніки та особового складу до зони АТО. Того ж дня в Одесі в складних погодних умовах пройшов морський парад, в якому взяли участь кораблі ВМС України та державної прикордонної служби.

Проведення військового параду під час бойових дій – акт надзвичайного символічного навантаження. За словами О. Кузьмука, «історія знає паради під час війни, вони піднімали впевненість та бойовий дух, бійці одразу йшли на фронт, тому тут є сенс але повинна бути мета – не просто парад на відзначення річниці, а це парад-демонстрація того, що у нас є бойовий дух, у нас є військова техніка, у нас є підготовлені війська, які з параду йдуть виконувати бойові завдання» [10].

У 2015 р. урочистий парад пройшов без участі бойової техніки. А у 2016 р. ювілейну 25-ту річницю Незалежності Україна відзначила військовим парадом, в якому взяли участь понад 4 тисячі військовослужбовців ЗСУ, НГУ, ДПС, співробітників НП, учасників АТО, а також понад 200 одиниць військової техніки, котра після урочистостей мала бути відправлена до зони конфлікту. Під час виступу на Параді Незалежності 24 серпня 2016 р. Президент України Петро Порошенко на питання: «Що продемонструє цей парад?» відзначив: «Суспільство побачить свою нову армію, за два роки створену майже з нуля. Суспільство переконається, що Збройні Сили рік за роком міцніють, а безпека держави – посилюється. Влада цим парадом звітує, куди йдуть гроші. І нарешті, наш парад – це сигнал і ворогу: українці серйозно готові й надалі боротися за свою незалежність» [11].

Отже, повернення у символічний простір країни церемонії параду в черговий раз доводить надзвичайно високий інтегративний потенціал даного різновиду ритуально-процесуальної символіки. Адже військовий парад як соціально значуща дія є сферою, де відбувається обмін принципів, текстів та цінностей, притаманних різноманітним соціально-семіотичним структурам та водночас віддзеркалюються основні системоутворюючи чинники діючого політичного режиму.

Усе вищезазначене дозволяє стверджувати, що будучи складовою простору публічної комунікації, парад є організованою та чітко спланованою акцією. Водночас, через посилення значущих для всього співтовариства символів та звернення до націоструктуруючих політичних міфів, які підносяться над поточними політичними подіями, парад стає дієвим засобом демонстрації базового ціннісного консенсусу у суспільстві. Крім того, серед церемоніальних заходів внутрідержавної комунікації, які завжди передбачають зовнішньополітичний контекст, проведення військового параду – це завжди демонстрація готовності держави встати на захист свого суверенітету.

Бібліографічний список:

1. Морина Л.П. Основы невербальной коммуникативной культуры / Л.П. Морина. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2005. – 130 с.
2. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л.Г. Ионин – М. : Логос, 2000. – 431 с.
3. Дубин Б.В Будни и празники / Б.В. Дубин // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2003. – № 2 (68). – С. 52-62.
4. Bellah Robert N. The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial / Robert N. Bellah. – University Of Chicago Press, 1992. – 222 p.
5. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб., 1997. – 400 с.
6. Мосс М. Техники тела; пер. с фр. / М. Мосс // Общества, обмен, личность. – М. : Наука,1996. – С. 242-263.
7. Лотман Ю.М. Бытовое поведение и топология культуры в России 18 в. / Ю.М. Лотман // Культурное наследие Древней Руси. Истоки, становление, традиции. – М. : Наука, 1976. – С. 286-292.
8. Про парад військ на відзнаку 7-ї річниці незалежності України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 30 травня 1998 р. № 573/98. – Режим доступу: // http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=573%2F98
9. Мамонтова Е.В. Державний протокол та церемоніал як символічний інструмент забезпечення процесу публічної комунікації: витоки, структура, нормативно-організаційні засади : моногр. / Е.В. Мамонтова. – Одеса : Друкарський дім, 2011. – 480 с.
10. Історія парадів незалежності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/istoriya_paradiv_nezalezhnosti_n477722
11. Українці готові й надалі боротися за свою незалежність – Президент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/ukrayinci-gotovi-j-nadali-borotisya-za-svoyu-nezalezhnist-pr-37959

Рассматриваются специфические признаки военного парада как политического ритуала и символического действия. Определены основные исторические этапы становления парада как ритуально-процессуального символа. Раскрывается консолидирующий потенциал военного парада в символическом поле политики.

The special features of a military parade as a political ritual and symbolic actions are considered. The basic historical stages of the evolution of parade as ritual-processual symbol are defined. The consolidating potential of military parade in the symbolic sphere of politics is disclosed.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2017

УДК: 329.001

Пальшков К.В., ОДУВС

ВИЗНАЧАЛЬНІ ВІХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглядається процес трансформації політичної системи Україні у пострадянську добу. Автор зауважує на важливості розбудови парламентаризму як обов'язкової ознаки демократичної держави, що обрала шлях парламентсько-президентської республіки. Акцентовано на ролі у трансформаційному процесі президента, як найбільш впливового інституту у політичній системі української держави.

Сьогодні активно продовжується процес реформування політичної системи України, основною ідеєю якого залишається перехід від авторитарної організації суспільно-політичного устрою до фактичного затвердження демократичних та правових цінностей, що має задекларувати перехід українського суспільства на новий рівень історичного розвитку. Трансформаційний процес, який фактично полягає у пошуку нових форм відносин між владою та суспільством, протікає настільки бурхливо та драматично, що наша політична дійсність нерідко набуває хаотичних форм. Однак, якщо проаналізувати процеси, що відбувалися в СРСР в кінці 80-х – початку 90-х років та стали відправною точкою для молодої української держави, такий стан речей вбачається більш ніж закономірним.

 © Пальшков К.Є., 2017

Рассматриваются специфические признаки военного парада как политического ритуала и символического действия. Определены основные исторические этапы становления парада как ритуально-процессуального символа. Раскрывается консолидирующий потенциал военного парада в символическом поле политики.

The special features of a military parade as a political ritual and symbolic actions are considered. The basic historical stages of the evolution of parade as ritual-processual symbol are defined. The consolidating potential of military parade in the symbolic sphere of politics is disclosed.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2017

УДК: 329.001

Пальшков К.В., ОДУВС

ВИЗНАЧАЛЬНІ ВІХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглядається процес трансформації політичної системи Україні у пострадянську добу. Автор зауважує на важливості розбудови парламентаризму як обов'язкової ознаки демократичної держави, що обрала шлях парламентсько-президентської республіки. Акцентовано на ролі у трансформаційному процесі президента, як найбільш впливового інституту у політичній системі української держави.

Сьогодні активно продовжується процес реформування політичної системи України, основною ідеєю якого залишається перехід від авторитарної організації суспільно-політичного устрою до фактичного затвердження демократичних та правових цінностей, що має задекларувати перехід українського суспільства на новий рівень історичного розвитку. Трансформаційний процес, який фактично полягає у пошуку нових форм відносин між владою та суспільством, протікає настільки бурхливо та драматично, що наша політична дійсність нерідко набуває хаотичних форм. Однак, якщо проаналізувати процеси, що відбувалися в СРСР в кінці 80-х – початку 90-х років та стали відправною точкою для молодої української держави, такий стан речей вбачається більш ніж закономірним.

 © Пальшков К.Є., 2017

Реформування політичної системи України досліджували В.Г. Абрамович, В.Ю. Барков, В.М. Бебик, І.В. Гладуняк, О.О. Долженков, В.В. Дубінін, В.С. Журавський, Ю.І. Кравченко, А.І. Кудряченко, Б.Л. Кухта, М.І. Ніколаєва, Т.І. Перглер, Ф.М. Рудич, І.В. Телелим, С.С. Троян, О.А. Фісун, А.Й. Француз, А.В. Юсов та інші.

Мета статті полягає у розгляді закономірностей трансформації політичної системи Україні, із визначенням у даному процесі ролі парламенту та голови держави.

Подібно багатьом пострадянським країнам, здобувши незалежність із розпадом СРСР, окрім зрушень в економічній сфері, Україна підтвердила прагнення також до багатьох суспільно-політичних цінностей. Таким чином, на законодавчому рівні було запроваджено принцип розподілу влад, право на розвиток отримала багатопартійність, створено мережу незалежних ЗМІ, а опозиція, набувши статусу окремої інституції, здобула важелі впливу на владу. Між тим, на підтримку думки про «квазідемократичний» [7, с. 172] характер інститутів демократії в Україні, всім переліченім досягненням притаманна істотна доля відносності. Дію принципу розподілу влад, основною ідеєю якого є функціонування системи стримувань і противаг, важко назвати довершеною, багатопартійність є слаборозвиненою, ЗМІ не являються абсолютно незалежними, а опозиції доводиться стикатися з спротивом влади. У комплексі з проявами корупції, правового нігілізму та складним економічним станом на сьогодні Україна має розбалансовану суспільно-політичну систему та важкопрогнозовані перспективи щодо власного майбутнього.

Українському суспільству притаманні певні риси радянського. Названа схожість стосується цінностей та ідеалів, державних інституцій, чиновницького-бюрократичного апарату, культури, форм поведінки тощо. Головною дійовою особою залишається держава й передусім – президентські структури, які замінили зламану КПРС як центр прийняття основоположних рішень та найвищого з арбітрів у конфліктах розподілу» [Цит. за: 3, с. 110]. Отже, сьогодні важко говорити про перехід України на більш якісний рівень історичного розвитку, в той час як можна стверджувати, що на даний момент результати трансформаційних процесів у нашій державі, свідчать на користь тези про те, що падіння авторитарних чи тоталітарних режимів не обов'язково тягне встановлення

демократичних форм правління [13, с. 45-60; 14; 25, с. 56], та має «різновекторний характер» [15, с. 64-75] свого продовження.

Те, що українська демократія сьогодні перебуває у кризовому стані, не має викликати питань. Шанс відкрити нову – демократичну сторінку своєї історії Україна отримала за відсутності сприятливих передумов політичного, соціально-економічного, культурного тощо характеру. Разом із затвердженням себе як незалежної демократичної держави в очах світової спільноти, довелося долати величезну низку проблем, що уразили економічну сферу. Між тим, ця благородна справа звернула до себе лише частку еліти, якій судилося в цей момент опинитися у керма державно-управлінського механізму, в той час як інша частина можновладців вдалася до вирішення особистих питань, поставивши власну вигоду вище державних інтересів. Звісно такий дисбаланс у намірах управлінців не міг не відобразитись на результатах подолання соціально-економічних негод та схиляв суспільство до висновків про безпорадність нової влади і власного «полівіння» [12, с. 60-69].

Здавалося, що із руйнацією радянської держави до загального покращення має призвести вже лише блокування керівної ролі комуністичної партії та її бюрократично-управлінських механізмів. Між тим, сувора реальність вже перших років незалежності оголила разючу неготовність суспільства до корінних змін у принципах свого існування. Українські реформатори вочевидь не врахували того, що «темпи і спрямування перетворень значною мірою визначаються ступенем готовності до них різних груп населення, наявності у них бажання та волі до змін» [Цит. за: 24, с. 423].

Парадоксально, але на шлях такої довгоочікуваної незалежності Україна ступила без чітко продуманого та обґрунтованого стратегічного плану із розставленими цілями та пріоритетами. Така невизначеність торкалася й політичної системи суспільства, що в першу чергу слід пояснювати відсутністю конструктивного діалогу між політичними елітами, які самі ще лише починали формуватися [8, с. 68] та бачили вкрай різні сценарії розвитку нововиниклої держави. Істотні розбіжності у поглядах виникали вже на рівні ставлення до радянського минулого, коли одні вбачали можливим пристосування певних господарсько-управлінських форм до нових умов, в той час як дехто вимагав повного розриву із нещодавнім минулим, аж до заборони комуністичної

символіки. Перших здебільшого представляли переконані у своїй незамінності комуністи, на думку яких низка подвигів їхніх попередників надавала їм право виправляти помилки історії, однією з яких, на думку ексноменклатури, і був розпад Радянського Союзу. Превалювання державних інтересів над особистими та визначальний вплив держави на життя людей, за переконанням комуністів, мали стати керівними ідеологемами у побудові нового суспільно-політичного устрою.

Необхідності у відступі від керівних ідей марксизму-ленінізму не вбачали і соціалісти, які позиціонували як соратники комуністів та протиставляли себе грядущим ринковим змінам. Тим менш, чим далі тим більше дана політична сила продемонструвала, що жорстка прив'язка до цінностей минулого для неї не є принциповою. Так, незабаром задля пристосування до незворотних змін у політичному середовищі соціалісти зайняли більш гнучку позицію у питаннях розвитку багатопартійності та еволюцій форм власності.

Процес демократизації значно нівелювався тим, що до влади в Україні прийшла частина все тієї ж радянської номенклатури. Як цікаво відзначає Г. Грабович, факт голосування народу за цілі тих, для кого українська справа була питанням життя і смерті, а потім надання влади тим, хто правив українською республікою в радянські часи, проводивши ворожу всьому українському політику, є великою трагедією суспільства. Якщо ж у номенклатурі і зустрічалися люди, які прагнули створити дійсно нову Україну, вони були не здатні очолити цей клас, принаймні тому, що республіканську номенклатуру готували для реалізації рішень «Союзного Центру», а не незалежних ініціатив, та ще й – у незалежній державі [5, с. 264–278].

Ситуація погіршувалась тим, що «пролонговані повноваження» радянської номенклатури не були єдиною проблемою державно-управлінського апарату. Справжню вибухонебезпечну суміш було утворено, коли хвору владну систему було доповнено елементами кримінального світу, який і за радянські часи не переймався ілюзіями комуністичної ідеології. Тепер же як відзначає О.Ю. Поклонська, мафіозні канали розподілу ресурсів на базі державного монополізму в економіці та державного протекціонізму в політиці є серйозною проблемою для політичної системи України [19, с. 36].

На відміну від східноєвропейських варіантів (окрім Румунії), де процес переходу до глобальних змін у суспільно-політичному устрої розпочинався із досягнення різної ступені національної згоди, в тому числі шляхом проведення круглих столів за участю влади, крапкою відліку української демократизації став провал Серпневого путчу, в наслідок чого КПРС остаточно втратила монополію на владу, а союзні республіки отримали карт-бланш у вигляді нагоди відбутись як незалежні держави. Між тим, як зазначає І.К. Пантін комуністичний режим «не був повалений у ході масового політичного руху, а як би «просів» під тяжкістю власних суперечностей» і тому «влада буквально впала до ніг «демократів» та (у союзних республіках) націоналістів» [18, с. 136]. Отже, можна припустити, що аби не рішуча та стрімка поразка консервативних сил у Москві, сил республіканської опозиції виявилось би недостатньо задля зміни державного курсу та в першу чергу набуття суверенітету. Природно ж, що та сама опозиція, яка самотужки незалежність України не здобула, виявилась і неготовою до реалізації реформаторського сценарію.

Очевидні проблеми із реалізацією проголошених, але нічим не підкріплених обіцянок з боку реформаторів окреслилися вже в перші роки незалежності, коли більшість громадян по власному гаманцю відчули катастрофічне становище національної економіки, яка водночас втратила життєво важливі зв'язки із іншими союзними республіками, потребуючи негайного та компетентного втручання. При цьому, українські реалії не мали нічого спільного із відомим «планом Бальцеровича», покликаним свого часу за допомогою «шокової терапії» вивести польське суспільство на новий етап стабільного соціально-економічного розвитку. Ще більше насторожувала лякаюча невизначеність щодо майбутнього України, її життєздатності. Дана ситуація стала наслідком дій, а скоріше бездіяльності вельми недальновидного українського істеблішменту, який після політичного тріумфу із проголошенням незалежності на фоні політичного паралічу у Москві порахував свою історичну місію виконаною та достатньою для власної героїзації. Оновлена українська еліта не порахувала невідкладною розробку соціально-економічних а також політичних, культурних тощо стратегій подальшого розвитку в умовах набутої незалежності. Така необхідність була підмінена штучним запозиченням різного роду політичних, економічних та соціально культурних

механізмів, застосування яких здатне бути ефективним у країнах консолідованої демократії із розвинутою ринковою економікою та даремним в умовах авторитаризму, глибоких бюрократії та корупції – стихіях, що стрімко опанували Україною, і, навіть, здатним призвести до «спотворення трансформаційних процесів» [22, с. 47]. Так, до середини 90-х обриси як всієї політичної системи, так і окремих інститутів залишалися невизначеними.

Одним з фундаментальних за функціональним навантаженням інститутів нової політичної системи мав стати дієвий незалежний парламент, «що покликаний виражати волю головного суверена – народу» [Цит. за: 2, с. 53]. Дієвим же його слідувало б вважати лише із реалізацією самого феномену парламентаризму, коли організація інститутів влади передбачає наявність демократично обраних національних парламентів, реально здійснюючих покладені на них функції, головною з яких є законодавча. Притаманність же діяльності того або іншого парламенту ознак фасадності виключає парламентаризм та, як слідство, розминається із уявленнями про демократичність відповідного політичного режиму.

Не можна не погодитись і з тим, що «інститут парламентаризму є ключовим елементом сучасних політичних систем: ступінь демократизації суспільства залежить від рівня наукового осмислення сутності парламентаризму, його впровадження в політичну практику держави» [Цит. за: 20, с. 1].

Як і мало бути, чи не першим інститутом, який було піддано реформуванню, стала партійна система і саме ступінь зростання участі політичних партій у процесах перерозподілу конституційних повноважень між державними інститутами вплинула на еволюцію форм правління країн пострадянського простору [1, с. 160-163].

У розвинутому вигляді партійна система є однією з первинних ознак ефективного парламентаризму, а відтак, і справжньої демократії. Приймаючи закони, що мають вищу юридичну силу за низку підзаконних нормативно-правових актів інших органів, національні парламенти займають важливіше місце в інституціональних системах розвинених країн Європи, а тому відповідний законодавчий орган мав посісти своє місце і в Україні, замінивши керовану Верховну Раду УРСР. Між тим, формування дієвого парламенту виявилося не такою легкою справою, як здавалося на перший погляд молодим демократам та радикалам, і сьогодні

партійна системи України скоріше ще далека від якоїсь стабільної за членським складом та головне дієвої конфігурації.

Найближчим часом збереженню подібного становища у Верховній Раді буде сприяти низка факторів.

За роки незалежності не утворено жодної партії з потужним ідеологічним підґрунтям.

З усього переліку функцій, що приписуються політичним партіям у сучасній політичній теорії, як базові, українські партійні організації продовжують зосереджувати свої сили лише на такій цілі, як боротьба за владу, залишаючи поза увагою агрегаційну, репрезентативну, правозахисну, передаточну, структуруючи та інші функції [21, с. 650].

Незважаючи на те, що заповнення ідеологічної прогалини штучним підвищенням ролі особистостей лідерів є згубним для зростання популярності партій як носія певних стратегій та уявлень про розвиток суспільства, практика створення нових або переформатування раніше існуючих в Україні партійних організацій під конкретних осіб продовжує залишатись найпопулярнішою, при тому, що навіть важко уявити інший принцип формування потужної політичної сили. Наслідком же таких засад побудови партійного середовища, є підміна ідеологічного протистояння партій особистою боротьбою їх очільників, що не має прямого зв'язку із виборцем.

Низьким залишається і рівень довіри до політичних партій як дієвого виразника електоральних інтересів. Істотне ж зростання громадських симпатій до даного політичного інституту найближчим часом важко прогнозувати в силу слабкості законодавчої гілки влади.

За наведених проблем партійної системи України труднощі буде відчувати і Верховна Рада України, ефективність функціонування якої знаходиться у прямій залежності від стану партійного середовища. Слабка ініціативність, інертність, а останнім часом й апатичність у політичній участі громадян гальмують розвиток парламенту, його представницької сутності. Фактично відсутній поствиборчий діалог між народними депутатами із їхніми виборцями, адже після отримання депутатських мандатів перших мало цікавлять поточні проблеми громадян, а останні практично не проявляють інтересу до законодавчої діяльності своїх обранців.

В продовження започаткування 1990 року президентської практики в СРСР, в Україні посаду президента було засновано 1991 року. У класичному напрямку в Україні розвивались й дискусії щодо переваг та недоліків президентської форми правління. Основною перевагою сильного президента, на думку прихильників ідеї, мала бути здатність голови держави виступати гарантом політичної стабільності та поступового руху вперед незалежної держави. Згідно даного сценарію, президент мав забезпечити гідний захист суспільства від корупційних ризиків, свавілля бюрократії, зростання злочинності, економічного занепаду тощо. Опоненти ж говорили про загрозу демократії як наслідок концентрації надмірних повноважень в однієї особи, якій, зокрема, невигідно сприяти розвитку головного суб'єкту парламентаризму – політичних партій, в яких криється загроза для самого президента. Припустимо, що перша форма, яка виявилась «переконливішою», була обрана не стільки через високу пріоритетність стабільності у становленні молодої держави, скільки більшою привабливістю для численної ексноменклатури, яка в достатній кількості оточувала «народного» президента. Чітка ієрархія для нещодавніх партійців, в якій вони ідеально орієнтувались, виглядала куди комфортнішою, ніж «сумнівний» парламентаризм, більш підходящий молодим демократам.

Обравши інститут «сильного» президента на етапі здобуття незалежності, Україна тим самим підвищила ризик ймовірного розвитку авторитарних практик [17, с. 282-289] та негативні наслідки такого явища, як то соціальне розшарування, несправедлива приватизація, корупція, клановість тощо, а вже перші роки самостійності виправдали найнегативніші очікування. Якщо ж прийняти за правду щирість вибору президентської форми правління, продиктовану перевагою державних інтересів над особистими та вірою у здатність голови держави виступити гарантом суспільних-демократичних цінностей, то можна стверджувати про повну дискредитацію ідеї. При цьому, на думку автора, не варто прираховувати найбільших «заслуг» у розвитку авторитаризму саме першому президенту України Л. Кравчуку, який загалом все ж зберіг імідж демократа, хоча багато в чому його політика і стала визначаючою.

В перші часи незалежності мало хто приділяв уваги певній законодавчій невизначеності підсумкового статусу президента, що,

здається, було результатом деякої «зачарованості» законодавця, коли сам факт щойно здобутої незалежності завадив обережному та раціональному мисленню на перспективу. Гадається, що навіть інтелектуальна еліта недооцінювала важливості перших законодавчих кроків, помилки в яких здатні зашкодити затвердженню проголошених демократичних цінностей та схилити країну у бік авторитаризму. Пропагована та підтримувана багатьма необхідність у затверджені принципу розподілу влади все ж не знайшла належного втілення на практиці. Так, видимий главою виконавчої гілки влади президент був наділений повноваженнями для вельми ефективного позиціонування у діяльності законодавчого органу – Верховної Ради, зокрема, володіючи правом законодавчої ініціативи та підписання законів, претензії з приводу чого слід пояснювати суб'єктивним фактором: «Президент, що ще вчора відчував себе представником автократичної влади – КПРС, не міг позбутися бажання втручатися у законодавчий процес» [Цит. за: 23, с. 482].

В той же час, наведена законодавча провокація посилювалась зіткненням інтересів пропрезидентських структур та радами на місцях. Між тим, на фоні виниклої конфронтації між виконавчою та законодавчою владами, наслідки від якої болісно позначалися на становленні всієї політичної системи України, чим далі тим більше давали про себе знати владні амбіції глави держави. У якості прикладу ініціатив Л. Кравчука, спрямованих на підвищення власного впливу, варто привести Указ Президента України «Про Державну думу України» від 25.02.1992 року № 99/92 та Закон України «Про Представника Президента України» від 05.03.1992 року № 2167-XII. Нормативний зміст двох відповідних державно-політичних інститутів красномовно говорить про характер владних амбіцій першого президента. Спочатку Державна дума України, яку очолював сам глава держави, була утворена як один з органів державної виконавчої влади, що мав відігравати ключову роль у виробленні важливіших напрямів і принципів її діяльності, та лише потім набула консультаційного статусу. Знаковою стала і фігура представника президента як найвищої посадової особи виконавчої гілки влади – глави місцевої державної адміністрації, набір повноважень якого дозволяв нав'язати конкуренцію голові місцевої ради.

Однак, через деякий час Л. Кравчуку довелося поступитися в здобутих позиціях. Так, наприклад, в той час як перманентне

протистояння між представниками президента та головами рад на місцях законодавчим шляхом було вирішене на користь останніх, Державна дума України, проіснувавши трохи більше ніж півроку, була ліквідована взагалі.

Багато в чому, подібний розвиток внутрішньополітичної ситуації був опосередкований стрімким падінням довіри суспільства до влади та в першу чергу до президента, що стало наслідком різкого погіршення економічної ситуації в країні. Нищівні темпи інфляції, зростаюча корупція, очевидна неготовність чиновницького апарату, що складався в тому числі з колишніх «плановиків» до ринкових умов, перевищення обіцянок над результатами поступово знижували рейтинг глави держави.

Оцінюючи діяльність Л. Кравчука на президентській посаді, не можна не брати до уваги обставини, заручником яких він так чи інакше був, а це, перш за все, мислення, якому напевне не легко піддавалися, виклики нового часу. Однак, здається, що більше важелів знаходилось все ж в руках глави держави: досвід, авторитет, довіра, переконливий обсяг повноважень, науково-економічний потенціал країни, сприятлива внутрішньополітична ситуація (у порівнянні, наприклад, з багатьма іншими пострадянськими республіками, знемагаючими від міжнаціональних конфліктів) тощо [16, с. 197].

Не підвищив авторитету президентської інституції і другий глава української держави Л. Кучма, десятирічний період правління якого залишив, скоріше, більше негативних оцінок ніж позитивних. Так, з одного боку, було прийнято довгоочікувану Конституцію України та налагоджено реальну діяльність Конституційного Суду України, запроваджено національну валюту, наведено певний порядок в економічній, державно-управлінській сферах країни, чим подолано тотальну кризу 90-х, дипломатично вирішено конфлікт навколо острову Тузла тощо.

Проте, як здається, модель суспільно-політичного порядку було вибудовано за власною подобою. Виконавча влада зазнала чіткої вертикальної реорганізації, таким чином, щоб президент мав змогу здійснювати безперешкодний вплив на будь-яку більш-менш впливову сферу державно-управлінського поля. До вибудовування такої системи глава держави вдався практично з перших днів зайняття посади. Наприклад, указом Президента

України «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» від 06.08.1994 року № 430/94 Л. Кучма підпорядкував собі голів обласних, Київської і Севастопольської міських Рад та їх виконавчі комітети. Двадцять першого числа того ж місяця Л. Кучма видав Указ, яким затвердив Положення про обласну, Київську, Севастопольську міську держадміністрацію та Положення про районну, районну у містах Києві та Севастополі держадміністрацію, якими також передбачалось підпорядкування голові держави відповідних держадміністрацій. На фоні перетворень у системі державних органів особливим чином виділялись кількісні та якісні зміни із Адміністрацією Президента України. За роки президентства Л. Кучми цей орган, який теоретично покликаний забезпечувати діяльність глави держави, не тільки розрісся за своїм штатним складом, але й суттєво набрав політичної ваги, фактично перетворившись на роль центру розробки важливіших управлінських рішень, деколи стратегічного характеру. До рівня впливовішого політичного актора було піднесено, зокрема, керівника адміністрації, посада якого до цього носила «технічно-канцелярський» [11, с. 6] характер. В той же час неясними для суспільства залишились результати адміністративної реформи, яка серед іншого мала забезпечити скорочення апарату державних чиновників, але, навпаки, призвела до збільшення їх чисельності. Разом із приборканням виконавчої гілки влади, обсяг президентських повноважень дозволяв його носію з легкістю нівелювати потенційні загрози з боку гілки законодавчої в особі Верховної Ради, що, однак, і виключало відповідальність останньої, перш за все, за стан соціально-економічної ситуації в країні.

До речі, сама держава істотно втратила у важелях впливу на національну економіку, велика доля капіталу у якій в наслідок несправедливої приватизації, корупційних діянь, «рекету» тощо перейшла до рук утворених надпотужних фінансових груп, нерозривно пов'язаних із українським політикумом. Подібна тенденція привела до збільшення дисбалансу у доходах населення, що не могло не відобразитись на суспільних настроях, обурення в яких посилювалось нехтуванням також нематеріальних прав і свобод громадян. З боку європейської спільноти критики зазнавали електоральні компанії часів другого президента, процедури проведення яких, на думку спостерігачів, не повністю відповідали демократичним принципам.

Тим часом нав'язати Л. Кучмі ефективну боротьбу опозиції було вкрай важко. Широкі повноваження глави держави подвоювались вмінням та навіть мистецтвом їх реалізовувати. Чого тільки вартий апробований Л. Кучмою спосіб добиватися потрібного результату від перекірливого парламенту шляхом погрози референдумом. Так, зігравши на нервах народних обранців 1995 року наміром виявити довіру суспільства до них та себе, президент схилив депутатський корпус до укладання із ним та на його користь Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 08.06.1995 року № 1к/95-ВР. За вміння ж у вирішальний моменти майстерно використовувати аргументи своїх опонентів, у відповідь на вимоги опозиції щодо нагальної демократизації політичної системи, Л. Кучма сам виступив із промовою про необхідність переходу до парламентсько-президентської форми правління, чим фактично знецінив підґрунтя антипрезидентських виступів. Отже, все за класикою: якщо не можна не допустити революцію , то треба її очолити [9, с. 471-477].

Тривожним сигналом для другого президента мала стати акція «Україна без Кучми», до якого він, однак, не достатньо прислухався, зберігши той високий рівень суспільного незадоволення до чергових президентських виборів. Тоді ж на заваді консолідації псевдодемократичного режиму Л. Кучми та окремою віхою у реформуванні політичної системи України стала «помаранчева революція».

Найбільш суперечливих оцінок за часи незалежності зазнало президентство В. Ющенка, що, за поширеної думки, залишилось періодом втрачених можливостей. Отримавши величезний картбланш у вигляді довіри за результатами «помаранчевої революції», демократ за природою В. Ющенко на величезне диво багатьох його прихильників не зміг їм сповна скористатися. За однією з версій, спірні результати ющенківської легіслатури виправдовуються набранням чинності в цей період конституційної реформи, що істотно звузила повноваження глави держави. Між тим, приймаючи до уваги той факт, що конституційні зміни набули чинності лише в 2006 року, причини такого неоднозначного владарювання слід шукати у площині особистих якостей. Зумівши об'єднати навколо

себе чималу кількість людей, готових ризикувати, кинувши виклик владі, важко підрахувати, з ким із них президент залишився у нормальних стосунках. Поступово втрачаючи членів власної команди, все меншими залишалися шанси на успіх, а це, перш за все, виконання обіцянок виборцю. А між тим, проблеми у суспільства залишалися тими же: виражене соціальне розшарування, повсюдна корупція, зубожіння села, податковий тиск, проблеми із реалізацією демократичних цінностей тощо.

В той же час, безперечним досягненням третього глави держави є отримання високих оцінок від української та світової спільнот з приводу підвищення рівня демократії, детектором чого найгідніше виступили дві електоральні компанії до вищого законодавчого органу.

Жоден з попередників не приділяв стільки уваги історичному минулому України, скільки це робив В. Ющенко. І, можливо, даний напрямок діяльності президента викликав суперечливі відгуки як за своїм змістом (очікувано неоднозначне ставлення отримала позиція президента щодо визнання заслуг УПА та її відомих лідерів), так і за обсягом (багато хто вважав надмірним вшанування пам'яті жертв Голодомору), спроба В. Ющенко об'єднати суспільство навколо фактів історії заслуговує на увагу.

І цілком можливо, що третій президент знайшов би більше прихильників довкола своєї просвітницької роботи, якби на її фоні він проявив таку ж наполегливість щодо інших важливих напрямів державно-управлінської діяльності. Та в цьому випадку В. Ющенко, здається, зіштовхувався із труднощами ще на шляху знаходження порозуміння із ключовими політичними акторами. Приміром, спільну мову президент знаходив лише з одним з прем'єр-міністрів часів свого президенства – Ю. Єхануровим, вихідцем блоку «Наша Україна». У «роботі» ж з урядом Ю. Тимошенко президент по максимуму використовував блокуючі можливості з арсеналу повноважень глави держави, від чого про коаліцію з колишньою соратницею можна говорити як про в істотній мірі фіктивну. Як зауважує Б. Дем'яненко, третій президент не зміг стати модератором, який би генерував цілі та ідеї та формував під них команду. Він не впорався із роллю національного арбітра [6, с. 159-173].

За таких умов боротьба з багатьма занедбаними недугами української держави була малоефективною, а нерідко і популіст-

ською із не тими результатами, на які розраховували. Приміром можуть бути дії влади стосовно декларованого зниження рівня злочинності у вищих ешелонах влади та корупції як явища, що її доповнює. Зокрема, багатообіцяючими виглядали первинні акції спрямовані на викриття порушників серед високопосадовців, які в подальшому не закінчувалися реальним покаранням, а від того наносили владі більше шкоди аніж політичних дивідендів.

Тим часом, ефект від політичних прорахунків третього президента підсилювався впливом світової фінансової кризи, яка прогнозовано не обійшла Україну, продемонструвавши всю уразливість національної економіки.

Як наслідок, уперше за часи незалежності при наближенні чергової президентської виборчої компанії мало хто піддавався сумнівам у тому, що діючий глава держави виступить, скоріше, спостерігачем процедури, ніж одним з реальних претендентів на перемогу, а тому його нищівна та знакова поразка не стала несподіванкою. Численні прорахунки недалекоглядної політики, невміння працювати у команді, спірна кадрова політика часткою якою було все теж «кумівство», слабка політична воля, надмірна толерантність до супротивників тощо звели нанівець очікування прихильників третього президента, надавши прекрасну можливість для електорального реваншу лідеру ПР – В. Януковичу.

І таку нагоду В. Янукович, маючий гіркий, але цінний досвід участі у президентських перегонах та знаючий ціну поразці, не упустив, здолавши за результатами виборів Ю. Тимошенко.

За обранням В. Януковича президентом України послідувала низка рішень, спрямованих на централізацію державного управління, визначальне з яких прийняв конституційний суд, скасувавши реформу 2004 р. та тим самим реабілітувавши потужну президентуру початку незалежності, яка почавши слабшати 1996 року істотно втратила політичну вагу 2006 року. При цьому, автор погоджується із думкою, що «партійно-президентська модель організації державної влади в Україні, яка виникла з обранням В. Януковича на пост Президента України» із самого початку «фактично корелювала з президентсько-парламентською моделлю організації державної влади» [Цит. за: 10, с. 99-105] і тому рішенням Конституційного Суду України було фактично лише легалізовано останню.

Таким чином, внаслідок запровадження президентської інституції за «принципом інституціонального ізоморфізму» [4, с. 456-461], замість уособлення очікуваного захисту, глава української держави став ледве не органічною часткою негараздів перехідного періоду. На кшталт більшості інших пострадянських країн президентство в Україні стало уособленням сильної влади та ще одним доказом на користь гіпотези про властивість сильного глави держави тим посткомуністичним країнам, які мають істотні прогалини у інших важливих характеристиках демократичного суспільства. Ті, хто перебував на цієї посаді, як правило, сприймали свої широкі повноваження в авторитарному вимірі і не проявляли гострої зацікавленості у зміні подібного «status quo» та, перш за все, у розвитку сильних і авторитетних політичних партій, як одного з головних супутників істинної демократії. Підсобила затвердженню такого змісту президентства і сама партійна система, яка в силу крайньої слабкості була нездатна до ефективної співпраці із головою держави.

Після трагічних подій та зміни влади, у лютому 2014 року Україна знову повернулась до парламентсько-президентської республіки. Нова влада діє відповідно до нового конституційного порядку. Враховуючи військово-політичні та соціально-економічні умов, в яких доводиться працювати владі, оцінювати ефективність сьогоднішньої конституційної моделі передчасно. Втім можна припустити, що інституційний зміст політичної системи України є незавершеним, та буде відчувати впливів відповідно до внутрішньо- та зовнішньополітичних змін.

Бібліографічний список:

1. Алєксєєнко І.Г. Вплив трансформації форм правління на розвиток політичних партій пострадянського простору / І.Г. Алєксєєнко // Грані. – 2010. – № 6 (74). – С. 160-163.
2. Бунецький Л. Політичний транзит України: інституційний аспект / Л. Бунецький // Вісник СевДТУ. Політологія: зб. наук. пр. – 2008. – № 91. – С. 49-57.
3. Воронов І.О. Закономірності трансформації політичної системи України / І.О. Воронов // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 1. – С. 106-111.
4. Галаган Л.М. Сучасні тенденції розвитку інституту президентства в Україні / Л.М. Галаган // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – 2011. – № 51 – С. 456-461.

5. Грабович Г. Україна після незалежності: балансовий звіт культури / Г. Грабович // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / за ред. В. Ісаїва. – К., 2004. – С. 264–278.
6. Дем'яненко Б. Генезис інституту президентства в Україні: попередні підсумки президентської каденції В. Ющенка / Борис Дем'яненко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2010. – № 20. – С. 159-173.
7. Дудченко О.Є. / Політична реформа як чинник трансформаційних процесів у українському суспільства / Олександра Євгенівна Дудченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 171-174.
8. Кіянка І. Політична еліта у контексті трансформаційних процесів українського суспільства / І. Кіянка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. – 2008. – № 20. – С. 68-70.
9. Ковальчук В.М. Основні напрями політичної трансформації сучасного українського суспільства / В.М. Ковальчук // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. – 2003. – Т. 8, вип. 9. – С. 471-477.
10. Кудрявцева М. Моделі організації державної влади в Україні / Марія Кудрявцева // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2010. – № 3(6). – С. 99-105.
11. Кудряченко А.І. Місце інституту президентства в контексті оновлення політичної системи України / Андрій Іванович Кудряченко // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 5-10.
12. Латигіна Н.А. Українська демократія сьогодні: спроби і помилки / Н.А. Латигіна // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2008. – № 34. – С. 60-69.
13. Медушевский А.Н. Политические режимы Центральной Азии: конституционные реформы в рамках авторитарной модернизации / А.Н. Медушевский // Сравнительное конституционное обозрение. – 2012. – № 4. – С. 45-60.
14. Мельвиль А. Демократические транзиты [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.mgimo.ru/files/31076/31076.pdf.
15. Мельвиль А.Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А.Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
16. Пальшков К.Є. Легіслатури Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми як період становлення та затвердження авторитарного іміджу українського президентства / К.Є. Пальшков // Актуальні проблеми політики. – 2013. – № 50.– С. 194-201.
17. Пантелейчук І.В. Політичний режим в Україні: проблеми демократичного транзиту / І.В. Пантелейчук // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – № 2(38). – С. 282-289.
18. Пантин И.К. Демократия в России: противоречия и проблемы / И.К. Пантин // Полис. – 2003. – № 1. – С. 134-148.

19. Поклонська О.Ю. Реформування політичної системи як запорука розбудови правової держави та становлення громадянського суспільства в Україні / О.Ю. Поклонська // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 34-40.
20. Скребець О.В. Інститут парламентаризму в контексті досвіду демократичної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О.В. Скребець. – Сімферополь, 2005. – 19 с.
21. Скуратовський Ю.М. Трансформація ролі політичних партій в умовах запровадження політичної реформи / Ю.М. Скуратовський // Держава і право. – 2006. – № 34. – С. 643-651.
22. Сорока С.В. Особливості впливу політичної культури на функціонування політичних режимів у посттоталітарних країнах / С.В. Сорока // Наукові праці. – 2007. – Т. 79, № 66. – С. 43-48.
23. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / [В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, В.П. Горбатенко та Ін.] – К. : Парламентське вид-во, 2009.– 536 с., С. 482.
24. Сушко А.І. Проблеми трансформації сучасного суспільства (соціокультурний аспект) / А.І. Сушко // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – № 18. – С. 423-425.
25. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006: монографія / За ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.

В статье рассматривается процесс трансформации политической системы Украины в постсоветское время. Автор указывает на важность развития парламентаризма как обязательного признака демократического государства, выбравшего путь парламентско-президентской республики. Акцентировано на роли в трансформационном процессе президента, как наиболее влиятельного института в политической системе украинского государства.

The article considers the process of transformation of the political system of Ukraine in the post-Soviet period. The author points out the importance of the development of parliamentarism as a required attribute of a democratic state that has chosen the path of a parliamentary-presidential republic. Attention is focused on the role in the transformation process of the president, as the most influential institution in the political system of Ukraine

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2017

УДК 305.32

Комих Н.Г., ДНУ імені Олеся Гончара

РОЛЬ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ДИСКУРСИВНИХ ВЛАДАХ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

В статті здійснено теоретичний аналіз ролі гендерних стереотипів у дискурсивних владах політичного простору українського суспільства. Автор застосовує теорію полей П.Бурд'є для визначення поля політики та його структурації і теорію дискурсивних влад М.Фуко. Зокрема, зазначено, що гендерні стереотипи є стійкими утвореннями, які структурують поле політики та формують дискурсивні влади переважно маскулінного характеру.

Актуальність теми. Сучасна українська законодавча і правова система побудована з урахуванням принципів гендерної рівності, що закріплено в багатьох міжнародних документах, зокрема, в Загальній декларації прав людини (1948), Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1967), Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок (1993) тощо. Підписавши міжнародні документи, які зумовлюють гендерний підхід і визнають його як найефективніший у разі створення й виконання національних програм, Україна зобов'язалася гарантувати гендерну рівність, розвиток і справедливість в регіоні, країні, світі.

Проте, офіційні дані статистики й результати гендерних досліджень демонструють, гендерний диспаритет в політичній сфері суспільства (навіть при введенні гендерних квот). Проблема гендерної рівності та можливостей залишається актуальною саме для українського суспільства. Політична сфера українського суспільства апріорі вважається сферою чоловічого домінування, що обумовлено історичними, соціокультурними факторами та стійкістю в суспільній свідомості гендерних стереотипів. Гендерний мейнстримінг не є політичною стратегією держави.

Гендерний стереотип, як і інші види соціальних стереотипів – це невід'ємний атрибут повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціально-політичному просторі. Актуальність проблеми пов'язана із необхідністю вивчення тих

© Комих Н.Г., 2017

ресурсів влади, які не припускають відкритого насилля, але, тим не менше виступають ефективним способом соціального контролю і інструментом, активно використовується, зокрема, в політичній боротьбі. Вибір гендерних стереотипів в якості об'єкта дослідження обумовлений, по-перше, тим, що досягнення гендерної рівності в суспільстві неможливе без дослідження факторів, визначаючих статус жінок і чоловіків. По-друге, гендерні стереотипи являються фактором організації соціальних відносин не тільки між чоловіком і жінкою, але і між іншими соціальними групами и спільнотами. По-третє, гендерні стереотипи, залучаючись в соціальні відносини, постійно самовідтворюються.

Гендерні стереотипи в просторі української політики відіграють важливу роль з причини особливої ролі політичного дискурсу у відтворенні гендерних стереотипів, у формуванні національних моделей мужності і жіночності, в підтримці гендерного порядку та режиму. Гендерна диспропорція в українській політиці, де кількість чоловіків значно переважає над кількістю жінок є наслідком існування в громадській думці гендерного стереотипу: «Політика – це чоловіча справа». Аналіз ролі гендерних стереотипів в політичному полі суспільства дає можливість екстраполювати основні висновки дослідження на інші сфери суспільства.

В соціогуманітарному науковому дискурсі гендерні стереотипи є предметом досліджень політологів, соціологів, психологів, філософів, культурологів, економістів, етнографів, лінгвістів. В політичній науці гендерні стереотипи розглядаються в контексті розгортання демократичних процесів, побудови гендерної політики, її політичної та правової реалізації. Значний вклад у дослідження проблеми гендеру і гендерної політики зробили такі вчені, як, зокрема, М. Богачевська-Хом'як, Н. Грицяк, Д. Ісламова, Р. Хоф, Дж. Елштайн, Л. Кобилянська, Т. Мельник, Т. Бендас, М. Пірен, К. Левченко, О. Скнар, О. Ярош.

Серед українських учених ґендерної проблематики в політології так чи інакше торкаються такі дослідники, як В. Архіпов, М. Головатий, І. Головашенко, Г. Дідух, С. Жерьобкін, І. Жерьобкіна, О. Іващенко, О. Катан, І. Лебединська, Т. Мельник, М. Пірен, В. Суковата, Н. Чухим, О. Ярош та інші. Багато з них присвячують свої праці ґендерним стереотипам, локус розуміння яких трансформується від біологізаторського до конструктивістського.

Мета статті: визначити роль та значення гендерних стереотипів у формуванні сучасних дискурсивних влад в українському політичному просторі. За допомогою теорії соціальних полей П.Бурд'є надамо характеристику розподілу сил та капіталів в полі сучасної української політики. Спираючись на основні положення та евристичні можливості теорії М.Фуко про владу дискурсу та дискурсивні влади визначимо основні гендерні стереотипи, що будують простір та ієрархію поля політики.

Влада – одна із фундаментальних основ суспільства і політики. Вона існує скрізь, де є стійкі групи людей: у сім'ї, виробничих колективах, організаціях та установах, в усій державі – і в цьому випадку ми маємо справу з верховною, політичною владою. Політика – це всеохоплюючий феномен суспільного життя, який пронизує всі її форми і включає в себе всі види соціальної активності суб'єктів, всі види діяльності по їх організації і керівництву в рамках процесів виробництва. Політика – це сфера життєдіяльності суспільства, пов'язана з утриманням і використанням влади.

На думку П. Бурд'є, політичне поле – автономний універсум, простір гри, який функціонує по правилам відповідності специфічних інтересів його агентів і логіці самої гри. Це місце, де в конкурентній боротьбі між агентами народжується політична продукція: проблеми, програми, аналізи, концепції, події. Специфіка політичного поля заключається в тому, що воно намагається організуватися між двома полюсами; в ньому завжди є домінуючі і підкорені агенти; воно детерміновано економічними і культурними факторами. Французький соціолог показує, що чоловіче і жіноче наділено символічними функціями, вони виступають як знаки відмінності. Зазначав, що жінки входять до діалектики виробництва й присвоювання відмінностей скоріше як об'єкти, ніж суб'єкти дій. За П. Бурд'є, для більш-меншої рівності жінок і чоловіків необхідний колективний контроль за соціальними механізмами панування. Вчений стверджує, що принцип панування чоловіків закладений саме в культурі суспільства – культурі панування, цей принцип відображається в політичному полі [1, с. 58].

Влада протягом багатьох століть і навіть тисячоліть асоціювалася виключно з чоловічою статтю. Влада, як правило, ґрунтується на насильстві, могла належати і належала тільки чоловікам.

У суспільній свідомості і практиці домінувала схема розподілу владних повноважень, при якій чоловік, як правило, розглядався як суб'єкт влади, а жінка – її об'єкт, причому ця схема була характерна для всіх суспільних сфер (від сім'ї до державного управління).

Як культурні традиції, так і соціальні відносини обумовлюють ототожнення влади з маскулінністю, а підпорядкування – з фемінінністю: атрибути влади – сила, розум, воля, відповідальність, активність, контроль, справедливість – багато в чому представляють собою також атрибути маскулінності, між тим як атрибути фемінінності – пасивність, емоційність, упередженість, сугестивність, слабкість, нерішучість – співвідносяться з підпорядкуванням.

Історія людства – це історія панування так званої патріархальної моделі суспільства, в основі якої лежить чоловіче домінування. У минулому воно проголошувалося вербально і закріплювалося ідеологічно та інституціонально. Жінки виявилися підвладні чоловікам всередині сім'ї, а в складі групи – чоловічій владі. Владні позиції чоловіків підтримувалися у суспільстві і формально за допомогою права, і неформально – загальноприйнятими правилами повсякденного життя, звичаями, традиціями. І якщо в законодавчому порядку в абсолютній більшості країн обмеження на доступ жінок до політики і влади зняті, то неофіційні обмеження і перепони продовжують існувати. Наприкінці XX – на початку XXI ст. незважаючи на розроблені законодавства, певний прогрес, сприяння різних міжнародних організацій, чоловіче домінування підтримується як на рівні свідомих стереотипів (наприклад, політика – не жіноча заняття), так і на рівні несвідомого (приклад – мова). Такі стереотипи створюють безліч проблем на шляху реалізації жінкою владних повноважень, у тому числі тому, що чоловіки часто не хочуть виступати в якості об'єкта влади, вважаючи це нижче своєї гідності або, будучи соціалізованими відповідно до пануючих стереотипів (жінки повинні виконувати допоміжні ролі, чоловіки – владні, інструментальні) відчуваючи себе некомфортно, коли доводиться підкорятися. Деякі чоловіки, теж керуючись стереотипами, протиставляють ідеї жіночої влади і жіночого лідерства, не тому, що вважають, що вони не володіють достатніми інтелектуальними здібностями або професійними навичками для управління, а тому, що вважають їх істотами слабкими і не бажають переклада-

ти на їх плечі важкий тягар влади або, принаймні, побоюються, що так про них (чоловіках) думатимуть інші.

Виділення гендерного аспекту владних відносин обумовлено об'єктивною неоднорідністю рольових функцій чоловіків і жінок у соціумі. Виникаючи з статеворольової неоднорідності людей, влада зводиться до системи переваг (в основному, чоловічих, виходячи з їх потреби в самоствердженні і самозначимості, об'єктивної самостійності і більшої орієнтованості на управління і самоврядування, на відміну від жінок, у яких ця потреба вельми індивідуалізована, що представляють додаткові ступені свободи і дають право чоловікам впливати на самоствердження інших, тобто жінок.

Різні визначення влади, дискурсивно маскулінізовані і більше відносяться до чоловіків, зачіпаючи їх багатство, вплив, контроль над усім, вербальну владу, боротьбу, лідерство, політику, перемогу в спорті, включаючи і фізичну силу. Аналогічну стереотипну конструкцію поняття влади надає, наприклад, М. Вебер визначає владу як можливість одного або кількох людей здійснити свої бажання, вдаючись до дій, які інші не схвалюють, тобто проти їх волі.

Інший підхід до розуміння влади, що відрізняється від традиційного, ми знаходимо у М.Фуко, Влада для нього – це не ресурс, що належить індивідам або групам, а те, що втілено в повсякденній діяльності. Вона втілена не в державі, а в соціальних відносинах. Влада, на його думку, не є результатом дії функціонування різних інститутів (державних, соціальних, ідеологічних та ін), вона є феноменом набагато більш широкого порядку – здатністю, незалежно від локалізації та предметної області застосування, до успішного впливу на індивіда. Тому це не те, що може бути повалено. У цьому сенсі вона функціонує, структурує поле вибору, рішень і практик. Через аналіз принципу суб'єктивізації М. Фуко намагається розкрити соціальні причини, що викликають у суспільстві міфологізацію владних дискурсивних практик, найбільш докладно описуючи це в роботі «Наглядати і карати» владу як «наглядове» (символічне), включаючи психологічне і фізичне, насильство. Підхід М. Фуко до визначення влади знайшов своє відображення у виявленні соціальної структурованості традиційних видів поведінки і в трактуванні природи нерівності чоловіків і жінок, згідно з якою величезне місце в сучасній картині

контролю за суб'єктивністю належить структурам статевої диференціації індивідів. Фуко, детально аналізуючи феномен і типи насильницьких типів влади гендерного поля сучасної культури на прикладі пенітенціарних практик, переносить дію цих механізмів на все поле сучасної культури, як культури, виконаної слухняності, раціональних форм панування, корисності та розрахунку, як культури масованого управління методами індивідуалізації, як культури домінації однієї статі над іншою. І влада є гарантом цієї нерозкритої таємниці соціальності. [2, с.75].

Отже, згідно теорії М.Фуко, сучасні форми влади, не є вертикальними, вони діють не згори вниз, не належать певній особі, вони розсіяні в суспільстві, вони горизонтальні, непомітні, їх нелегко розпізнати як влади, але вони легко контролюють великі маси людей і керують ними. Фуко назвав ці форми влади владами дискурсу, або дискурсивними владами. Коли ми стверджуємо, що гендер, гендерні відносини, гендерні стереотипи сконструйовані, це означає що вони не тільки історично та соціокультурно змінені, а створені дискурсивною владою. Саме жінки і чоловіки є соціальними групами, які створили владу дискурсу стосовно гендерних стереотипів у полі політики.

Поле політики, згідно даного теоретичного обґрунтування, представлено гендерними стереотипами стосовно розподілу влади, владних стосунків та ставлення до влади. Слід зауважити, що цей теоретичний зріз стосується тільки виміру влади за гендерною ознакою у полі політики.

Співіснуючи, чоловіки і жінки (носії влади) вступають у різні відносини один з одним, що тягнуться від спроб «взаємного знищення» до спроб «неподільного злиття». Ці відносини детерміновані цілою системою одночасних впливів і спільних дій на них різнорідних чинників і різних безперервно взаємодіючих елементів, визначаючи таким чином їх типи.

Концептуалізація дискурса влади чоловіками і жінками відбувається, зокрема, на основі гендерних стереотипів через міжособистісну складову між носіями і об'єктами влади, що впливають на свідомість, діяльність, працю, роботу, поведінку і активність останніх. Саме завдяки домінуванню гендерних стереотипів індивіди здійснюють категоризацію владних відносин за ознакою статі.

На основі запропонованого теоретичного підходу були здійснені певні узагальнення. Історично склалося так, що український чоловік брав на себе роль борця у визвольних змаганнях нації і гинув у розквіті сил, жінка ж залишалась берегинею роду, насамперед його фізичної частини, тому спектр її соціальних ролей пов'язаний із сім'єю. Ситуація принципово не змінилась і в радянські часи, попри задекларовану емансипацію жінки в Радянському Союзі. Саме в радянські часи знищили повагу до власне традиційного способу самореалізації української жінки в сім'ї, не змінивши самого реального становища жінок.

Внаслідок поширеного в суспільстві гендерного стереотипу «політика – не жіноча справа» жінкам набагато важче, ніж чоловікам, стати депутатами чи посісти відповідальні керівні посади. Аналіз ґендерних стереотипів виборців демонструє певну ґендерну «індиферентність» більшості громадян стосовно керівних посад політичних партій та об'єднань. На думку більшості виборців, лідер партії має бути наділений певними чеснотами, здібностями та вміннями, ніж бути тільки представником певної статі. Водночас, дослідження також засвідчує, що жінки-виборці виступають за більш розширене представлення жінок на керівних посадах, більш схильні підтримати ідею запровадження квот у списках політичних партій, а також приділяють більше уваги аналізу виборчих списків партій на предмет наявності в його прохідній частині жінок [3, с.25].

Таким чином, можна припустити, що існують гендерні стереотипи, що виступають бар'єром для входження в політичну сферу жінок. У зв'язку з цим автором було проведене дослідження – експертне опитування, методом інтерв'ю (неформалізоване), та здійснено дискурс аналіз текстів інтерв'ю (2015р.). За результатами були виявлені змісти гендерних стереотипів, що структурують розподіл влади у полі політики.

1. Гендерні квоти дискримінують тих жінок, які б пройшли в політику за рахунок своїх професіональних якостей, а також тому, що жінки стають «висуванцями».

2. При введенні квот для жінок вони будуть заповнені дружинами, коханками чи доньками політиків чи бізнесменів.

3. Політика – це брудна справа. Жінки морально і психологічно не готові до цього заняття.

4. В політику приходять по принципу професіоналізму, а не статі, а тому вибрані депутати, серед яких привалюють чоловіки, не гірше жінок знають їх проблеми і шляхи вирішення цих проблем.

5. Жінки-політики можуть знати, як розподілити бюджет, але вони не знають звідки взяти фінансові ресурси. Місце жінок в соціальних комітетах.

6. Жінки не голосують за жінок.

7. Жінки втрачають свій жіночий облік в політиці.

Виокремленні нами гендерні стереотипи показують, що у полі політики все ще присутні патріархальні форми розподілу влади, існують уявлення стосовно винятковості жінки у владі, домінування маскулінного дискурсу.

Отже, основна причина залучення гендерних стереотипів у соціально-політичні відносини полягає в можливості ієрархії з їх допомогою соціальних суб'єктів т.п. диспозицій індивіда в полі політики. В якості мужніх або жіночних характеризуються не тільки індивіди, але і весь спектр соціальних акторів і явищ – будь-то нації, соціальні верстви і класи, революції, війни. Соціальні актори, охарактеризовані за допомогою гендерних маркерів, приймають на себе весь набір ціннісних атрибуцій, пов'язаних з мужністю або жіночністю.

Значимість соціальних стереотипів у полі політики пов'язана, насамперед, з тим, що влада здійснюється не тільки через фізичне насильство, а й через цінності і норми. Гендерні стереотипи, приймаючи участь у виробництві значень і цінностей, залучаючись до створення певної картини світу і в легітимацію влади, виступають ресурсом влади. Саме в такому напрямі подальші дослідження політичною наукою гендерних стереотипів є перспективним для впровадження реальної політики гендерної рівності.

Бібліографічний список:

1. Бурдье П. Социология политики / П. Бурдье ; пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М. : Socio-Logos, 1993 – 289с.
2. Фуко М. Наглядати і карати / М.Фуко – К. : Основи, 1998. – 392 с.
3. Звіт за результатами експертного опитування щодо визначення гендерних стереотипів та ставлення до гендерної проблематики в Дніпропетровській області // Гендерний портрет Дніпропетровської області / уклад.: Рудік О., Кірєєва О., Колохіна А., Моргун О., Маслова О. – Д. : вид-во, 2014. –103 с.

В статье осуществлен теоретический анализ роли гендерных стереотипов в дискурсивных властях политического пространства украинского общества. Автор применяет теорию полей П. Бурдье для определения поля политики и его структурации и теорию дискурсивных властей Фуко. В частности, указано, что гендерные стереотипы являются устойчивыми образованиями, которые структурируют поле политики и формируют дискурсивные власти преимущественно маскулинного характера.

The article analyzes the role of gender stereotypes in the discursive authorities of the political space of Ukrainian society. The author uses the field theory of P. Burdier to determine the field of politics and its structure and the theory of discursive authorities M. Fuko. In particular, it is noted that gender stereotypes are persistent entities that structure the field of politics and form discursive authorities mainly masculine in nature.

Стаття надійшла до редколегії 16.02.2017

УДК 323.25:172.1

Полухіна А.В., НУ «ОЮА»

ЗАСТОСУВАННЯ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ ПІД ЧАС СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Визначено, що ненасильницькі дії все частіше визнаються найбільш прийнятним та дієвим засобом здійснення політичних перетворень. Зазначено, що з продовженням процесів глобалізації значно зростає й кількість випадків втручання міжнародних політичних та громадських сил у внутрішні конфлікти. Це втручання набуває різних форм, основні з яких ідейно-організаційна підтримка з боку іноземних та міжнародних неурядових організацій, та фінансова підтримка з боку урядів та міжнародних урядових організацій. Визначено, що глобалізація через наявність стійких міждержавних зв'язків дає можливість швидко запозичувати результативні практики ненасильницької боротьби.

Останніми роками суспільство успішно користувалось ненасильницькими методами боротьби. Актуальним є те, що процеси глобалізації викликали формування стійких міждержавних

© Полухіна А.В., 2017

В статье осуществлен теоретический анализ роли гендерных стереотипов в дискурсивных властях политического пространства украинского общества. Автор применяет теорию полей П. Бурдье для определения поля политики и его структурации и теорию дискурсивных властей Фуко. В частности, указано, что гендерные стереотипы являются устойчивыми образованиями, которые структурируют поле политики и формируют дискурсивные власти преимущественно маскулинного характера.

The article analyzes the role of gender stereotypes in the discursive authorities of the political space of Ukrainian society. The author uses the field theory of P. Burdier to determine the field of politics and its structure and the theory of discursive authorities M. Fuko. In particular, it is noted that gender stereotypes are persistent entities that structure the field of politics and form discursive authorities mainly masculine in nature.

Стаття надійшла до редколегії 16.02.2017

УДК 323.25:172.1

Полухіна А.В., НУ «ОЮА»

ЗАСТОСУВАННЯ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ ПІД ЧАС СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Визначено, що ненасильницькі дії все частіше визнаються найбільш прийнятним та дієвим засобом здійснення політичних перетворень. Зазначено, що з продовженням процесів глобалізації значно зростає й кількість випадків втручання міжнародних політичних та громадських сил у внутрішні конфлікти. Це втручання набуває різних форм, основні з яких ідейно-організаційна підтримка з боку іноземних та міжнародних неурядових організацій, та фінансова підтримка з боку урядів та міжнародних урядових організацій. Визначено, що глобалізація через наявність стійких міждержавних зв'язків дає можливість швидко запозичувати результативні практики ненасильницької боротьби.

Останніми роками суспільство успішно користувалось ненасильницькими методами боротьби. Актуальним є те, що процеси глобалізації викликали формування стійких міждержавних

© Полухіна А.В., 2017

зв'язків, що дає можливість швидко запозичувати результативні практики ненасильницької боротьби. А це, в свою чергу, дало змогу сформулювати стандарти міжнародного визнання ненасильницьких політичних дій та звузити використання насильства в політичній сфері.

Отже, метою даної роботи є визначення основних напрямків та особливостей застосування ненасильницьких дій під час суспільно-політичних трансформацій.

Використання бази даних «Global nonviolent actions database» дозволило обрати 200 випадків успішної ненасильницької боротьби після закінчення Другої світової війни, зокрема нами простежено тенденцію до зростання чисельності проведення ненасильницьких дій [3].

При дослідженні ненасильницьких дій нами використано базу даних NAVCO («Насильницькі і ненасильницькі дії та їх наслідки»), в якій проаналізовано 323 мирні та збройні рухи спротиву протягом 1900-2006 років.

Виходячи з даних, опрацьованих Е. Ченовет, М. Дж. Стефен було визначено, що збільшення кількості насильницької боротьби як і ненасильницької простежується й досі, однак вражаючим є той факт, що в досліджуваний період ненасильницька боротьба досягала часткового або повного успіху вдвічі частіше за насильницьку [6, с. 17].

Однією з особливостей ненасильницької боротьби виступає кількість її учасників, що за чисельністю значно переважає насильницьку боротьбу, так як мирне населення рідше зазнає небезпеки арешту, ніж ті, хто ведуть боротьбу насильницьким шляхом. Також мирний протест дозволяє поширити громадянську нестабільність, проявити більшу гнучкість тактичних дій, що в свою чергу буде «витратнішим» для режиму отже, ненасильницька боротьба уможливлює більшу кількість учасників ніж у збройних конфліктах; представники мирного опору є суб'єктами переговорів, що може призвести до поступок з боку влади для досягнення цілей.

Однак виникає питання чому іноді ненасильницькі дії зазнають поразки, а насильницька (збройна) боротьба завершується успіхом. Тут слід відзначити іноземне втручання як одну із причин успішного насильницького спротиву, адже, як зазначають Е. Ченовет та М. Дж. Стефан, «закордонна допомога в поєднанні

зі слабкістю жорстокого режиму супротивника може підвищити кредит довіри до повстанців, що становить загрозу для режиму опонента. Здобута завдяки зовнішній підтримці довіра спроможна полегшити рекрутування потенційних учасників руху, що дасть повстанцям змогу мобілізувати більшу їх кількість у боротьбі проти опонента. Однак зовнішня підтримка є палицею з двома кінцями. Іноземні союзники можуть бути ненадійними та непостійними, а наявність сталої підтримки від іноземної держави здатна спричинити брак дисципліни серед повстанців і поглиблювати комплекс отаманщини» [6, с. 20-21].

У цьому зв'язку слід нагадати події Євромайдану в Україні. Під час Євромайдану в Україні опозицією було створено «Народне віче». 1 грудня опозиція проводить «Народне віче», де вирішує відправити Януковича та уряд Азарова у відставку, 6 грудня – опозиція знову зібрала Народне віче, де оголосила план дій: відставка уряду, покарання винних у побитті учасників Євромайдану, пікетування Межигір'я; 8 грудня – Опозиція вкотре проводить Народне віче. 22 грудня – було проведено шосте Народне віче опозиції з учасниками Майдану. Замість оголошення «плану наступу», на який очікували учасники Віча від лідерів опозиції, згодом Віче ухвалило резолюцію про створення загальнонаціональної організації Народне об'єднання «Майдан»: у тексті резолюції зокрема було розміщено такі позиції: не визнавати закони 16 січня «як юридично нікчемні», утворити Народну раду, доручити їй сформувати народний уряд після підтвердження її повноважень, провести всеукраїнське голосування щодо висловлення недовіри президенту і тим депутатам, які голосували за скандальні закони, утворити конституційні збори для підготовки нової Конституції, провести народні вибори київського міського голови та міської ради, закликати органи місцевого самоврядування створювати загони муніципальної міліції, вимагати звільнення політв'язнів [1]. Окрім масовості вказаних зібрань (народне віче, подейкують, що на віче збиралось понад мільйон представників українського суспільства), хотіли б відзначити, що дані протестні акції супроводжувались насильством, опору правоохоронним органам, та безлічі сутичок. На цьому фоні західні країни досить активно демонстрували підтримку протестувальникам, хоча вона й не вийшла за майже весь час Євромайдану за межі висловлювань на підтримку та багаторазових звернень до керівництва країни щодо

неприпустимості насильницького сценарію. Наприклад, уряд США також закликали уряд України вжити заходів, які стануть найкращим шляхом для майбутнього України, зокрема скасувати «антидемократичне законодавство, яке було підписано останніми днями», вивести міліцейські загони, які використовуються для придушення протесту, з центру Києва та розпочати діалог з опозицією (20 січня 2014 року) [5]. 20 лютого 2014 року закони, що були прийняті 16 січня було скасовано. Заради справедливості слід зазначити, що заклики щодо ненасильства лунали з боку західних політичних акторів й до представників Майдану та опозиції, причому приблизно з такою самою частотою.

Переломним моментом, що призвів до того, що Януковича було знято з поста президента стали події, які відбулись 18-20 лютого 2014 року.

Отже, тут слід відмітити, що революція в Україні характеризувалась великою чисельністю учасників протестних акцій; високою організованістю (утворення Народного віче, сотників, осіб, що слідкували за порядком на Майдані), що стало позитивним у протистоянні владі Януковича та скасуванні законів 16 січня, що обмежували права учасників Майдану на мирні зібрання та деякі інші громадянські свободи. Також слід відзначити, що силові утиски здійснені владою Януковича також не принесли йому успіху, так як протестні акції почали лише посилюватися та збільшуватись за чисельністю їхніх учасників. Тут важливо зауважити, що велику роль також відіграє міжнародна підтримка та фінансова підтримка. У підтвердження наводимо модель, запропоновану Е. Ченовет [6, с. 84]. Згідно даним цієї моделі можна зробити висновок про те, що насильницьке придушення ненасильницьких дій зменшує шанси досягнення перемоги протестувальниками майже на 35 відсотків. Однак, «навіть з урахуванням насильницьких репресій ненасильницька боротьба значно ефективніша за насильницьку, так як насильницьке придушення, застосоване проти учасників ненасильницької боротьби, має більший ризик зворотного ефекту (наприклад, під час «Арабської весни» представники влади та силовики своїми діями підбурювали ще більше учасників революції, що також вело до збільшення їхньої чисельності).

Практика сучасної України показала, що виключення з моделі Е. Ченовет цілком можливі – особливо, коли ненасильницький спротив, стикаючись із насильницьким опором влади, поступо-

во радикалізується та вдається до окремих проявів насильства. Результатами Євромайдану стали: усунення від влади Януковича, відставка уряду М. Азарова, призначення нових президентських виборів і виборів до деяких органів місцевого самоврядування, прихід до влади праволіберально-консервативного уряду на чолі з А. Яценюком, масові повалення пам'ятників В. І. Леніну по території всієї Україні, започаткування спроб формування на місцях органів влади, більш прийнятних за персональним складом.

Детальніше розглянемо характеристики та роль міжнародної підтримки як ненасильницьких акцій спротиву, так і протидіючих їм насильницьких дій.

Очевидно, що кампанія спротиву також може впливати на свого супротивника завдяки дипломатичному тискові та міжнародним санкціям і це може бути очікуваним ще до початку подібних акцій. Водночас слід констатувати, що роль міжнародних заходів у здійсненні ненасильницького політичного спротиву певною мірою контровесійна – загальноприйняті аргументи проти них зазвичай містять пункт про те, що від них цивільне населення страждає більше, ніж власний режим. Однак у багатьох випадках вони таки виявляють ефективність. Подібні санкції, коли навести лише два приклади, відігравали значну роль у підтримці опозиційних рухів у Південній Африці та Східному Тиморі [6, с. 17]. Лідери Африканського національного конгресу добивалися запровадження таких санкцій протягом десятиліть, однак це було зроблено тільки після того, коли кампанія спротиву набула масового поширення. Дехто стверджує, що міжнародні санкції проти режиму апартеїду в ПАР відіграли критичну роль у створенні простору для домовленостей і з рухом опору і у підсумку посадили сторони протистояння за стіл переговорів.

Брак санкцій і дипломатичного тиску, в свою чергу, часто наводять серед причин, що призвели до поразки опозиційних рухів. Наприклад, дехто висловлював думку про те, що застосування санкції Китаєм пришвидшило б падіння військової хунти в Бірмі, а тиск з боку Південноафриканської Республіки прискорив би усунення режиму Роберта Мугабе в Зімбабве [6, с. 17]. Без економічної та дипломатичної підтримки Китаю режим Кім Чен Іра в Північній Кореї мав би слабкі позиції. Увага таких арабських країн, як Саудівська Аравія та Єгипет, отримує значну політичну, економічну і військову підтримку від країн Заходу (зокрема, США).

Міжнародні санкції простіше запровадити тоді, коли зовнішні актори бачать велику кількість учасників кампаній спротиву, що сприймається як ознака її легітимності та життєздатності. Міжнародна реакція на силове придушення громадянського руху, який чітко окреслив себе як ненасильницький, може бути більш негативнішою, ніж аналогічні дії проти вірогідних терористів. Міжнародне співтовариство з більшою готовністю надає підтримку мирним рухам аніж збройним. Водночас ситуація сучасної України показує, що міжнародне співтовариство до останнього можливого моменту зволікає із реальними санкціями проти діючої влади в країні. І в цьому є певна логіка – міждержавні відносини доводиться підтримувати між урядами, отже, відмова урядові певної країни в спілкуванні та, тим більше накладання санкції – це вже надзвичайні дії з арсеналу холодної війни. Тому й у випадку України навіть санкції проти близького оточення колишнього президента В.Януковича та його самого було оголошено урядами європейських держав лише після перемоги Євромайдану.

Певним підтвердженням наших міркувань слугують дані про міжнародні санкції, зібрані Гуфбауером, Шоттом і Еліоттом [7]. Е. Ченовет та М. Дж. Стефан визначають впливи ненасильницького спротиву й особливостей членства громадянських рухів на шанси запровадження санкцій проти режиму-опонента кампанії опору [6, с. 17].

Ці дані показують, що масштабні й мирні рухи мають кращі шанси успішно заручитися міжнародною дипломатичною підтримкою, ніж невеликі збройні. Здобуття підтримки ззовні завдяки запровадженню санкцій залежить не лише від кількості учасників, а й від ненасильницького характеру кампаній. Мирні рухи здобували підтримку у вигляді санкцій проти режиму на 70% частіше від збройних [6, с. 17].

Спонсори в особі іноземних держав також можуть надавати пряму допомогу кампаніям політичного спротиву залежно від політичного контексту і внутрішніх умов. Але ця підтримка може й не обмежуватись ненасильством. Так, іноземні держави можуть постачати повстанцям зброю або гроші, коли їхні інтереси збігаються. Прикладом слугують Пакистан і США, які підтримували антирадянський збройний виступ в Афганістані у 1980 роках, оскільки обидві ці країни були зацікавлені у виведенні звідти військ СРСР. Ненасильницькі кампанії також іноді отримують

пряму допомогу від іноземних урядів, міжнародних організацій, неурядових організацій і глобального громадянського суспільства. Ця допомога часто має форму фінансової допомоги з боку урядів, санкцій проти режиму-супротивника, дипломатичного визнання чи інших форм підтримки провідних активістів руху опору або ж фінансування чи навчання активістів неурядових організацій. Зокрема, Сербська організація «Відсіч» отримала мільйони доларів від благодійних фондів, пов'язаних передусім з урядами США та європейських країн, на дії, спрямовані на повалення режиму Мілошевича.

Модель запропонована Е. Ченовет дозволила виявити, що уряди охочіше надають підтримку насильницьким рухам опору (яких ці уряди можуть вважати представниками своїх інтересів), ніж ненасильницьким кампаніям. У той час, як допомогу ззовні одержували 35 відсотків насильницьких виступів, із ненасильницьких рухів її отримали менш ніж 10 відсотків, отже, з запропонованої моделі видно, що насильницькі дії мають більш ніж 40 відсотків шансу на отримання матеріальної допомоги від закордонних спонсорів, аніж ненасильницькі. Підтримка державою насильницьких повстанців і терористичних груп була об'єктом міжнародної політики протягом десятиліть. Багато вчених стверджують, що наприклад, франкістські революційні фашисти зазнали б поразки у протистоянні з іспанськими республіканцями, якби не мали підтримки Німеччини та фашистської Італії, та якщо б не ослабла підтримка республіканцям з боку Радянського Союзу. Однак, слід відзначити, що така підтримка здатна також знизити шанси на успіх.

Допомога держав не зажди є надійною й іноді неефективна як реальна підтримка. Поведінка держав є мінливою, та не завжди передбачуваною, як це, наприклад, відчула на собі Організація визволення Палестини 1970 року, коли її було вигнано з Йорданії. Також державна підтримка створює проблему фрірайдерства, коли місцеве населення сприймає участь у русі як необов'язкову через наявність іноземного патронату. Дійсно, іноді іноземна підтримка може підірвати стимули повстанців адекватно ставитись до мирного населення, оскільки останнє вважатиметься додатковим, а не основним джерелом підтримки. Парадоксальним чином дане твердження підтверджується й на сучасному сході України, де прийдешні бойовики дедалі більше ігнорують інтереси міс-

цевого населення, яке вони ніби прийшли «захищати». Отже, зовнішня підтримка може забезпечити потреби насильницьких дій матеріальними ресурсами, але і здатна зіпсувати їх відносини з населенням самої країни, підтримка якого є також необхідною основою для успішності кампанії.

На нашу думку, деякою мірою іноземне втручання здатне також і під час ненасильницьких дій призводити до недисциплінованості та «децентралізації» ідей та поглядів учасників громадянського спротиву. Як показує практика ненасильницьких дій з повалення авторитарних режимів, міжнародні урядові та неурядові організації визнають легальність проведення таких протестних акцій, закликають та пропагують демократичний курс в межах тієї чи іншої держави, де ці дії відбуваються. Однак ними не враховується той аспект, що, як правило, населення, що бере участь у ненасильницькій боротьбі має низький рівень політичної та правової культури та свідомості, вважають, що мають «право на все», що призводить до адміністративних правопорушень, іноді присутні: мародерство, хуліганство та застосування насильства як до представників органів державної влади, правоохоронців, так і до самих учасників протестів.

Слід підкреслити хибність, на наш погляд, деяких висновків Е. Ченовет та М. Дж. Стефан. У запропонованій ними моделі було відзначено високий рівень фінансування збройних конфліктів, тоді як ненасильницька боротьба, на їх думку, має незначну фінансову підтримку від іноземних держав та міжнародних організацій, так як модель була побудована з урахуванням успішних насильницьких та ненасильницьких рухів лише до 2006 року.

На сучасному етапі фінансове забезпечення ненасильницької боротьби є неодмінною передумовою ефективності та успішності її проведення. Джерелом фінансування при цьому можуть виступати неурядові структури – громадські організації, фонди, інститути тощо, як правило, США та Європи.

Значні фінансові ресурси на організацію ненасильницької боротьби надходили через американський фонд «Підтримки демократії в Східній Європі» (Support for East European Democracy – SEED). Витрати SEED – частина бюджету держдепартаменту США. Загальні фінансові надходження через SEED тільки в Сербію склали: у 1998 році – 15,3 млн. доларів, в 1999-му – 24,3 млн. доларів і в 2000-му – 55 млн. доларів. Для їх розподілу використову-

валися, зокрема, канали організації «Балканська ініціатива» при Американському інституті миру [2].

За деякими даними, в ході «помаранчевої» революції в Україні було витрачено не менше 60 млн доларів іноземних коштів на підтримку політичного спротиву, в цілях «сприяння розвитку демократичних перетворень» в Киргизії – до 50 млн. доларів [2]. Щорічна фінансова допомога Грузії з США становить близько 100 млн. доларів. Крім цього, здійснювалося фінансування цілого ряду цільових програм. Приміром, 300 тис. доларів було виділено грузинською філією фонду Сороса спільно з «Міжнародним товариством справедливих виборів» руху «Кмара» для створення комп'ютерного банку даних виборців, а громадською організацією «Freedom House» – близько 30 тис. доларів на організацію таборів для підготовки «помаранчевих» активістів у Криму та близько 110 тис. доларів для «спостереження за ходом виборів» в Киргизії [2]. Хоча під час проведення Революції гідності (Євромайдану) також була надана певна фінансова підтримка ЄС та США, тут усі спостерігачі відзначали велику кількість фінансових надходжень з боку самого населення українського суспільства [2].

Таким чином, практика здійснення ненасильницької політичної боротьби свідчить про унікальність методів ненасильницької боротьби в якості дієвого інструменту повалення або зміни правлячих політичних режимів. При цьому максимальне використання широкого арсеналу економічних, психологічних, соціальних та суспільно-політичних інструментів тиску на владу, як правило, призводить до досягнення заявлених цілей. У той же час, досить висока шаблонність технологій здійснення «революційних» перетворень може привести до нівелювання або значного зниження їх ефективності. Так зокрема, стереотипність і передбачуваність в діях вірменської опозиції в ході виборів президента країни дозволила чинній владі вжити співмірні, адекватні та своєчасні контрзаходи, які фактично призвели до провалу «кольорової» революції в Вірменії. Хоча, власне кажучи, йшлося про те, що Вірменія не обійшлася без допомоги Російської Федерації у придушенні цієї революції, що також слугує прикладом надзвичайної важливості міжнародного впливу у ході та результатах політичного ненасильства.

Разом з тим, стрімке поширення в світі сучасних інформаційних і комунікаційних технологій створює сприятливі умови

для діяльності різних експертів та професійних спеціалізованих структур з пошуку та апробації нових форм і методик зовнішнього управління соціально-політичними процесами в різних країнах [4].

Окремої уваги заслуговує те, що однією з головних переваг ненасильницької боротьби є значно менша кількість людських втрат, ніж під час насильницької боротьби. Якщо перемога здобута насильницьким (збройним) шляхом, як правило з'являються прагнення відновити монополію на застосування сили, тому відбувається повна чистка попереднього державного апарату, навіть, якщо вони і переслідують мету встановити демократичний лад, цього буде складніше досягти, так як завжди буде присутня загроза насильницьких дій (наприклад, дві революції в Киргизії).

При успішній ненасильницькій боротьбі збільшується шанс на використання в майбутньому саме ненасильницьких дій як ефективного важеля впливу суспільства на владу. Це не означає, що уряд здійснюватиме владу на «пацифістських» началах, однак, ненасильницькі дії зумовлюють децентралізацію влади, що сприяє здатності населення зберігати підзвітність еліт. Також варто погодитись з позицією Е. Ченовет, що «лідери опозиції, які прийшли до влади внаслідок мирних протестів, відчувають потребу задовольнити вимоги маси, розуміючи, що відмова у відповіді на їхні запити призведе до втрати влади і ними. Таким чином, масова участь у ненасильницьких діях і мобілізація (виділено нами – А.П.) їхніх учасників можуть породити більше відчуття довіри та відповідальності, тоді коли конфлікт вичерпається» [6, с. 78].

Однак, тут слід зазначити, що наприклад економічна ситуація ряду країн «Арабської весни» за останні кілька років не змінювалась, чому саме в 2010 році розпочались дані акції? Рівень корупції в Україні за даними Індексу сприйняття корупції за 2009-2013 роки спускав Україну все нижче і нижче за рейтингом корупційної діяльності. Чому Євромайдан вийшов проти уряду (однак це було не першочерговою метою ненасильницької боротьби) та його корупційної діяльності та продовжував свої дії, до повалення уряду В. Януковича? Як політична депривація населення впливає на успішність ненасильницьких компаній та вірогідність застосування насильства?

Тут ми беремо два критерії (фактори) для відповіді на ці питання: час і місце проведення ненасильницьких дій та виникнення цих дій лише в місцях, де є шанси на перемогу.

Припускаємо, що ненасильницькі дії мають бути більш успішними у Європі і колишньому Радянському Союзі та обох Америках, суспільства яких вважаються більш сприйнятливішими до ненасильницьких форм боротьби. Найбільш вдалими ненасильницькі дії відбувались (відбуваються) у країнах колишнього Радянського Союзу, в Америці, найменше – на середньому Сході та в Азії. Також слід відзначити, що найбільший успіх ненасильницькі дії мають у визначений проміжок часу, наприклад, «Арабська весна»

Перше припущення – ймовірність, за якою ненасильницькі дії досягають успіху так часто завдяки своїй появі в обставинах, коли режим продемонстрував вразливість або перебував на перехідному етапі, що й дало опозиції сигнал перейти в наступ (більшість країн пострадянського простору). Це пояснюється тим, що ненасильницькі методи боротьби зумовлюють високу ймовірність успіху та визнання легітимності такого уряду. І друге припущення – збройні виступи є невдалими через їхнє розгортання у найскладніших умовах, коли шанси на перемогу найнижчі. Таким чином, вибір конкретних засобів політичного опору визначає ситуація, у якій виник рух: коли шанси мінімальні або коли решта методів виявилася невдалими, ненасильницькі дії відіграють роль останньої інстанції, яка дає можливість з зусиллями знайти вихід з безвихідної ситуації, що дозволяє нам прийти до висновку, що ситуація глобалізованого світу та наявність завдяки цьому суцільних зв'язків між країнами робить можливим швидке запозичення нових практик ненасильницьких дій від однієї країни до іншої.

Практика останніх десятиліть показала, що ненасильницькі дії все частіше визнаються найбільш прийнятним та дієвим засобом здійснення політичних перетворень та у такому трактуванні санкціонуються громадськістю та політичним керівництвом провідних країн світу. Отже, з подальшим розгортанням процесів глобалізації значно зростає й кількість випадків втручання міжнародних політичних та громадських сил у внутрішні конфлікти. Це втручання набуває різних форм, але основним його рисами залишаються ідейно-організаційна підтримка з боку іноземних та міжнародних неурядових організацій, та фінансова (в позитивному або в негативному – у вигляді санкцій – сенсі) підтримка з боку урядів та міжнародних урядових організацій.

Отже, ми розглянули основні напрямки та особливості застосування ненасильницьких дій. В подальших перспективах вважаємо за нагальне зупинитись окремо на окремих напрямках та досвіді застосування ненасильницьких дій, які перебувають в умовах реверсивного транзиту.

Бібліографічний список:

1. Віче після «законів про диктатуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/140119_kiev_rally_19january_nk.shtml.
2. На які гроші функціонує Євромайдан? [Електронний режим] // Радіо Свобода. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/25206808.html
3. Полухіна А. В. Динаміка застосування ненасильницьких дій під час транзитивних процесів / А. В. Полухіна // Политико-социологические основы становления демократического, социального и правового государства : материалы Международной научно-практической конференции (27-28 сентября 2013 г., Харьков, Украина). – Х., 2013. – 148 с. – С. 91 – 93.
4. Социально-психологические аспекты осуществления «цветных революцій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vrazvedka.ru/ wv2/index.php?option=com_content&view= article&id=87:----q-q&catid=1&Itemid=88888896
5. Хронологія Євромайдану [Електронний ресурс] // Київський форум: перший соціальний інформаційний портал. – Режим доступу: http://kiev-forum.org/hronolohiya-evromajdanu/
6. Ченовет Е. Чому ненасильницький спротив ефективний: стратегічна логіка громадянського конфлікту / Е. Ченовет, М. Дж. Стефан ; пер. з англ. С. Гіріка. – К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. – 304 с.
7. Hufbauer G. C. Economic sanctions reconsidered : history and current policy / G. C. Hufbauer, J. J. Schott, K. A. Elliott ; Institute for International Economics (U.S.). – Washington, D.C. : Institute for International Economics, 1990. – 298 p.

Определено, что ненасильственные действия все чаще признаются наиболее приемлемым и действенным средством осуществления политических преобразований. Отмечено, что с продолжением процессов глобализации значительно возрастает и количество случаев вмешательства международных политических и общественных сил во внутренние конфликты. Это вмешательство принимает различные формы, основные из которых идейно-организационная поддержка со стороны иностранных и международных неправительственных организаций, и финансовая под-

держка со стороны правительств и международных правительственных организаций. Определено, что глобализация из-за наличия устойчивых межгосударственных связей дает возможность быстро заимствовать результативные практики ненасильственной борьбы.

It is defined that nonviolent actions are more often admitted as the most acceptable and effective tool of political transformations. It is noted that with continuation of globalization the quantity of intervention of international political and public forces into internal conflicts considerably increased. This intervention takes various forms, mainly ideological and organizational support from foreign and international nongovernmental organizations and financial support from governments and international governmental organizations. It is defined that globalization, due to existence of stable interstate relations, gives the chance to quickly borrow productive experience of nonviolent struggle.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2017

УДК 329.051

Краснова М.Г., ХНУ імені В.Н. Каразіна

ФЕНОМЕН ПАРТІЇ ВЛАДИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТОТАЛІТАРНА МОДЕЛЬ

Розвиток політичних партій є однією з найважливіших передумов демократичної трансформації режиму в пострадянських країнах. Однією з особливостей перехідних партійних систем в пострадянських державах став феномен «партії влади». Під партією влади зазвичай мають на увазі об'єднання партійного типу, безпосередньо створювані політичною елітою і які відіграють роль головного представника її інтересів у сфері публічної політики. У статті розглядаються причини формування тоталітарної моделі партії влади. Розкриваються особливості будування партійної системи та спроби створення ефектиної «партії влади», як самостійної політичної сили здатної чинити ефективний вплив на державну політику

Задовго до виникнення виборчої демократії, держава мала різноманітну структуру публічних посад – мери, члени парламенту, міністри і т.д. Люди отримували їх різними шляхами – по спадковості, купували, за винагороду, призначались. З появою демократії

© Краснова М.Г. , 2017

держка со стороны правительств и международных правительственных организаций. Определено, что глобализация из-за наличия устойчивых межгосударственных связей дает возможность быстро заимствовать результативные практики ненасильственной борьбы.

It is defined that nonviolent actions are more often admitted as the most acceptable and effective tool of political transformations. It is noted that with continuation of globalization the quantity of intervention of international political and public forces into internal conflicts considerably increased. This intervention takes various forms, mainly ideological and organizational support from foreign and international nongovernmental organizations and financial support from governments and international governmental organizations. It is defined that globalization, due to existence of stable interstate relations, gives the chance to quickly borrow productive experience of nonviolent struggle.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2017

УДК 329.051

Краснова М.Г., ХНУ імені В.Н. Каразіна

ФЕНОМЕН ПАРТІЇ ВЛАДИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТОТАЛІТАРНА МОДЕЛЬ

Розвиток політичних партій є однією з найважливіших передумов демократичної трансформації режиму в пострадянських країнах. Однією з особливостей перехідних партійних систем в пострадянських державах став феномен «партії влади». Під партією влади зазвичай мають на увазі об'єднання партійного типу, безпосередньо створювані політичною елітою і які відіграють роль головного представника її інтересів у сфері публічної політики. У статті розглядаються причини формування тоталітарної моделі партії влади. Розкриваються особливості будування партійної системи та спроби створення ефектиної «партії влади», як самостійної політичної сили здатної чинити ефективний вплив на державну політику

Задовго до виникнення виборчої демократії, держава мала різноманітну структуру публічних посад – мери, члени парламенту, міністри і т.д. Люди отримували їх різними шляхами – по спадковості, купували, за винагороду, призначались. З появою демократії

© Краснова М.Г. , 2017

більшість цих посад починають заповнюватися шляхом виборів. Ця різниця відрізняла недемократичну політичну систему від демократичної. Система складається таким чином, що люди, які претендують на певні посади повинні заручитися підтримкою інших людей – виборців.

На перший погляд поняття політичної партії є надзвичайно простим. Коли ми говоримо «політична партія» – то загалом всі добре розуміють, про яке суспільне явище йдеться. Але ж не у всіх власних назвах партій ми можемо знайти саме слово «партія» (як, наприклад, Французька комуністична партія чи Консервативна партія Великобританії). Часто тут застосовуються дещо інші терміни, такі як «союз» (Союз демократичних сил), «рух» (Народний Рух України), «об'єднання» (Об'єднання в підтримку Республіки), «конгрес» (Індійський Національний Конгрес) і інші. Зустрічаються також партії, які у своїх назвах не мають жодних цих термінів, наприклад такі як «Великий Ізраїль», «Вперед Італія!». Ці назви часто повинні слугувати визначеним політичним та програмним цілям, а часами мають на меті скритий партійний характер даної організації. Такі поняття як «об'єднання», «рух», «конгрес» претендують на загальнонародний, надпартійний характер даного угрупування. Зараховуючи те чи інше конкретне угрупування до політичних партій, слід виходити з певних об'єктивних рис даної організації, які слугують нам базовими критеріями визначення поняття партії [1,с. 231].

Порівняно із поняттям «партія» поняття «політична партія» містить вже нову якість, яка полягає в тому, що мова йде про об'єднання людей на певній ідейній основі на відповідних політичних принципах. Політична партія переслідує політичні цілі і використовує для цього політичні засоби. Основним завданням політичної партії, яка об'єднує людей навколо спільних ідейно-політичних принципів, є завоювання та використання політичної влади.

Н. Макіавеллі, Г. Моска, В. Парето, М. Вебер, А.Шумпетер, Дж. Бернхам виводять походження партії із поняття «політика», «політична». Інші ж автори – Д.Юм, І-К. Блунчлі, А. Зігфрід, Р. Міхельс, М. Дюверже вважають, що пояснення терміну слід шукати в загальному принципі «партійності», «партійне об'єднання». Таким чином,політична партія – це організована група громадян, що виражає інтереси тих чи інших соціальних

верств і прагне до реалізації своєї мети шляхом боротьби за державну владу і її використання [2, с. 234].

Політикам в нових умовах не важко було помітити, що певний вид об'єднань, які поєднують разом велику кількість голосів допоможуть їм досягнути та втримати посади. А відтак, великі національні організації, які об'єднують всіх політиків і які контролюють голоси по всій території країни зможуть функціонувати ефективніше ніж місцеві клуби, які об'єднані лише навколо місцевих політиків. Із створенням організації загальнонаціонального масштабу популярним політикам стало простіше пересуватися країною з одного місця на інше з метою підтримки партійних кандидатів, а також з'явилися кошти, необхідні для роботи професійного штабу, який допомагав би в організації тисяч виборців. Так утворилися політичні партії. Отже, із формуванням електорату, із рухом до виборчої демократії – як невід'ємного елементу з'являються політичні партії [3, с.57-59].Слід, однак визнати, що така форма організації політичних однодумців є досить новим утворенням, яке з'являється лише в XIX ст. і в основному пов'язане з поступовим запровадженням демократичних принципів і практики.

Пошук критеріїв, які визначають суть поняття політична партія слід розпочати з семантичного розуміння слова «партія». Етимологічно слово «партія» походить від латинського іменника -pars- що означає частину дієслова –partire- що означає ділити. Вже в давнину вживалося воно для визначення певного політичного угрупування. В такому значенні зустрічаємо його в працях Ціцерона, Платона чи Сократа, де говорилося про «fakcji» чи «partii» на противагу терміну «amicitia». Під останньою розумілась спілка приятелів, шляхетне об'єднання, «fakcia» чи «partia» була ж нешляхетним об`єднанням або об'єднанням навколо якогось роду [4].

В римських джерелах знаходимо і розуміння поняття «партія», як об'єднання політиків навколо певного лідера (партія Цезаря, Марія, Сулли), або об'єднання людей, що управляють державою (скажімо сенат) на відміну від решти людей. В Новий час даний термін приходить до європейського вжитку і спочатку означав окремий військовий підрозділ, групу військових.

Використання терміну «партія» має означати, що в даній групі представлена лише частина соціальної спільноти, яка бореться

за владу. Є це спробою виділення даної групи людей від монолітної єдності – без огляду на те, що собою представляє ця цілість (парламент, правлячий клас чи цілий народ). Тому для партії в загальному вигляді характерна наявність двох наступних критеріїв 1) якісно відокремленої групи людей по відношенню до інших членів суспільства чи суспільства в цілому, 2) внутрішній взаємозв'язок, партнерство, наявність об'єднуючого начала [6, с. 32-36].

Розвиток політичних партій є однією з найважливіших передумов демократичної трансформації режиму в пострадянських країнах. Однією з особливостей перехідних партійних систем в пострадянських державах став феномен «партії влади». Під партією влади зазвичай мають на увазі об'єднання партійного типу, безпосередньо створювані політичною елітою і які відіграють роль головного представника її інтересів у сфері публічної політики. Більшого значення набувають такі фактори, як контроль за засобами масової інформації, наявність власних фінансових ресурсів і внеінстітуціональних комунікацій між різними сегментами істеблішменту, що входять в дану групу, опора на конкретну владну структуру, що є центром консолідації сил. Загальноприйняте у світовій практиці поняття партії влади в демократичній державі – це синонім правлячої партії, тобто тієї партії чи коаліції, яка перемогла на виборах до парламенту або на президентських виборах і сформувала уряд. Такий механізм реалізується в умовах багатопартійної системи, що грає домінуючу роль в державному управлінні. Тобто партія влади – це самостійна політична сила здатна чинити ефективний вплив на державну політику і прийшла до влади для реалізації своєї програми. Подібні утворення характерні не тільки для класичних пострадянських країн. Прояви партій влади можна розглядати в різних політичних режимах: тоталітарних, неоліберальних та ліберальних. Докладніше про тоталітарну модель партії влади в сучасному світі аналізується в статті. Отже, тоталітаризмом вважається політичне панування, яке вимагає необмеженого керування підлеглими і їхнє повне підкорення поставленим згори політичним цілям. Примусова уніфікація і невпинна жорстокість тоталітарної влади зазвичай обґрунтовується внутрішніми або зовнішніми загрозами існуванню держави. Тоталітаризм зазвичай передбачає наявність фігури вождя (фюрера), диктатуру і терор, регулярну мобілізацію населення в масові організації, ізоляцію або вбивство фактично

або потенційно незгодних. Тоталітарний політичний режим є протилежністю демократичної правової держави. В політології поняття «тоталітаризму» найперше було використано для характеристики фашистського режиму Муссоліні в Італії, але згодом воно поширилось на позначення нацистського режиму Третього Рейху та радянського сталінізму [7, с. 237]. У подібному суспільстві є щонайменше два прошарки: еліта цього суспільства, керуюча ним, і все інше населення, що підкоряється еліті добровільно або під примусом. А. Тойнбі називав еліту «творчою меншістю» і пов'язував з його активністю долі цивілізацій. Навряд чи епітет «творча» є умисним до еліти будь-якого суспільства. У тоталітарному суспільства еліта «набирає» притягує до себе головним чином посередніх, позбавлених таланту і творчого початку людей. Проте еліта грає центральну роль в житті суспільства, і від того, яка еліта, багато в чому залежить те, яким є суспільство в цілому.

Революційні «партії нового типу», або тоталітарні партії, – феномен постіндустріального суспільства. У сучасних колективиських, тоталітарних суспільствах еліта консолідується в особливу, єдину в даному суспільстві правлячу партію. Ця партія визначає шляхи розвитку суспільства, задає єдину для всього суспільства шкалу цінностей, за якою членство в партії – висока честь, визначає моральні стандарти суспільства. Партію, повновладно контролюючу всі сторони життя тоталітарного суспільства, починаючи з політики та економіки і закінчуючи приватним життям членів суспільства, можна назвати тоталітарною. Про неї з повним правом можна сказати , що вона – «розум , честь і совість своєї епохи».

Тоталітарна партія – найбільш характерний і гострий приклад як колективістських спільнот, так і колективізму взагалі. Два різних варіанти реалізації ідеї тоталітарної партії представляють собою комуністична партія Радянського Союзу і націонал – соціалістична партія Німеччини. Обидві вони вже відішли в минуле. [8,с. 245]

Теоретичні засади тоталітарної партії (влади) розробив Ленін. Її головні ідеї полягали у тому, що робочим призначено зробити пролетарську революцію і встановити свою диктатуру на період створення нового, безкласового суспільства. Але робітники самі по собі не здатні стати революціонерами, вони пристосовуються до капіталістичного суспільства, обмежуються профспілкової

боротьбою за задоволення своїх вимог. Для виконання історичного завдання пролетаріату необхідна партія абсолютно нового типу. Вона повинна бути нечисленною партією професійних революціонерів, підпорядкованої влади свого штабу, що формується відповідно до принципу демократичного централізму. У партії повинна бути найсуворіша дисципліна; вільне обговорення дозволяється до прийняття рішень, але прийнятим рішенням повинні підкорятися всі. Можна відзначити, що ідеї «партії нового типу» не було в марксизмі. Подібну концепцію націонал – соціалістичної партії, покликаної побудувати нове, тільки арійське суспільство і забезпечити йому необхідний життєвий простір, сформулював в 1924 р. Гітлер у першому томі «Mein kampf». Гітлер говорив, однак, не про демократичний централізм як засіб встановлення жорсткої партійної ієрархії, а про безумовне право вождя призначати наступний за ним в ієрархії шар партійних лідерів. Для тоталітарної партії характерно, що вона має просту і чітку програму радикального перебудови суспільства, заміни існуючого соціального устрою зовсім новим. Оскільки поставлена мета є неприйнятною для існуючого суспільства і його конституції, партія називається і Леніним , і Гітлером «революційною». І вона дійсно є революційною, оскільки мета її – насильницька зміна існуючого конституційного ладу і встановлення своєї диктатури. Програма революційного перетворення суспільства включає не тільки створення принципово нового суспільства, а й обов'язкове формування «нової людини», без якого це суспільство неможливо реалізувати повною мірою. Програма тяжіє також до висунення завдання створення «нового середовища» або «нової природи», гідного нового суспільства і його людини. Комуністична програма говорить про затвердження комунізму в усьому світі і про ті матеріальні багатства, які поллються повним потоком завдяки виключно високій продуктивності комуністичної праці. Націонал-соціалістична програма говорить про затвердження обраної нації на відповідальному її потребам життєвому просторі і знову-таки про матеріальний достаток.

Тоталітарна партія має власну оригінальну ідеологію, по – новому пояснює хід історичного розвитку і представляє цілі, окреслені в програмі, як закономірний або природний результат всього попереднього розвитку і навіть, більше того, як вищу точку такого розвитку, після якої історія як така завершується. В ідеологічному

арсеналі є, як правило, «основна книга», що має для даної партії те ж значення, що Біблія для християн. Ідеологія вимагає, щоб основні положення програми партії визнавалися непорушною догмою, яка не підлягає обговоренню. Ідеологія пропонує нове рішення всіх екзистенційних проблем, що стосуються сенсу історії та людського життя та щастя, справедливості і т.п. Вона обґрунтовує також новий кодекс моральних приписів, в якому вищим боргом оголошується служіння не суспільству в цілому, а якоїсь вузької її частини , а також самої партії. Тоталітарна партія оголошує себе авангардом певного радикального соціального руху і єдиним інструментом, який здатний реалізувати диктатуру цього руху в період переходу до нового суспільства. Оскільки партія прагне повести за собою маси, вона , готуючи їх до свого керівництва, не залишає без уваги будь-які масові об'єднання, починаючи з профспілок і кінчаючи спортивними секціями.

Ворогами тоталітарної партії є як старе суспільство в цілому, так і всі представлені в ньому політичні партії, і особливо партії, близькі їй по духу і по електорату, з якими вона вважає за потрібне постійно розмежовуватися. Оскільки партія з моменту свого виникнення націлена на монопольну владу і на диктатуру, її союзи з іншими партіями носять суто тимчасовий характер. Найбільшим своїм ворогом тоталітарна партія як підкреслено колективістським співтовариством вважає західне індивідуалістичне суспільство. Цей зовнішній ворог може мати своїх агентів всередині самої партії, тому вона повинна постійно проявляти пильність і боротися з проникненням «буржуазних» (індивідуалістичних) ідей і агентів в своє середовище. Разом з тим тоталітарні партії різною і навіть однієї і тієї ж орієнтації можуть вести запеклу боротьбу один з одним. Тоталітарна партія заперечує «буржуазну демократію» та «буржуазний парламентаризм». Націонал – соціалізм взагалі заперечує користь всякої демократії. Комунізм висловлюється за «соціалістичну демократію», результатом якої має бути обрання переважною більшістю тих, хто рекомендований партією. По суті, це теж саме, але тільки інша форма заперечення демократії.

Тоталітарна партія має ясну структуру і чітку ієрархію. Вона завжди потребує вождя і постійно тяжіє до хвороби під ім'ям «культ вождя», хоча в комуністичній партії періодично виникає розмова про «колективне керівництво партією», змінюваності керівництва і т.п.

Керівне ядро або номенклатура тоталітарної партії чітко відмежовується від всіх інших членів партії, і ,незважаючи на те,що постійно йдуть всередині самої партії кадрові перестановки, вона залишається досить стабільним організмом. Тоталітарна партія не допускає всередині себе фракцій, які по-різному трактують її програму і накреслювали різні плани майбутніх дій.

Тоталітарна партія негативно ставиться до релігії, і, прийшовши до влади, не усуває її повністю тільки в силу випадкових історичних причин. Захопивши владу і забезпечивши свою монополію, тоталітарна партія ототожнює себе з державою, а держава – з суспільством. Тоталітарна партія виключає приватну власність та економічні свободи. Комуністична партія вважає приватну власність основою всіх вад буржуазного суспільства, і, прийшовши до влади, вводить державну власність на засоби виробництва та централізоване економічне планування. Націонал – соціалістична партія ставить приватну власність під суттєвий контроль держави і також намагається ввести елементи централізованого планування.

Перебуваючи при владі, тоталітарна партія поєднує ідеологію, покликану викликати ентузіазм, з терором, постійно вселяє страх. Будучи монополістом, партія не вважає себе пов'язаною конституцією і всіляко намагається продовжити період своєї «революційності», не пов'язаний ніякими законами. Тоталітарна партія повністю контролює всі сторони життя індивідів, які входять до неї, не залишаючи ні найменшої можливості для їх автономії. Не залишається суверенною ні сфера їх думок і почуттів, ні сфера їхнього особистого життя. Прийшовши до влади, партія встановлює тотальний контроль за всіма індивідами, в тому числі і які не є її членами. Виняток індивіда з партії означає не тільки завершення його партійної кар'єри, але зазвичай і кінець будь-якого його просування в тоталітарному суспільстві, а можливо, і кінець його життя.

Бібліографічний список:

1. Кац Р., Мэир П. Изменяющиеся модели партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий // Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. М., 2002.
2. Основи демократії. Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / За заг. ред. А Колодій. – К.: Вид-во "Ай Бі", 2002. – 684 с.

3. Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник / Ю.Р. Шведа. – Львів: "Астролябія", 2005. – 488с.
4. Политология: Энциклопедический словарь. – М.: Publisher, 1993
5. Сартори Дж. Партии и партийные системы: Рамки анализа // Партии и выборы: Хрестоматия. Отв. ред. и сост. Н.В.Анохина, Е.Ю.Мелешкина. / Дж. Сартори. – М., 2004.
6. Партийные системы: Сущность, факторы развития, эволюция : учеб. пособие / под ред. С. Е. Заславского. – М.: 2007.
7. Сартори Дж. Партии и партийные системы: Рамки анализа // Партии и выборы: Хрестоматия. Отв. ред. и сост. Н.В.Анохина, Е.Ю.Мелешкина. / Дж. Сартори. – М. : 2004.
8. Юдин Ю. А. Политические партии и право в современном государстве. / Ю.А. Юдин. – М.: Форум-Инфра-М, 1998. – 285 с.

Развитие политических партий является одной из важнейших предпосылок демократической трансформации режима в постсоветских странах. Одной из особенностей переходных партийных систем в постсоветских государствах стал феномен «партии власти». Под партией власти обычно подразумевают объединение партийного типа, непосредственно создаваемые политической элитой и играющие роль главного представителя его интересов в сфере публичной политики. В статье рассматриваются причины формирования тоталитарной модели партии власти. Раскрываются особенности построения партийной системы и попытки создания ефектиной «партии власти», как самостоятельной политической силы способной оказывать эффективное влияние на государственную политику.

The development of political parties is one of the most important prerequisites for a democratic transformation of the regime in the post-Soviet countries. One of the features of transitional party systems in post-Soviet states has become a phenomenon of the «party of power». When the party in power usually meant unification of the party type, directly caused by the political elite and play as the main representative of the interests of public policy. This article discusses the reasons for the formation of the ruling party totalitarian model. Disclosed features of building the party system and attempts to create efektynoyi «party of power» as an independent political force able to exert effective influence on public policy.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2017

УДК 323.213

Майко Т.С., СНУ імені Лесі Українки

УЧАСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УПРАВЛІННІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

У статті проаналізовано взаємодію територіальної громади з органами місцевого самоврядування. Розглянуто їх роль у процесі прийняття управлінських рішень з питань розвитку міста і підвищення якості послуг, що надаються населенню. Виокремлено функції та повноваження територіальних громад, що визначаються нормативно-правовою базою у роботі органів місцевого самоврядування. Встановлено, що участь територіальних громад в управлінні на місцевому рівні є ефективним, проте має свої недоліки, а саме – несистематичність та непослідовність.

Участь громадських організацій у функціонуванні місцевого самоврядування є невід'ємним елементом громадянського суспільства і важливим критерієм розвитку демократичних інститутів. В Україні, попри значні зрушення у цьому питанні, проблема громадської участі в місцевому самоврядуванні й надалі лишається актуальною. Яскравим підтвердженням цього є розповсюджене в різних регіонах України незадоволення громадян рівнем якості виконання органами місцевого самоврядування своїх функцій. Про це свідчить зростання кількості звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо порушення прав органами місцевого самоврядування та їхніми посадовими особами у продовж року більш ніж удвічі (2026 проти 930). Найбільше їх зростання спостерігалося в Київській (в чотири рази), Вінницькій, Луганській та Черкаській (утричі) областях. У продовж року також зросла кількість повідомлень, пов'язаних з діями або бездіяльністю державних адміністрацій та їхніх посадових осіб (1618 проти 1574). Найбільше надійшло таких звернень з Одеської, Київської та Львівської областей [1].

Громадяни України досить низько оцінюють свої можливості впливати на дії влади. За результатами моніторингу громадської думки, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у 2008 р., сприяння влади у створенні можливостей для впливу суспільства на її дії громадяни оцінили за п'ятибальною шкалою у 2,17 бала, спроможність впливати на центральну владу в 1,51 бала, а на місцеву владу – в 1,68 бала [2].

© Майко Т.С., 2017

Оскільки ефективність діяльності міської ради, як інституту локальної демократії, значною мірою залежить від впливу на неї громадської думки, реалізація даного принципу знайшла відображення у низці нормативно-правових актів.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» гарантує право членів територіальної громади впливати на процес прийняття рішень на місцевому рівні у формах місцевого референдуму, загальних зборів громадян, громадських слухань, внесення місцевої ініціативи на розгляд органу місцевого самоврядування, ініціювання створення органів самоорганізації населення [3]. Закон встановлює обов'язок місцевих рад враховувати рішення загальних зборів громадян у своїй діяльності. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування. Натомість, рішення прийняті місцевим референдумом є обов'язковими для виконання. Місцеві ініціативи розглядаються на відкритому засіданні місцевих рад за участю членів ініціативної групи з цих питань.

У Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» визначено механізми забезпечення прозорості та врахування громадської думки. Закон, передбачає: «відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності» [9].

Згідно закону «Про органи самоорганізації населення» члени територіальної громади через представницькі органи можуть вносити пропозиції до проектів місцевих програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів. Члени органу самоорганізації населення мають право брати участь у засіданнях відповідних місцевих рад та їх виконавчих органів, що стосуються їх діяльності, а також при розгляді питань ініційованих органом самоорганізації населення з правом дорадчого голосу [4].

Підготовка і проведення місцевих референдумів за ініціативою громадян регламентує Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [5]. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» встановлює порядок скликання і проведення загальних зборів, компетенцію зборів, перелік питань, які можуть виноситися на загальні збори [6].

Аналіз законодавства у сфері громадських ініціатив засвідчив наявність в ньому багатьох слабких положень, які обмежують реалізацію громадських прав. Так, зокрема, закон «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» передбачає право голів відповідних місцевих рад реєструвати такі ініціативні групи та відмовляти у реєстрації їхніх ініціатив без зазначення конкретних підстав. Дані норми практично унеможливлюють призначення та проведення місцевих референдумів за ініціативою членів територіальної громади, особливо у випадках, коли предметом такого референдуму є дострокове припинення повноважень відповідної ради та її голови або скасування рішень місцевих рад.

Законом «Про органи самоорганізації населення» встановлено складні процедури створення органів самоорганізації населення та запроваджено складні принципи їх підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед відповідними радами. Це перешкоджає ефективному використанню органами самоорганізації населення різних форм прямої демократії та поліпшенню якості громадських послуг, що надаються населенню в системі місцевого самоврядування. Окрім того, питання організації громадських слухань та місцевих ініціатив винесено виключно на рівень локальних нормативно-правових актів територіальної громади.

За межами регулювання українського законодавства залишились такі важливі питання, як порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради, проведення загальних зборів, громадських слухань, особливості діяльності органів самоорганізації населення та їх взаємовідносини із місцевими радами. Представницькі органи місцевого самоврядування мають визначити процедури реалізації цих прав громадян у Статутах територіальної громади. Також законодавство не приділяє достатньої уваги процесу втілення органами місцевого самоврядування пропозицій громадськості.

Негативною тенденцією є те, що в окремих місцевих радах існує небажання долучати громадськість до спільного прийняття

рішень. В переважній більшості міст реалізація громадської ініціативи зводиться лише до імітування врахування громадської думки через організацію обговорень, громадських слухань, засідань консультативно-дорадчих органів, результати яких не впливають на прийняття місцевими радами рішень. У всіх регіонах країни існує практика фальсифікації громадських слухань з питань забудови території міста, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги тощо. Наприклад, забудовники намагаються нівелювати роль означеного механізму реалізації громадських ініціатив шляхом приховування інформації про час проведення громадських слухань, організації слухань, в яких беруть участь (примусово або за відповідне матеріальне винагородження) підставні особи та не допускаються мешканці, чиї інтереси зачіпає забудовник.

У таких ситуаціях вирішальною є позиція органів місцевого самоврядування, які найчастіше опиняються на боці приватних структур, визнаючи такі слухання легітимними, незважаючи на протести громадськості. Це призводить до ігнорування місцевою владою результатів громадських слухань. Так, наприклад у Києві регулярно порушуються положення рішення Київської міської ради «Про Заходи з реалізації резолюцій громадських слухань щодо збереження історичної забудови, природно-заповідних територій та упорядкування територій зелених насаджень загального користування м. Києва». Практично без участі громадськості було затверджено статути міст Харкова та Чернігова, вже не перший рік місцева влада затягує прийняття нового статуту Львова [7].

Не знаходять підтримки з боку місцевих рад і органи самоорганізації населення. Значного поширення набула практика, коли представницькі органи місцевого самоврядування намагаються штучно створювати органи самоорганізації, в такий спосіб підпорядковуючи їх діяльність собі. Одним із таких прикладів є випадки, коли рішеннями місцевих рад органи самоорганізації населення прив'язуються до території виборчих округів депутатів місцевої ради або житлово-експлуатаційних підприємств [8].

У контексті удосконалення реалізації громадських ініціатив слід передбачити щоб у статутах територіальних громад було прописана норма, яка зобов'язувала місцеві ради проводити громадські слухання, встановлення єдиного строку винесення місцевої ініціативи на обов'язковий розгляд сесії відповідної ради, а

також єдині умови законності загальних зборів громадян за місцем проживання. В українському законодавстві залишаються неврегульованими наступні аспекти: механізми реалізації громадських ініціатив на рівні областей і районів; захист порушеного права членів територіальної громади у випадку відмови розглядати місцеву ініціативу; відсутній термін обов'язкового розгляду пропозицій громадських слухань.

Варто відмітити і позитивний досвід участі громадськості у вирішенні проблем місцевого значення та реалізації своїх ініціатив. У багатьох областях створюються коаліції громадських організацій. Наприклад, на Херсонщині для відстоювання інтересів у комунальній сфері було створено коаліцію «Комунальна самооборона».

Досить успішно співпрацюють громадські організації Одеси із місцевою владою у підготовці локальних нормативно-правових актів та залученні коштів на вирішення місцевих проблем. Ще у 1999 р. місцевою радою було прийнято Положення про органи самоорганізації населення. Вже кілька років триває спільна робота Одеської міської громадської організації «Лицем до лиця», Одеської міської ради, Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України та Одеського суспільного інституту соціальних технологій над підготовкою проектів Положення про місцеві ініціативи у м. Одесі та Статуту територіальної громади м. Одеси. За ініціативою зазначених організацій проекти локальних нормативно-правових актів були предметом обговорення міських громадських слухань [7].

Розвитку громадських ініціатив сприяє участь громадськості у міжнародних проектах. Зокрема, проект «Голос громадськості», спрямований на розвиток та впровадження різноманітних форм залучення громадськості в Україні з метою покращення якості муніципальних послуг, моніторингу надання послуг та розвитку ініціатив у галузі муніципальної політики. Виконавцями проекту є Світовий банк, консалтингова компанія ПАДКО та Міжнародний центр перспективних досліджень. У рамках проекту протягом дев'яти років у десяти містах України (Івано-Франківську, Тернополі, Чугуєві, Куп'янську, Луцьку, Алчевську, Коломиї, Макіївці, Чернігові та Комсомольську) адміністративна група здійснювала підтримку місцевих реформаторських ініціатив та нагляд за якістю надання державних послуг через створення коаліції гро-

мадських організацій, досліджувала рівень якості соціальних послуг, впроваджувала розвиток конкуренції в управлінні житловим фондом та сприяння розвитку об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Крім того, виконавці проекту співпрацювали з місцевою владою для підвищення її здатності забезпечувати якісні послуги місцевому населенню, впроваджували системи управління якістю за стандартами ISO в органах місцевого самоврядування [10, с. 207]. Результатом дії проекту стало підвищення активності громад у вирішенні локальних проблем та створення механізмів громадського нагляду за якістю комунальних послуг.

В Україні впроваджується ряд міжнародних програм, які сприяють розвитку інститутів локальної демократії та сприяють розвитку громадських ініціатив. Зокрема, проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» – спільна ініціатива Європейського Союзу та Програми розвитку ООН що впроваджується в усіх областях країни з грудня 2007 р. Метою Проекту є допомога місцевим громадам самоорганізуватися, спільно визначити пріоритети розвитку свого населеного пункту та покращити умови проживання у власному населеному пункті. Проекти громад співфінансуються з місцевого бюджету, ЄС/ПРООН, спонсорами та за кошти місцевих громад [11].

Одним із прикладів реалізації даного проекту на території Тернопільської області у 2016 р. стало відкриття Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП) у Шумській об'єднаній територіальній громаді. Віднині понад 20 тис. її членів мають можливість швидко та якісно отримувати адміністративні послуги за спрощеною системою. Покращено умови надання адміністративних послуг (здійснено капітальний ремонт, закуплено необхідні меблі та оргтехніку) в рамках реалізації пілотного проекту щодо створення ЦНАП також у двох об'єднаних громадах Тернопільської та Рівненської областей. Загальна вартість мікропроекту по створенню ЦНАП у Шумській об'єднаній громаді становить близько 33 тис. доларів (понад 890 тис. грн.), з них кошти Проекту ЄС/ПРООН – близько 25 тис доларів (понад 670 тис. грн.), частка міської ради – близько 8 тис. доларів (понад 215 тис. грн.) [12]. Слід зазначити, що важливим аспектом у реалізації проектів є активна позиція місцевої влади щодо розвитку власної інфраструктури.

Нині в Україні триває третя фаза спільного проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», яка була

представлена на Волині у 2014 р. Серед пріоритетів даного етапу проекту підтримка обласних і місцевих органів влади щодо поширення кращих практик та досвіду із спільного планування і подальшого поширення орієнтованих на громаду проектів. Перевага надається відновленню базової соціальної та комунальної інфраструктури в таких сферах діяльності громад, як енергоефективність, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, водопостачання спільно з розвитком малого аграрного бізнесу. Проект надаватиме підтримку Уряду України у впровадженні реформ з децентралізації та поширенні інноваційних підходів щодо спільного планування та сприяння сталому соціально-економічному розвитку на місцевому рівні через центри управління знаннями та впровадження курсу в навчальні програми двадцяти університетів.

Впровадження Третьої фази Проекту розпочалося у 2014 р. і триватиме до 2018 р. Бюджет даного етапу складає 23.8 млн. євро, наданих Європейським Союзом (23 млн. євро) та ПРООН (800,000 євро). Мета Проекту – сприяння сталому соціально-економічному розвитку на місцевому рівні шляхом зміцнення спільного управління та заохочення громадських ініціатив по всій Україні. [13].

Варто відзначити і позитивний досвід взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями у сфері надання соціальних послуг. Зокрема, Фонд розвитку міста Миколаєва реалізує проект з укріплення партнерства між владою, бізнесовими структурами та громадським сектором в сфері розвитку механізмів соціального інвестування та проведення конкурсу щодо вирішення пріоритетних проблем міста. Меморандум про розвиток соціальних інвестицій підписали міста Миколаїв, Вознесенськ, Новий Буг [10].

Почастішали випадки соціальних замовлень на послуги громадських організацій. Так, підписано меморандум про співпрацю громадських організацій із Львівською міською радою щодо запровадження моделей інноваційних соціальних послуг.

Досить успішно залучає громадські організації до вирішення актуальних проблем громади за допомогою конкурсу соціальних проектів Чернівецька міська рада. Щорічно на початку року міськвиконком затверджує склад конкурсної комісії, пріоритетні напрямки конкурсу соціальних проектів та зобов'язує міське фі-

нансове управління виділити закладені в міський бюджет кошти на проведення чергового конкурсу. До складу конкурсної комісії входять представники як міськвиконкому, так і громадських організацій. Переможці конкурсу підписують договори цільової фінансової допомоги на реалізацію проекту з головними розпорядниками коштів, якими є структурні підрозділи міської ради, відповідальні за реалізацію пріоритетних напрямків конкурсу соціальних проектів [7]. Однак, практика співпраці місцевої влади із організаціями громадянського суспільства залишається ще досить обмеженою.

Цікавим є питання, в якій сфері життя місцевої громади громадські організації діють та беруть участь у заходах за ініціативою міських рад. За даними дослідження, найбільш активну участь громадські структури у співпраці з органами місцевої влади беруть у таких сферах, як благоустрій території (66,8%), вивіз сміття (45,5%), організація дозвілля (44,3%), покращення екологічної ситуації (42,6%) та робота ЖЕКів (37,9%).

У той же час, експерти відмічають відсутність ініціативи з боку органів місцевого самоврядування щодо співпраці з громадськістю у вирішенні найбільш важливих життєвих проблем місцевих громад, у таких сферах, як водопостачання (50,6%), ремонт доріг (29,8%), медичне обслуговування (29,8%), подача електрики (28,9%), телефонний зв'язок (28,5%) тощо [14].

Сучасна практика впровадження форм локальної демократії не забезпечує інституціям громадянського суспільства вирішальної ролі у виробленні муніципальної політики. Слабкість громадських ініціатив на місцевому рівні, на нашу думку, має такі причини: соціальна інертність організацій громадянського суспільства; недосконалість правового забезпечення реалізації громадських ініціатив на місцевому рівні; небажання місцевих рад долучати громадськість до спільного прийняття рішень.

Громадський сектор не завжди демонструє зацікавленість до участі у розвитку місцевої політики. Як зазначає, Н. Пеліванова, у Львівській області із 4 тис. громадських організацій систематичну роботу проводять лише 20 %; в Одеській області реально функціонують не більше 10 % зареєстрованих громадських організацій; у Харківській області звітують про свою діяльність у передбаченому законом порядку лише 26 %; у Херсонській області із кількох сотень зареєстрованих громадських організацій реально активними є приблизно 9,5 % [7].

Отже, ефективність реалізації громадських ініціатив залежить від достатнього рівня громадської активності, існування законодавчих передумов для такої реалізації та готовності органів місцевого самоврядування до співпраці із громадськими інститутами. Реалізація громадських ініціатив потребує створення необхідних умов для участі громадськості, перш за все, у розвитку власного міста та вирішенні місцевих проблем.

Бібліографічний список:

1. Інформація про звернення громадян до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2007 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/Zvernenia_frame.htm.
2. Дослідження соціологічної служби Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 15 по 20 березня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=174.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0.
4. Закон України «Про органи самоорганізації населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2625-14.
5. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 липня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – С. 443.
6. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні": Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 6. – стаття 30. – С. 145 – 165.
7. Пеліванова Н. Механізми удосконалення реалізації громадських ініціатив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.niss.gov.ua/monitor/november08/7.htm.
8. Орловський О. Аналітичний звіт: "Головні проблеми діяльності органів самоорганізації населення та шляхи їх подолання" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/.
9. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vinrada.gov.ua/zakon-ukraini-pro-zasadi-derzhavnoi-regulyatornoi-politiki-u-sferi-gospodarskoi-diyalnosti.htm.
10. Хомутов В. Механізми залучення населення до управління громадами / В. Хомутов. – Сімферополь: "СГТ". – 2007. – С. 202-210.

11. Місцевий розвиток орієнтований на громаду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/cbaproject/about/.
12. Спільний проект ЄС/ПРООН МРГ покращує якість надання адміністративних послуг на Тернопільщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/cbaproject/about/.
13. Стартує третя фаза спільного проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:www.volynrada.gov.ua/.../startuye-tretya-faza-spilnogo-proektu-yesproon-mistsevii-r.
14. Крупник А. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення // Теоретичні та прикладні питання державотворення [Електронне наукове видання]. – Режим доступу: www.oridu.odessa.ua.

В статье проанализировано взаимодействие территориальной общины с органами местного самоуправления. Рассмотрены их роль в процессе принятия управленческих решений по вопросам развития города и повышения качества предоставляемых услуг населению. Выделены функции и полномочия территориальных общин, которые определяются нормативно-правовой базой работы органыв мысцевого самоуправления. Установлено, что участие территориальных общин в управлении на местном уровне является эффективным, однако имеет свои недостатки, а именно – несистематичность и непоследовательность.

The article analyzes the interaction of local communities with local authorities. It examines their role in the process of making management decisions on issues of city development and improve the quality of services provided to the population. Allocated functions and powers of territorial communities, defined regulatory framework to work of local self-government system. Established that the participation of local communities in local governance is effective enough to meet local problems, but they cooperation is unsystematic and inconsistent.

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2017

УДК:32.323

Степаненко О.Г., МНУ ім. В.О. Сухомлинського

ЛЮСТРАЦІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Дана стаття спрямована на дослідження процесу люстрації, а саме на її функціонування в політичному просторі держави. Автор дає ґрунтовне визначення поняттям «політичний простір», «політична люстрація» та окреслює головні функції люстрації в політичному полі. Крім того у статті присутній аналіз сучасного стану люстрації в політичному просторі України та перспективи її подальшого існування.

Питання люстрації останні кілька років набула чималого розголосу в Україні. Цій проблематиці поки що присвячено небагато робіт та наукових праць; усі вони торкаються тематики люстрації поверхово, зачіпаючи лише одну сторону багатовекторності даного поняття. Тож темою люстрації займалися такі науковці як: Е. Бланкенбург, В. Дейниченко, С. Карштедт, І. Левенок, М. Мартинович, О. Москалюк, К. Оффе Ж. Прібан, А. Присяжнюк, А. Портнов, І. Рибачок, А.Руденко, О. Сахно, Е. Фіштейн, С.Шевчук та багато інших.

Наразі автор пропонує розглянути поняття люстрації в масштабному значенні, а саме особливості її розвитку в політичному просторі України і з'ясувати її роль в українському політикумі.

Для даного аналізу перш за все дамо визначення самому поняттю політичний простір, визначимо його особливості та функції.

У політологічному енциклопедичному словнику дається таке тлумачення поняттю «політичний простір». Це – реальна територія, на яку поширюється історично зумовлене політичне життя або здійснюється політичний вплив. Політичний простір як передумова політичного життя визначає його даність, а саме: територіальні розміри, межі і форми організації, координати цивілізації, що склались; вплив кліматичних особливостей на політичне життя, його організацію і функціонування; особливості керованості, комунікативності, можливості виконавчої влади, зв'язок центру із владою на місцях; можливості хаосу, розвалу, розпаду, активність і пасивність політичного життя тощо. Політичний простір визначається балансом сил, конфігурацією кордонів, системою політичних координат [5, с. 547].

© Степаненко О.Г., 2017

Дослідник у питанні політичного простору – М. Шепелєв дає таке пояснення, – політичний простір – це територіально-функціональна сфера дії політики, влади, політичних інституцій, відносин, процесів та ідей. Територіальний вимір зумовлений просторовою організацією політики, тоді як функціональний – організацією сфери політичних відносин [8, с. 159].

В загальному вигляді політичний простір – це рефлексивне, синтетичне визначення політичної організації суспільства. Політичний простір дозволяє зафіксувати єдність утримання й форми політичного процесу в його мірному, придатному до виміру абстрактнім зображенні. Усвідомлення політичного простору здійснюється у формі моделей, алгоритмів, ідеальних типізованих конструкцій, стереотипів, архетипів, тощо; політичний простір відрізняється від усіх інших форм простору, наприклад, географічного або економічного. Це соціальна система, яка розташована по специфічних політичних осях [6, с. 213].

Політичний простір обумовлюється трьома головними властивостями:

1) універсальністю, всеохоплюючим характером, здатністю впливати на всі сфери життя, елементи суспільства, відносини, події;

2) включеністю, тобто можливістю безмежного проникнення в усі сфери життя;

3) атрибутивністю – здатністю поєднуватися з неполітичними суспільними явищами, відносинами та сферами [3].

Людина не може відмежуватися від політики, навіть якщо включеність у політику носить періодичний характер. Ми всі живемо в політичних системах і, хочемо цього чи ні, але наша діяльність підпорядковується законам, які встановила влада. З огляду на вищевказане, політична діяльність – сукупність дій індивідів і соціальних груп (партій, суспільних організацій), спрямована на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед – завоювання, утримання та використання влади.

У реальному житті політичний простір існує у взаємозв'язку з іншими сферами суспільства. Але в нього є межі, адже не всі явища містять у собі політичний компонент. Існує сфера міжособистісних відносин, яка є об'єктом тільки морального регулювання. Найбільшою мірою політичний аспект виражений у діяльності законодавчих органів. Саме для того, щоб показати межі поширення

політики, в науці використовується поняття політичного простору, тобто сфери політики, політичного життя суспільства, межі поширення безпосередніх дій політиків і політичних організацій, сфери впливу політичних ідей.

Взаємозв'язок політичного простору з іншими суспільними сферами (економічною, культурною, соціальною тощо) проявляється у взаємному впливі. З одного боку, він детермінований економічними, духовними факторами, соціальною структурою суспільства, зокрема статусними характеристиками соціальних груп, рівнем соціального розшарування суспільства, етнічною й конфесійною структурою. З іншого, – політичний простір здатен впливати на ці сфери, проникати в них, деколи навіть підпорядковувати їх [3].

Отже, як було з'ясовано вище, політичний простір є багатогранним, різностороннім, всеохоплюючим проявом політичної діяльності. Прослідкуємо яке місце в ньому відведено поняттю люстрація.

В сучасному юридичному значенні під терміном люстрація розуміється низка політичних і юридичних заходів, метою яких є ліквідація наслідків попереднього, ворожого до людини й народу, режиму. Вона відбувається при повній зміні політичної системи суспільства. Люстрація містить два основні компоненти або, за словами німецького професора С. Карштедта, «два типи публічного провадження». По-перше, це кримінальне переслідування представників еліти й посадових осіб органів влади, що займали вищі керівні посади в системі державного управління минулого режиму, і по-друге, це процедури масових розслідувань щодо тих, хто добровільно співпрацював з минулим режимом, членів партії або службовців державних організацій (наприклад, поліції, служби безпеки) середнього й нижчого рангів у бюрократичній ієрархії [4].

В ході даного дослідження ми апелюємо поняттям саме «політична (державна) люстрація». Отже, люстрація державна – це форма захисту державних інституцій (реального народовладдя та правильного функціонування державного механізму як сукупності дій виборних осіб і державних службовців) від таємного (від суспільства) впливу на вищих державних посадовців з боку окремих осіб, спеціальних органів, секретних організацій та іноземного впливу.

З огляду на це можна виокремити головні функції, які покликана виконувати люстрація в політичному просторі держави; ось головні із них:

• Контроль – перевірка посадовців (чиновників) всіх гілок державної влади (державних службовців, суддів, народних депутатів), які займають вже свої посади, а також претендентів на відповідні посади та претендентів на участь в виборчих процесах (як фізичних, так і юридичних осіб) на предмет їх таємного співробітництва з спеціальними службами;

• Регулятивна – фактичне дотримання вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою;

• Захисна – захист національної економіки від протизаконного впливу на неї величезного тіньового капіталу (отриманого незаконним, а то і злочинним шляхом);

• Покарання – автоматичне, передбачене законодавством, звільнення з посад або недопущення до їх зайняття осіб, які надали неправдиву інформацію, з застосуванням передбачених законодавством санкцій, в т.ч. конфіскації в дохід держави не задекларованого своєчасно майна, тощо [2].

Для комплексного розуміння проблеми важливо окрім головних функцій визначити й основну мету, на яку, власне, може "працювати" люстрація.

По-перше, люстрація є дієвим інструментом, застосування котрого не допускає відродження старих режимів і рецидивів минулого, натомість сприяє демократизації суспільних інститутів та популяризації демократичних принципів. Люстрація в певному сенсі є також своєрідною національною ідеєю, стрижнем, навколо якого об'єднується суспільство, яке прагне перетворень, реформ та зламу наявного суспільного устрою. Водночас досвід пострадянських країн засвідчив, що люстрацію можна використати і як засіб політичної боротьби чи можливість зловживань владою. За таких обставин вона є реальною загрозою для демократичних перетворень, бо призводить до ще більшої стагнації держави і суспільства, де замість верховенства права утверджується корупція, замість демократії – олігархія, замість прав людини – організована злочинність, а замість демократичного устрою – реставрований тоталітарний режим [7].

В принципі дана теза Г. Шварца достоменно описує ситуацію, яка відбувається в сучасному українському політикумі.

Неповноцінне застосування люстраційних «важелів» призвело до певної анархії в державі та дисбалансу між владною ієрархією та суспільством. Політичний простір сучасної України носить ознаки дестабілізації, стагнації та певних аспектів руйнації, до яких призвело неправомірне, несанкціоноване застосування люстраційних процесів. На думку автора, процес люстрації в Україні сьогодні є лише початковим, незавершеним, а тому і не призвів поки що до великих змін, як це прогнозувалось на початковому етапі його впровадження.

Але пояснення цьому криється і в психологічній складовій, а саме неготовність українського суспільства до таких змін.

Загалом, трансформація українського суспільства охоплює декілька рівнів: макрорівень – змінюється соціальна система суспільства, а саме здійснюється перехід від соціалізму до ринкових відносин; мезорівень – змінюються певні сфери суспільного життя, такі як, партійна система, банківська система тощо; макрорівень – відбуваються зміни у способі мислення, поведінці, стилі життя як окремих індивідів, так і малих соціальних груп [1,с. 54-56].

Загалом, суб'єктами трансформаційного процесу можуть виступати будь-які представники соціуму: професійні ідеологи, представники політичної еліти, інтелігенція, молодіжні субкультури.

Звісно такі перетворення не відбуваються протягом одного десятиліття, а то й двох, такі зміни охоплюватимуть не одне покоління. Але трансформаційні процеси в Україні носять особливо повільний характер, спробуємо проаналізувати чим це пояснюється.

Сповільнені темпи трансформаційних змін в Україні можна пояснити рядом причин: слабка держава як політичний інститут, недовіра народу до неї, нерозвиненість громадянського суспільства, низькій рівень життя, деградація у вихованні підростаючого покоління, криза освіти, як результат – нестійкість, нестабільність, невизначеність, всього суспільства.

Політики вдаються до спекуляцій на етнокультурних (мовних), регіональних, політичних суперечностях, які мають місце в українському суспільстві. До цього додаються ще й зовнішньополітичні проблеми (вступ до ЄС, українсько-російські відносини, як наслідок війна на Сході тощо). Але громадяни серед великого спектру цінностей обирають, в першу чергу, ті,

що пов'язані з їх основними потребами. Це добробут, родинне щастя, здоров'я.

Вдосконалення суспільних відносин позначається, перш за все, на еволюції індивіда. Поява нової соціальної цінності, сприйнятої суспільством, є корисною і потрібною. Тоді можна говорити про заміну цінності новим елементом культури. Цінності недостатньо проголосити. Їх треба формувати, поширювати, тиражувати, закріпляти у суспільній свідомості, культивувати.

Процеси трансформації вимагають нового економічного, політичного, правового мислення, уміння діяти в умовах і обставинах, які постійно змінюються. Суспільство має сприйняти нові цінності, долаючи консервативний погляд на певні соціальні явища. Утвердження нових цінностей має відбуватися через усвідомлення кожним індивідом необхідності соціальних змін [1, с. 58].

А на продовження цієї теза автору хотілось би додати що трансформаційним важелем в українському суспільстві і повинен стати повноцінний процес люстрації; який має розпочатися зі зміни ціннісних орієнтацій суспільства і закінчитися повною зміною політичного простору України.

Отже, підводячи підсумок варто зазначити, що політичний простір – це всеохоплююче поняття, в якому відбувається повноцінно політичне життя будь-якої держави. Що ж стосується люстраційних процесів і їх роль на політичний простір, автор дійшов наступних висновків:

1. Якщо люстрація відбувається «мирним» демократичним шляхом, це не деформує політичного простору держави, але певним чином змінює принципи його функціонування (якщо із запровадженням люстраційних процесів змінюється політичний режим та політична система держави).

2. Люстрація в політичному просторі є одним із сегментів розвитку державності, який власне може призвести до зміни певних процесів в політикумі країни;

3. Політичний простір можливий без існування люстрації; до люстраційних методів суспільство призводить прагнення змін, анархія або ж тотальний контроль з боку владних інститутів;

4. Трансформація ціннісних орієнтацій у суспільстві призведе до люстраційних змін, а ті у свою чергу – до інновацій у політичному просторі країни.

Таким чином, в ході даного дослідження автор дійшов висновку, що правомірне застосування люстрації в політичному просторі України зможе стабілізувати ситуацію в державі на краще і змінити вектори розвитку країни. Люстрація повинна впроваджуватись в політикум лише з однією метою – змінити політичну еліту, політичну систему, – увесь політичний простір, тим самим перелаштовуючи його для функціонування на користь суспільства; а досягти цієї мети перш за все можна змінивши ціннісні орієнтації українського народу.

Бібліографічний список:

1. Гагаріна Г. Соціальна трансформація та зміна ціннісних орієнтацій / Г. Гагаріна // Соціальна психологія. – 2009. – №1. – С. 54-59.
2. Дейниченко В. Концепція перманентної люстрації (очищення) влади в Україні [Електронний ресурс]/ В. Дейниченко. – Режим доступу: http://kds.org.ua/presentation/dejnichenko-vf-lyustratsiya-permanentnaya-kontseptsiya
3. Коврига С. Детермінанти політичного простору / С. Коврига // Соціогуманітарні проблеми людини. – №4. – 2010.
4. Мацерляк О.В. Науково-правовий висновок щодо питань відповідальності суддів у контексті відповідності Конституції України положень пункту 6 частини першої, пунктів 2, 13 частини другої, частини третьої статті Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року №1682-VII [Електронний ресурс] / О.В. Марцеляк, М.А. Погорецький, С.В. Прилуцький. – Режим доступу: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Na_dopomogu_yrustam_1.pdf
5. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., допов. і переробл. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
6. Соціологічна енциклопедія / укладач В.Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.
7. Шварц Г. Постановления новых конституционных судов в странах Центральной Европы относительно люстрации [Електронний ресурс] / Г. Шварц. – Режим доступу: http://www.2.gwu. edu/~nsarchiv/rus/EasternEuropeProblems/EEP43-44.html
8. Шепєлеєв М. Теорія міжнародних відносин / М. Шепелєв. – К. : 2002. – 416 с.

Данная статья направлена на исследование процесса люстрации, а именно на ее функционирование в политическом пространстве страны. Автор дает основательное определение понятиям «политическое пространство», «политическая люстрация» и определяет

основные функции люстрации в политическом поле. Кроме того в статье присутствует анализ современного состояния люстрации в политическом пространстве Украины и перспективы дальнейшего существования.

This article is aimed at studying the lustration process, namely, its functioning in the political space of the state. The author gives a thorough definition of the concepts "political space", "political lustration" and outlines the main functions of lustration in the political field. In addition, the article presents an analysis of the current state of lustration in the political space of Ukraine and the prospects for its further existence.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2017

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

УДК 316.776.23

Кормич А.І., НУ «ОЮА»

ПРАВОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК УКРАЇНИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ ВИМІР

Стаття присвячена аналізу правових ідей та концепцій, сформульованих теоретиками в переломну епоху – на початку XX століття, які представляли різні наукові школи та ідеологічні течії української інтелектуальної еліти. Розглянуті принципи та норми, які визначали характер розвитку української держави та взаємини в рамках системи міжнародних відносин. Наголос зроблений на тих аспектах правового регулювання, які є актуальними для розвитку сучасної України.

Сучасні процеси українського державотворення, внутрішні трансформації та зовнішні впливи значною мірою адекватні характеру буремних політичних процесів початку минулого століття, досвід яких може бути застосований, певною мірою, в сучасних умовах. Адже йдеться про радикальні реформи практично всіх сфер життєдіяльності українського соціуму та про зміну моделі зовнішньополітичного позиціонування України. І дані парадигми можна екстраполювати як на XX так і на XXI століття. Тож звернемось до правових ідей і концепцій провідних вітчизняних теоретиків минулого століття, визначивши базові постулати їх розробок, які віддзеркалювали або стимулювали соціальні практики, втілювались в життя, забезпечували накопичення соціального досвіду.

© Кормич А.І., 2017

І такий досвід може певною мірою бути використаний на сучасному етапі розвиту України. Адже в працях представників різних наукових шкіл представлені різноманітні погляди на моделі розвитку України, перспективи соціальних трансформацій, форми адаптації до зарубіжного досвіду тощо.

В даній статті на основі узагальнення існуючого наукового доробку щодо правових ідей та державотворчих концепцій ХХ століття акцентується увага на тих аспектах, які є актуальними сьогодні, пояснюють наявність альтернативних підходів і трактувань, інтерпретують різні варіанти розуміння змісту та форм соціального вибору та суспільних змін.

Юристи, філософи, письменники, політики аналізували соціальні практики та прогнозували подальший розвиток України, пропонуючи своє бачення шляхів та моделей цього розвитку. Це стосується самих різних аспектів як внутрішньодержавних так і міжнародних процесів.

Йдеться саме про авторське розуміння ряду визначень та процесів, яке не завжди тотожне традиційному сприйняттю і тим більше сучасному змісту.

Так, один з визначних представників інтелектуальної еліти України кінця ХІХ – початку ХХ століття Іван Якович Франко пропонував об'єднати українські землі, розірвані між Австро-Угорською і Російською імперіями, на засадах створення вільної федерації, що ґрунтується на солідарності інтересів вільних людей і передбачає як найширше самоуправління.

Разом з тим, він наголошував на недоліках федеративного устрою, який міг призвести до безвладдя, занепаду і поневолення через ухвали окремих репрезентантів, як це сталось в Речі Посполитій. Такими ідеями проникнуті робота «Що таке соціалізм» (1878 р.) [1], «Програма галицьких соціалістів» (1881 р.) [2].

В своїх відомих творах «Борислав сміється», «Іван Вишенський», «Каменярі» та інших він відстоював ідеали гуманізму і справедливості в законах, судах, виборчому процесі та управлінні. Аналізуючи боротьбу людей за свої права, Іван Франко пов'язував майбутнє української держави з реальним народовладдям, активною діяльністю самих громад. На його думку, громадівсько – федеративний принцип забезпечить автономію особи, громади, народу і створить умови для розвитку України як висококультурної нації Європи.

Якщо розглядати ідеї І. Франка в аспекті дещо осучасненого змісту, то вони значною мірою відповідають сенсу стратегій децентралізації та євроінтеграції. Адже саме на шляху вирішення цих завдань йдеться про максимальне розкриття потенціалу людини, місцевих громад та про можливості координації зусиль народів, спрямованих на досягнення високих стандартів життя, впровадження принципів свободи і справедливості.

Соціально значущим можна вважати і внесок видатної представниці української культури Лариси Петрівни Косач-Квітки (Лесі Українки) в створення теоретичного фундаменту трансформацій української держави і суспільства. Вона намагалась адаптувати марксизм до українських реалій, відстоюючи свободи і права людини, пропагуючи ідеї патріотизму і наголошуючи, що справжня свобода – це свобода вільного розвитку всіх націй. В рамках своєї полеміки з приводу статті М. Ганкевича «Політика і етика» вона підкреслювала, що не терор, а духовний розвиток є міра свободи особи [3]. В незавершених статтях «Державний лад» та «Джон Мільтон» вона підкреслювала, що незалежність держави та її цілісність тримаються на волі (правах і свободах людини) і добрих порядках, і боронити ці права можна навіть зброєю [4]. І щоб жити у згоді, а не в умовах сваволі, цьому треба вчитись, бо ні географічна відокремленість, ні національна ідентичність не гарантують незалежність держави.

Такі ідеї дуже актуальні сьогодні, в умовах реальної збройної боротьби за незалежність і цілісність держави та єдність народу України. Реформи, які проводяться, спрямовані на розширення прав і свобод людини, на зростання рівня і якості життя кожного, хто проживає в Україні.

Положення, важливі для визначення міжнародного статусу держави формулювались у працях провідних представників юридичних шкіл початку XX століття, які працювали на території сучасної України. Наприклад, в роботах доктора права, професора Новоросійського університету Петра Євгеновича Казанського «Загальні адміністративні союзи держав» (1897 р.), «Введення в курс міжнародного права» (1901 р.), «Підручник міжнародного права публічного та приватного» (1902 р.) формулювались прогресивні на той час принципи облаштування міжнародних відносин [5]. Зокрема, можна виділити його переконання що у розвитку майбутнього міжнародного права провідну роль бу-

дуть відігравати «міжнародні адміністративні союзи» (фактично міжнародних міжурядових організацій у сучасному розумінні) та прогноз на створення у майбутньому великої кількості таких утворень у різних сферах міжнародного співробітництва. Крім того, П.Є. Казанський відзначав зміщення акцентів у боротьбі між різними державами від традиційних фізичних (військових) до інших, передусім за допомогою економічного багатства, що теж отримало своє підтвердження у сьогоденні. Нарешті, він був прихильником концепції поділу міжнародного права на приватне та публічне, обстоював існування міжнародного приватного права, яке визначає права та обов'язки людини та допомагає вирішувати колізії між регулюванням цих прав у окремих національних юрисдикція.

Власне кажучи, історія розвитку міжнародного права багато у чому підтвердила погляди П.Є. Казанського, наприклад, щодо ролі міжнародних міжурядових організацій. І саме проблеми з ефективністю цих організацій, зокрема ООН, багато у чому обумовлюють неможливість вирішення складних безпекових проблем з якими зіткнулася Україна в наслідок агресії Російської Федерації.

При цьому мова може йти про різні за спрямуванням міжнародні взаємини, які носять як політичний так і суто економічний характер. Так, професор Новоросійського університету Олександр Федорович Федоров, який вважається одним з відомих фахівців в галузях морського і торгового права, підкреслював важливість узагальнення правових настанов для всіх цивілізованих країн [6]. Саме правові важелі він вважав ефективним засобом розв'язання виникаючих інцидентів та існуючих колізій. Знову ж таки, бурхливий розвиток міжнародного торговельного права у другій половині XX ст., в першу чергу в рамках ГАТТ/СОТ став підтвердження багатьох наукових розвідок О.Ф. Федорова.

З Україною пов'язана діяльність двох видатних науковців-правників свого часу, які відіграли важливу роль у правовому обґрунтуванні управління соціальними процесами. Це засновник соціологічної школи права Євген Ерліх, який працював у Чернівецькому університеті, та представник Харківського університету, один із фундаторів української філософії права Богдан Кістяківський.

Так, концепція «живого права» професора Є. Ерліха, ректора Чернівецького університету, здобула популярність у всій Європі,

а також у США. В своїх роботах «Про живе право» (1911 р.), «Юридична логіка» (1917 р.), «Соціологія права» (1922 р.) та інших [7] він чітко визначив необхідність пов'язаності права зі звичаями і нормами, що живуть в народі. А для цього вважав необхідним вивчати потреби етнічних і соціальних груп, громадських об'єднань, асоціацій тощо. Бо саме тут державна регламентація доповнюється саморегулюванням, створюючи прецеденти. І визнання чи невизнання державою останніх, втручання держави може як стимулювати розвиток, так і стримувати його. Тому право має бути «живим», орієнтованим на потреби людей. Такий підхід, на його думку, дозволить створити судову систему, яка навіть за наявності прогалин у праві забезпечить захист суспільних інтересів. Тому юрист має приділяти багато уваги політиці, економіці, психології, що становлять розуміння «права в дійсності».

Ці нові і революційні ідеї Є. Ерліха заклали основи концепцій «м'якого права», «права в дії», «правового плюралізму». Вони важливі для розуміння ролі права і в рамках сучасної судової реформи в Україні, яка має наблизити судову систему до стану більшої відповідності реальному захисту прав і свобод людини, пріоритетності цих прав на сучасному етапі цивілізаційного і державного розвитку.

Ще один яскравий представник соціологічної школи права, засновник української філософії права – Богдан Олександрович Кістяківський тісно пов'язаний з українським національним рухом початку XX століття. Створена ним синтетична теорія права об'єднує державно – організаційне, соціальне, психологічне і нормативне в одне ціле. Право як явище, на його думку, поєднує культурні феномени юриспруденції, філософії, політики, соціології, психології. І саме в результаті такого синтезу виникає розуміння сутності права, що виражає культуру суспільства. Своє бачення місця і ролі права в житті суспільства він виклав в роботах «Загальна теорія права», «Соціальні науки та право» і в ряді інших, що видані як в Україні так і за кордоном [8]. За його роботи Харківський університет присудив йому ступінь доктора права, Київський університет запропонував посаду професора кафедри державного права. Його цінували не лише як теоретика, а й як практика. За часів гетьмана П. Скоропадського у 1918 році він посів посаду Генерального судді, сенатора.

Він виступав захисником української справи. В роботі «До питання про самостійну українську культуру» (1911 р.) він засуджував великодержавний російський шовінізм, притаманний навіть революційно-демократичним колам. І ці його роздуми співзвучні нинішньому протистоянню ідеям «русского мира» та силовим методам їх впровадження.

Запропоноване Б. Кістяківським трактування права як явища є цілком сучасною і відповідає рівню сучасного наукового пізнання. Його бачення перспектив розбудови правової держави по основних параметрах відповідає конституційним положенням сучасної України.

Б. Кістяківський вважав ідеальною державою таку, де невід'ємні права особистості обмежують державну владу. Де порядок розумний, справедливий і гарантує свободу. Де керують не особи, а загальні правила і правові норми. Де організація держави реалізується самодіяльністю мас, а основне право – це право на гідне існування.

Крізь призму таких поглядів можна розглядати забезпечення відкритості і прозорості влади і управління, підтримку інститутів громадянського суспільства, підвищення життєвих стандартів та інші напрями вдосконалення законодавства та практику державного будівництва в Україні на сучасному етапі.

Центральною постаттю українського державотворення на зламі епох на початку минулого століття, безумовно, слід вважати Михайла Сергійовича Грушевського – теоретика і практика розбудови незалежної української держави та перетворення її в суб'єкт міжнародних відносин.

З під його пера вийшло понад 2000 наукових робіт, а працю «Історія України – Руси» [9] можна вважати завершеним обґрунтуванням політичної і правової історії українства, з власним історичним корінням. Він переконливо довів штучність конструкцій загальноросійської історії та загальноросійської народності, які ніколи не існувало в реальності. Дослідив витоки українського права та української державності, що заклали фундамент незалежності.

Стараннями М. Грушевського розроблялись теорія і практика українського конституціоналізму. Під його головуванням Центральна Рада за період з червня 1917 року по січень 1918 року прийняла чотири Універсали, які визначили шлях України

до незалежної, вільної, суверенної держави, де діють всі демократичні свободи і права людини. Найважливіші положення цих документів полягали в наступному: Український народ має право сам порядкувати своїм життям; всі народи, що живуть в Україні, мають право на справедливе представництво у владі; має бути створене власне військо, проголошувалось прагнення до миру тощо.

29 квітня 1918 року на останньому засіданні Центральної Ради було ухвалено проект Конституції Української Народної Республіки, який визначав основи життя народу та управління державою.

Наступні політичні події завадили реалізації перспективних проекті М. Грушевського, але в його працях викладено багато важливих ідей стосовно держаної політики. Він дав визначення багатьох категорій політики і права, які використовуються сучасною наукою, зокрема, виклав власне розуміння політичної теорії, політичних інститутів, політичних процесів, політичної культури.

М. Грушевський розробив проект конституції для перебудови Російської імперії, з тезами про: децентралізацію, національно-територіальну автономію, парламентську форму правління, дію принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову; реалізацію прав і свобод людини.

Цей визначний вчений і політичний діяч залишив багату теоретичну спадщину, яка і сьогодні не втрачає свого практичного значення для подальших трансформацій України.

Важливе значення для сучасних української держави і суспільства мають також ідеї та теорії багатьох інших видатних представників інтелектуальної еліти України періоду початку XX століття, епохи визвольних змагань і спроб вибудовувати незалежну українську державу. Кожен з представників цієї епохи з різних політичних та ідеологічних підходів прогнозував майбутнє України, моделював шляхи її розвитку, оцінював ризики та можливості.

Так, Володимир Вернадський – вчений зі світовим ім'ям, засновник Української академії наук, пропагував ліберальні ідеї вільного вибору народу, функціонування держави для громадян, контролю народу над владою, розвитку національної свідомості українського суспільства, невідворотності українського національ-

ного відродження та інші. Такі погляди, зокрема, сформульовані у його статті «Українське питання та російська громадськість» (1915 р.) [10].

Прогресивні ідеї розвитку України пропонував також Станіслав Дністрянський – правознавець, професор Львівського університету, політичний діяч ЗУНР. Він відстоював принципи політичної та економічної свободи людини, виборчих прав, рівних прав для всіх національностей, єдності і самовизначення української нації, гарантій правового ладу з боку держави тощо. Такі погляди він виклав, зокрема, в розроблених конституційних проектах ЗУНР: «Проект тимчасових основних законів» (1918 р.) та «Нові проекти українських конституцій»(1920 р.). Розробляв їх в своїх статтях: «Самовизначення народів» (1919 р.), «Нова держава» (1927 р.) та інших наукових працях. Окремо слід відзначити його фундаментальну працю «Загальна наука права і політики (1923 р.) [11]. Він чітко проводив лінію – право українського народу самостійно обирати і творити свою долю.

Ще один державний і політичний діяч цієї епохи – правознавець Юліан Бачинський, засновник Української соціал-демократичної партії, член парламенту ЗУНР, голова дипломатичної місії УНР у Вашингтоні, був прибічником української національної ідеї та національної держави, в яких вбачав основне підґрунтя для розвитку. Він відстоював повну незалежність України, яка в майбутньому мала увійти як повноправний член до федерації вільних народів Європи або всесвітньої федерації. Він створив цілісну концепцію єдиної соборної незалежної України і вважав досягнення цього важливим завданням всіх націй, що населяють Україну і яких спільний інтерес зробить українськими патріотами. Останнє – це фактично обґрунтування політичної нації багатонаціональної держави. Такі ідеї він висловлював в цілому ряді своїх робіт, як: «Ukraina Irredenta» (1895 р.) [12], «Поділ Галичини» (1897 р.), «Автономія України» (1906 р.) та інших.

Творення незалежної національної української держави було і сенсом життя видатного українського мислителя В'ячеслава Липинського. Він одночасно веде активну теоретичну науково-просвітницьку діяльність та практичну політичну, будучи членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, приймаючи участь у створенні Союзу визволення України, виступаючи співзасновником

Української демократично-хліборобської партії та Союзу гетьманців – державників. В роботах «Україна на переломі 1657 – 1659 рр.» (1920 р.), «Листи до братів – хліборобів» (1920 – 1925 рр.) [14], «Хліборобська Україна» (1926 р.) та інших він обстоював інтереси національної державності, без якої, на його переконання, не може бути ні української нації, ні громадського життя. Саме така держава об'єднає націю політично, ідейно і культурно, вважав В. Липинський. Він аналізував причини поразки визвольних змагань, вбачаючи їх у недостатній любові до громади. В. Липинський стояв на позиціях національного консерватизму, відстоював ідею політичної інтеграції всіх громадян держави як засобу творення незалежної національної держави і політичної нації.

Його ідеї єдності народу та захисту незалежної Української держави актуальні для України сьогодні, коли вирішуються питання відстояти цілісність та незалежність держави, об'єднати народ незалежно від етнічної, культурної чи релігійної специфіки задля досягнення спільних цілей сталого розвитку держави і суспільства.

Таким чином, навіть ретроспективний огляд праць визначних представників української інтелектуальної еліти початку XX століття свідчить про те, що основні ідеї щодо державного будівництва та розвитку українського суспільства не втратили свого ані науково-теоретичного, ані практично-політичного значення.

Бібліографічний список:

1. Франко І. Що таке соціалізм? / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 44-55.
2. Франко І. Програма галицьких соціалістів / І. Франко // Повне зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 45. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 448-464.
3. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1977 р. – Т. 8. – С. 253 – 267.
4. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1977 р. – Т. 8. – С. 215 – 222.
5. Савчук К.О. Міжнародно-правові ідеї Петра Євгеновича Казанського та їх значення для сучасної науки міжнародного права / К.О. Савчук // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 339 – 343.
6. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право. У двох частинах /А.І. Кормич. – К. : Правова Єдність, 2015 – С. 336.

7. Бігун В.С. Євген Ерліх: Життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) / В.С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1-2. – С. 105-126.
8. Кістяківський Б.О. Вибране / Б. О. Кістяківський; упоряд. Л.П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.
9. Грушевський М. Історія України-Руси в 10 т. Т. 1–10. / М. Грушевський. — Нью-Йорк : Видавниче Товариство «Книгоспілка», 1954 – 1957.
10. Вернадський В.І. Українське питання і російська громадськість / В.І. Вернадський // Вітчизна. – 1988. – № 6 – С. 172 – 177.
11. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. / С. Дністрянський. – Прага : Наклад Українського університету в Празі, 1923. – 400 с.
12. Бачинський Ю. Україна irredenta. Третє виданє. / Ю. Бачинський ; передм. В. Дорошенка – Берлін, 1924 – 238 с.
13. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. / В. Липинський. – Відень : Булава, 1920 – 304 с.
14. Липинський В. «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» / В. Липинський. – К. : Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.

Статья посвящена анализу правовых идей и концепций, сформулированных теоретиками в эпоху кардинальных изменений в начале XX столетия, которые представляли разные научные школы и идеологические течения украинской интеллектуальной элиты. Рассмотрены принципы и нормы, определяющие характер развития украинского государства и взаимодействие в рамках системы международных отношений. Акцент сделан на тех аспектах, правового регулирования, которые актуальны для процесса развития современной Украины.

The article provides the analyses of the legal conceptions and ideas created by the representatives of a different scientific schools and ideologies of the breaking age of the beginning of the 20th century. The principles and rules that determined the peculiarities of the Ukrainian State's development and cooperation within the system of international relations are also reviewed. The accent is made upon the aspects of the legal regulation that are the core ones for the contemporary Ukraine development agenda.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2017

УДК 347.962

Селезньов В.А., НУ «ОЮА»

ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ СУДДІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Змістова характеристика формування корпусу суддів, встановлення його проблем на сучасному етапі та пропонування шляхів їх вирішення зазначило мету наукової статті.

У статті розглянуті поняття суддівського корпусу України, особливості його формування, встановлені окремі проблеми формування корпусу суддів України на сучасному етапі після проведеної судової реформи у 2016 році, запропоновані шляхи їх вирішення, окреслені загальні перспективи розвитку формування корпусу суддів в Україні, запровадження органів, що приймають участь у формуванні суддівського корпусу судоустрійної частини судової влади України.

З прийняттям Закону України від 02.07.2017 року «Про судоустрій і статус суддів» [1] та у зв'язку з євроінтеграційним курсом України важливою проблемою стало реформування судової гілки влади та забезпечення функціонування ефективного та справедливого судочинства. Рецепція міжнародних та європейських засад судочинства означає, у тому числі, створення прозорого механізму формування корпусу суддів. У зв'язку з цим, проблематика формування корпусу суддів в Україні набуває особливої актуальності на сучасному етапі, що пов'язано із тим, що саме суддя виступає «інструментом» відновлення справедливості, оскільки від його рішення залежить належний захист прав, свобод та законних інтересів фізичної особи та прав і законних інтересів юридичної особи.

Проблеми формування корпусу суддів України вивчались науковцями на різних етапах історії розвитку вітчизняного судочинства. Так, дослідження проблематики формування суддівського корпусу в Україні можна знайти в працях В.В. Долежана, С.В. Прилуцького, Ю.І. Стецовського, В.Д. Бринцева, О.М. Коротун, І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової, Ю.Є. Полянського, Н.В. Радутної, В.Я. Тація, С.В. Ківалова, М.С. Строговича, В.І. Шишкіна, Д.М. Притики, А.О. Селіванова та багатьох інших.

© Селезньов В.А., 2017

Необхідно зазначити, що проблематика формування корпусу суддів України є актуальною і на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової думки, про що свідчить наявність відповідних наукових робіт. Так, проблематика добору кандидатів на посаду судді була охарактеризована у дисертації Б.О. Прокопенка у 2014 році – «Добір кандидатів на посаду судді». Окремі аспекти формування корпусу суддів розглядались у дисертації В.І. Потапенка «Самостійність судової влади» у 2015 році, дисертації О.М.Овчаренко «Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики» у 2016 році та ін.

Правильне встановлення проблемних аспектів формування корпусу суддів в Україні вимагає встановлення змісту поняття «корпус суддів». У зв'язку з цим, доцільно розглянути відповідні погляди вчених-правників.

Так, за визначенням Г. Цепляєвої та деяких інших авторів суддівське співтовариство – це форма самоорганізації, що здійснює діяльність на професійній основі, метою якої є служіння закону, захист прав і законних інтересів особи, суспільства, держави, прав і законних інтересів самих суддів [2, с.31].

На думку В.Д. Іванова суддівський корпус – це «…сукупність діючих суддів та суддів, що перебувають у відставці (почесні судді)» [3, с.25].

За визначенням С.Ю. Обрусної «…суддівський корпус України складають особи, що здійснюють правосуддя – професійні судді, та у визначених випадках народні засідателі та присяжні» [4, с.319].

Цікавим, при цьому, є підхід у державах романською правовою системою, де судді, прокурори та слідчі об'єднуються загальним поняттям – магістратура [5, с.340].

Безперечно, із поняттям «суддівський корпус» системно пов'язане поняття «формування суддівського корпусу», під яким можна розуміти взаємопов'язану сукупність визначених чинним законодавством України процедур, пов'язаних із добором осіб на посаду суддів на підставі аналізу відповідності встановленим критеріям професійно-особистісних якостей особи-кандидата на посаду судді.

Призначення особи на посаду судді відбувається відповідно до порядку, встановленого Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Комплексний аналіз правових норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема Розділу IV «Порядок зайняття посади судді», дає підстави для висновку, що процедуру зайняття посади судді вперше можна умовно розчленувати на наступні етапи:

– складення відбіркового іспиту для перевірки рівня теоретичних знань в галузі права кандидата на посаду судді, володіння кандидата державною мовою, а також особистих морально-психологічних якостей кандидата на посаду судді;

– проведення спеціальної перевірки кандидата на посаду судді в порядку, встановленому чинним законодавством України у сфері запобігання корупції;

– спеціальна підготовка кандидата на посаду судді, що полягає у теоретико-практичному навчанні у в Національній школі суддів України;

– складення кваліфікаційного іспиту кандидатом на посаду судді, що за своєю сутністю є атестуванням особи і полягає у встановленні належних теоретичних знань та можливості відправляти правосуддя.

Якщо перший та останній етапи є достатньо прозорими та не викликають зауважень, то до наступних двох етапів, а саме щодо спеціальної перевірки та спеціальної підготовки у вчених виникають деякі зауваження.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 74 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для проведення спеціальної перевірки Вища кваліфікаційна комісія суддів України не пізніше трьох робочих днів після ухвалення попереднього рішення про допуск осіб, які успішно склали відбірковий іспит, до наступного етапу добору надсилає до уповноважених органів запити про перевірку відповідних відомостей щодо вказаних осіб. Зазначені запити підписує голова або заступник голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Варто зазначити, що спеціальна перевірка пов’язана, у тому числі, із люстрацією відповідно до Закону України «Про очищення влади». Положення ст. 3 Закону України «Про очищення влади» встановлюють, що дія даного закону поширюється і на суддів [6].

Як зазначає у своїй роботі Н.С. Слободяник існують значні зауваження щодо зазначених положень Закону України «Про

очищення влади», зокрема, що «…люстрація суддів повинна регулюватися в одному законодавчому акті і має виконуватися відповідно до конституційних положень, що закріплюють гарантії їх незалежності» [7, с.20].

Таким чином, вбачається проблема розгалуженості чинного законодавства на стадії проведення спеціальної перевірки кандидата на посаду судді, що потребує встановлення єдиних правил у одному нормативно-правовому акті щодо такої процедури з метою забезпечення прозорості процедури проведення перевірки та попередження спроб неправомірного втручання у добір суддів шляхом зловживання своїми повноваженнями посадовими особами, які прямо або опосередковано залучені до проведення спеціальної перевірки.

Що ж стосується проблем спеціальної підготовки, то необхідно зазначити наступне.

Відповідно до ч. 3 ст. 77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спеціальна підготовка проводиться протягом дванадцяти місяців (якщо інший строк не визначений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України) за рахунок коштів Державного бюджету України.

На думку С.В. Степанова «…існуюча в нашій державі система підготовки та добору суддів потребує негайної реорганізації, метою якої є імплементація положень міжнародно-правових норм у національне законодавство з урахуванням світового досвіду, що дозволить налагодити механізм призначення та професійної ефективності суддів» [8, с.227].

Для порівняння, вченим приводиться досвід Французької Республіки, де підготовка суддів складається з:

– проходження 9-місячної практики у суді;

– проходження 6-місячної практики у жандармерії, пенітенціарних органах, адвокатському бюро;

– проходження 6-місячної теоретичної підготовки в Бордо за обраною спеціалізацією;

– проходження 5-місячної практики в суді першої інстанції та апеляційному суді [8, с.226].

У зв’язку з цим, стандартний 12-місячний строк підготовки в Україні кандидата на зайняття посади судді у Національній школі суддів України порівняно із французьким досвідом видається неефективним та відірваним від реалій національного судочинства.

Таким чином, доцільно змінити процедуру спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, з включенням до неї не тільки теоретичної підготовки у Національній школі суддів України, однак і практичного досвіду на різних стадіях судочинства (перша інстанція, апеляція, касація) та практикою у відповідних державних та приватних організаціях відповідно до обраного суддею напряму.

Крім того, етап проходження спеціальної підготовки ще має деякі недоліки.

Так, згідно з ч. 4 ст. 77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на період проходження кандидатом підготовки за ним зберігається основне місце роботи, виплачується стипендія в розмірі посадового окладу помічника судді місцевого суду. Строк проходження спеціальної підготовки в Національній школі суддів України зараховується до стажу професійної діяльності у сфері права.

При цьому, як влучно зазначає А.О. Малихіна, «…ані Кодекс законів про працю України, ані Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не регламентують процедуру направлення кандидатів на навчання із збереженням місця роботи в розрізі трудового законодавства» [9, с.179], у зв'язку із чим виникає невизначеність щодо того, чи можливе прийняття на навчання тимчасового працівника на цю ж посаду, яким чином необхідно оформлювати направлення на спеціальну підготовку (відпустка, відрядження тощо).

У зв'язку із цим, доцільним вбачається внесення доповнень до ст. 77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зазначених питань з та проведення відповідних необхідних консультацій із Міністерством соціальної політики України.

Варто зазначити, що перспективи розвитку формування корпусу суддів та можливості впровадження більш дієвих альтернативних моделей відповідного інституту неодноразово дискутувались у наукових колах. Однією із таких пропозицій є впровадження в Україні інституту мирових суддів.

Як зазначає В.М. Кампо, позитивним аспектом впровадження інституту мирових суддів є те, що такі судді за своїм характером є «народними», що дозволяє вирішувати справи на підставі того рівня моралі та правосвідомості, що склався на певній території, а також вказує на те, що de facto існують 2 системи мирових суддів:

– «західноєвропейська» модель, що заснована на традиціях здійснення правосуддя непрофесійними суддями;

– «російська» модель, що заснована на традиціях виконання функцій мирових суддів професійними юристами [10, с.10].

Як продовження зазначеної тези В.М. Кампо, С.В. Прилуцький у своїх роботах зазначає, що вирішувати проблему участі народу у відправленні правосуддя необхідно з внесення відповідних змін до Основного закону нашої держави, зокрема щодо закріплення можливості здійснення правосуддя мировим суддею, а також закріпленням відповідної диференціації місцевих судів та впровадження відповідної юрисдикції та підсудності у процесуальних кодексах щодо розгляду мировими суддями «нескладних» категорій цивільних, адміністративних та інших справ [10, с.12; 11, с.183].

У свою чергу, А.О. Селіванов підтримує необхідність впровадження інституту мирових суддів, із чим можна погодитись, вказуючи на доцільність обрання таких суддів шляхом голосування населення (очевидно, за аналогією проведення виборів до органів місцевого самоврядування), а також зазначаючи, що головною метою такого впровадження є підвищення ефективності правосуддя, збільшення рівня довіри населення до судової системи, а також зменшення навантаження на суди [12, с.125].

Отже, на підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що формування корпусу суддів України є важливим елементом діяльності судової гілки влади, та є першоосновою у її діяльності. При цьому, на сучасному етапі процедура формування корпусу суддів не позбавлена недоліків, що пов'язані, зокрема із недостатнім обсягом проведення спеціальної підготовки порівняно із аналогічним зарубіжним досвідом, складністю проведення спеціальної перевірки та невизначеністю трудово-правових аспектів при направленні судді на спеціальну підготовку. У зв'язку із цим, доцільно внести відповідні зміни до чинного законодавства Україні у частині регламентування та викладення зазначених моментів у єдиному вигляді в одному нормативно-правовому акті. Крім того, актуальною та доцільною для впровадження залишається проблематика інституту мирових суддів, що дозволить підвищити довіру населення до судової влади та збалансувати роботу судів.

Бібліографічний список:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Офіційний вісник України від 26.07.2016. – 2016 р. – № 56. – Ст. 9.

2. Цепляева Г., Яблокова И. De facto и de jure судейского сообщества / Г. Цепляева, И. Яблокова // Российская юстиция. – 2001. – № 11. – С. 31-33.
3. Иванов В. Д. Правоохранительные органы и судебная система Российской Федерации / В. Д. Иванов, П. В. Иванов, В. Г. Макущенко. – М.: ПРИОР, 1999. – 164 с.
4. Обрусна С. Ю. Суддівський корпус України: поняття та правова характеристика / С. Ю. Обрусна // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 318-321.
5. Державне право зарубіжних країн : навч. посіб. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
6. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII // Офіційний вісник України від 21.10.2014. – 2014 р. – № 82. – Ст. 7.
7. Слободяник Н. С. Формування суддівського корпусу в Україні: новели та перспективи подальшого вдосконалення / Н. С. Слободяник // Судова та слідча практика в Україні. – 2016. – Вип. 2. – С. 17 – 24.
8. Степанов С. В. Щодо вдосконалення процедур формування суддівського корпусу в Україні / С. В. Степанов // Євроінтеграція в умовах світової глобалізації: збірник наукових статей за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27-29 квітня 2016 р.). – Одеса: Астропринт, 2016. – С. 225 – 228.
9. Малихіна А. О. Проблеми процедури добору кандидатів на посаду судді вперше / А. О. Малихіна // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1. – С. 175-187.
10. Кампо В.М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні: проблеми та перспективи впровадження / В.М. Кампо. – К., 2007. – 40 с.
11. Прилуцький С.В. Конституювання судової влади України: виклики сьогодення та шляхи їх вирішення / С.В. Прилуцький // Право України. – 2014. – № 5. – С. 178-187.
12. Селіванов А.О. Наукові погляди на сучасні конституційні процеси / А.О. Селіванов. – К. : Логос, 2014. – 132 с.

В статье рассмотрены понятие судейского корпуса Украины, особенности его формирования, установлены отдельные проблемы формирования корпуса судей Украины на современном этапе после проведенной судебной реформы в 2016 году, предложены пути их решения, указанные общие перспективы развития формирования корпуса судей в Украине, введение органов, принимающих участие в формировании судейского корпуса судоустрийнои части судебной власти Украины.

The article deals with the notion of the judicial corps of Ukraine, the peculiarities of its formation, certain problems of the formation of the body of judges of Ukraine at the present stage after the judicial reform in 2016, the ways of their solution are outlined, the general prospects of the formation of

the body of judges in Ukraine, the introduction of the host institutions are outlined. Participation in the formation of the judiciary body of the judiciary of the Ukrainian judiciary.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2017

УДК 328.36

Кройтор А.В., НУ «ОЮА»

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу основних етапів становлення парламентаризму в Україні, через призму конституційного процесу з моменту проголошення незалежності України. Зазначено що сталий розвиток демократії не можливий без реформування конституції у напрямку впровадження парламентської республіки.

Розкрито основні перешкоди на шляху розбудови парламентаризму та визначено конституційні засади подолання зазначених проблем. Зокрема здійснено розгорнутий аналіз конституційного процесу на кожному з його етапі та вплив на становлення парламентаризму. Акцентовано увагу на необхідності зміщення владної моделі взаємодії на користь впровадження парламентської республіки, як шляху виходу з суспільно-політичної кризи що має місце в сучасній політичній системі України.

Здійснено аналіз законопроектів, що до внесення змін до конституції України, які зареєстровані наразі у Верховній Раді України на предмет їх забезпечення сталого розвитку парламентаризму.

На сучасному етапі політичного процесу українська держава зіткнулася з системно-політичною кризою, що зумовлена, передусім, не розвиненістю основних інститутів демократії, та демократичних процедур. В таких умовах не може відбуватися процес політичної модернізації, зокрема невід'ємною складової демократизації є розвитку парламентаризму в Україні.

Для вітчизняної політичної системи характерні перманентна нестабільність парламентських інститутів, зокрема, закритість виборчої системи, що унеможливлює ротацію політичної еліти

© Кройтор А.В., 2017

the body of judges in Ukraine, the introduction of the host institutions are outlined. Participation in the formation of the judiciary body of the judiciary of the Ukrainian judiciary.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2017

УДК 328.36

Кройтор А.В., НУ «ОЮА»

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу основних етапів становлення парламентаризму в Україні, через призму конституційного процесу з моменту проголошення незалежності України. Зазначено що сталий розвиток демократії не можливий без реформування конституції у напрямку впровадження парламентської республіки.

Розкрито основні перешкоди на шляху розбудови парламентаризму та визначено конституційні засади подолання зазначених проблем. Зокрема здійснено розгорнутий аналіз конституційного процесу на кожному з його етапі та вплив на становлення парламентаризму. Акцентовано увагу на необхідності зміщення владної моделі взаємодії на користь впровадження парламентської республіки, як шляху виходу з суспільно-політичної кризи що має місце в сучасній політичній системі України.

Здійснено аналіз законопроектів, що до внесення змін до конституції України, які зареєстровані наразі у Верховній Раді України на предмет їх забезпечення сталого розвитку парламентаризму.

На сучасному етапі політичного процесу українська держава зіткнулася з системно-політичною кризою, що зумовлена, передусім, не розвиненістю основних інститутів демократії, та демократичних процедур. В таких умовах не може відбуватися процес політичної модернізації, зокрема невід'ємною складової демократизації є розвитку парламентаризму в Україні.

Для вітчизняної політичної системи характерні перманентна нестабільність парламентських інститутів, зокрема, закритість виборчої системи, що унеможливлює ротацію політичної еліти

© Кройтор А.В., 2017

в результаті виборів, слабкість партійної системи та нестабільність парламентських коаліцій. Свідченням цього є періодична конфронтація між урядом та парламентом.

Усі ці чинники призвели до постійної зміни конституційної системи розподілу влади, адже за роки незалежності політична система коливалась від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської моделі розподілу владних повноважень.

Тому вкрай актуальним є дослідження інституціоналізації парламентаризму у сучасній Україні та виявлення основних закономірностей зазначеного процесу.

Діяльність українського парламенту, як законодавчого органу та центрального інституту у процесі становлення парламентаризму розпочалася з функціонування Верховної Ради України першого скликання. Парламент сформовано на підставі «Закону про вибори Української РСР» від 1978 року і розпочав він свою роботу 15 травня 1990 року. Першим кромок до розбудови парламентаризму стало прийняття закону «Про зміни і доповнення Конституції Української РСР» від 24 жовтня 1990 року. Даним нормативно-правовим актом скасовувалась керівна роль комуністичної партії, а відповідно до статті 7 закону в Україні встановлювалась багатопартійна система, зокрема вказувалось на те, що «Політичні партії, громадські організації і рухи через своїх представників, обраних до Рад народних депутатів, та в інших формах беруть участь у розробці і здійсненні політики республіки, в управлінні державними і громадськими справами на основі їх програм і статутів відповідно до Конституції Української РСР і чинних законів» [6].

Важливим положенням закону на шляху становлення парламентаризму є норма статті 49 про те, що «Громадяни Української РСР мають право об'єднуватись у політичні партії, інші громадські організації, брати участь у рухах, що сприяють задоволенню їх законних інтересів… Політичним партіям і громадським організаціям гарантуються умови для виконання своїх статутних завдань». Власне, дана стаття вперше на законодавчому рівні закріплювала багатопартійну систему, як запоруку подальшої демократизації [6].

Звичайно законом закладалися критерії, що обмежували діяльність політичних партій, зокрема тих що мають на меті повалення

конституційного ладу, зазіхання на територіальну цілісність, або розпалюють національну та релігійну ворожнечу.

Свідченням того що в цей період державотворчого процесу український парламент володів досить широкими повноваженнями є те, що відповідно до статті 112 Верховна Рада призначала, запровадженим нею Конституційним судом, усіх його членів. До того ж відповідно вимогам Закону «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з удосконаленням системи державного управління» Верховна Рада призначала повний склад Кабінету Міністрів та прем'єр-міністра [5]. Відповідно до чинних на той час конституційних актів, на першому етапі сучасного державотворчого процесу Україна за формою правління була парламентською республіко у якій не передбачалось існування інституту глави держави.

Проте 5 липня 1991 року Верховна Рада Української РСР прийняла Закон «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», в наслідок чого до Конституції Української РСР було внесено положення про заснування поста Президента Української РСР.

Так згідно статті 114-1 Конституції УРСР «Президент України є главою держави і главою виконавчої влади України». Внесені зміни до конституції створили гібридну, парламентсько-президентську модель розподілу влади про що свідчать наступні положення конституції, зокрема в пункті 3-1, 4 статті 114-5 зазначено що Президент «здійснює керівництво і спрямовує виконавчу діяльність Кабінету Міністрів України, очолює систему органів державної виконавчої влади, забезпечує їх взаємодію з Верховною Радою України». [11].

Зокрема відповідно до змін конституції кандидатуру Прем'єр-міністра надалі призначає Верховна Рада УРСР, про те за поданням Президента УРСР. Новоствореному інституту президентства передавалися значні повноваження в галузі контролю над виконавчою гілкою влади, які до цього належали парламенту. Так наприклад Президент «для забезпечення виконання Конституції і законів України утворює, реорганізує і ліквідує міністерства, відомства та інші органи державної виконавчої влади в межах коштів бюджету, затверджених Верховною Радою України; призначає та звільняє з посад керівників цих органів». Крім того

президент подає «кандидатури для призначення ним на посади міністрів закордонних справ, оборони, фінансів, юстиції, внутрішніх справ та голів Державного комітету в справах охорони державного кордону і Державного митного комітету; звільняє цих осіб з посад»

Внесені зміни до конституції УРСР закладали подвійну відповідальність та підзвітність уряду пере Верховною Радою та Президентом України. У такій ситуації досить дискутивним залишаються межі повноважень Прем'єр-міністра, адже з одного боку він очолює уряд а з іншого, відповідно до статті114-1 саме президент є главою виконавчої влади. До того ж статтею 114-5 безпосереднє керівництво урядом покладене на главу держави. Виходячи з тексту внесених змін залишається не зрозумілою роль прем'єр-міністра. Виправданість положень конституції можна знайти виключно в політичній доцільності, адже вразі провальної системи управління економікою та загострення протистояння між парламентом та президентом вдалою розмінною монетою залишається посада прем'єра. На якого покладалася вся відповідальність за неефективне урядування. Така ситуація перекладання політичної відповідальності за провальне управління з президента на прем'єр-міністра відбулася у 1992 році коли перший прем'єр-міністр України Вітольд Фокін подав у відставку 30 жовтня 1992 року, після провалу монетарної політики уряду, внаслідок якої в країні почалася гіперінфляція. Хоча офіційною причиною відставки вказали вихід на пенсію. І хоча ця відставка не вирішила політичної кризи, яка вичерпана була згодом розпуском парламенту та відставкою Президента України. У подальшій політичній історії горизонтальні конфлікти між урядом і президентом та президентом і парламентом призведуть не лише до перманентних політичних криз, але й до стагнації політичної системи у цілому, що призведе до неефективності управління державою, зубожіння населення і врешті решт до де легітимації влади в цілому. Як зазначає О Айвазовська «Український парламент часів незалежності – трибуна для словесних баталій з елементами блокування (21 раз), розпуску (2,5 рази) та багаторазовими голосуваннями з порушенням Регламенту. Як не дивно, але в практиці демократичних країн блокування та розпуск є цілком доречними методами подолання кризи. Якщо перший інструмент змушує сторони сідати за стіл перемовин, то невід'ємною умовою для

прогресу під час більш серйозних непорозумінь є добровільне, за погодженням сторін припинення повноважень депутатів, як форма політичного компромісу.

Політики, яким нема сил більше жити в парламентському шлюбі, погоджуються мирно розлучитись. Саме виборці повинні визначити нову пропорцію політичного представництва народних обранців у парламенті, яка дає шанс на вихід із глухого кута.

Якщо ж бажання розірвати стосунки одностороннє, це може призвести до делегітимізації виборів, силових протистоянь між гілками влади, бойкотування громадянами інших демократичних інститутів та поглиблення конфлікту» [1].

Попри значні переваги повноважень президента у сфері формування виконавчої гілки влади парламент залишає за собою контроль на д діяльністю прокуратури. Відповідно змінам внесених 5 листопада 1991 року до статей 162, 163 та 165 Конституції України генеральний прокурор України став призначатися Верховною Радою України та був їй підзвітний. Власне таке положення давало можливість парламенту отримати певну можливість контролю за діяльністю виконавчої гілки влади через систему прокурорського нагляду.

Значні зміни до конституції України, стосовно розмежування поста Президента України, Кабінету міністрів України та парламенту були внесені Законом «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» від 14 лютого 1992 року. Зокрема законом більш чітко розмежовувались повноваження виконавчої та законодавчої влади.

Стаття 67 викладалась у такій редакції: «Єдиним органом законодавчої влади України є Верховна Рада України. Верховна Рада України правомочна розглядати і вирішувати будь-яке питання, що не входить згідно з Конституцією до компетенції органів державної виконавчої чи судової влади, а також не є таким, що вирішується виключно всеукраїнським референдумом» [4].

Верховній раді належало право затвердження кандидатури Прем'єр-міністра України за поданням президента України. Значний вплив на формування персонального складу судової та правоохоронної системи залишається у парламенту. А саме «Обрання Верховного Суду України, суддів обласних і Київського міського судів, призначення арбітрів Вищого арбітражного суду

України, арбітражних судів областей, міста Києва, Генерального прокурора України, Голови Служби національної безпеки України… затвердження президії Вищого арбітражного суду України, колегії Генеральної прокуратури України» [4].

Законом закладалась система стримань та противаг у взаємодії законодавчої та виконавчої гілки влади, очолювану Президентом. Так наприклад, відповідно до пункту 29 статті 97 Верховна Рада володіла правом вето на укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України у разі, якщо вони суперечать Конституції та законам України. Натомість Президент отримував право суспензивного вето, щодо прийнятих парламентом законодавчих актів, яке вважалося подоланим у разі коли повторно за законопроект проголосувала більшість народних депутатів парламенту.

Процес становлення інституту парламентаризму та інституціоналізації усіх гілок влади незалежної держави було розпочато з проголошенням Декларації про державний суверенітет України. Проте саме з проголошенням незалежності розпочато тривалий та суперечливий конституційний процес що мав завершитись прийняттям Конституції України, саме в межах цього політичного розвитку відбувалося формування парламентаризму. Слід зазначити що транзит до демократії супроводжувався тривалими політичними протистояннями між парламентом та президентом у боротьба за конституційне розмежування повноважень. На першому етапі конституційного процесу було розроблено декілька проектів нової Конституції, жоден із яких так і не було розглянуто в сесійній залі через уже згадане протистояння. Наступний етап конституційного процесу почався після завершення дострокових парламентських, президентських виборів і охоплював період з 10 листопада 1994 року по 8 червня 1995 року.

На парламентських виборах березня-квітня 1994 року комуністи, соціалісти і Селянська партія виступили єдиним блоком, що в умовах системної суспільно-економічної кризи забезпечило їм відносний успіх. Лідер Соціалістичної партії О.Мороз був обраний Головою Верховної Ради [2, с. 4]. Політична й економічна кризи, що невпинно поглиблювалися під час перебування при владі Л.Кравчука, зробила украй не популярною ідею президентства, більша частина населення вбачала в цьому інституті причину негараздів в державі. Більшість членів компартій обіцяла своїм ви-

борцям ліквідувати президентську посаду й поновити у повному обсязі дію системи рад.

Так наприклад О. Бандурка зазначає, що: «У підготовленому ними й ухваленому в першому питанні законопроекті «Про місцеві ради народних депутатів» передбачалося підпорядкувати виконкоми радам відповідного рівня, а голів рад не президенту, а прем'єр-міністру, про президента в цьому документі не було жодної згадки» [2, с. 4].

Аналізуючи політичний розвиток в Україні після президентських виборів 1994 року В. Головченко вказує на чітку позицію президента Л. Кучми роблячи висновки з заяви президента про намір завершити формування підпорядкованої йому цілісної системи виконавчої влади, такий вектор державного розвитку не влаштовував.

Так автор зазначає що прагнучи пришвидшити процес «Л. Кучма 22 грудня 1994 року подав до парламенту законопроект «Про державну владу і місцеве самоврядування», що перетворював президента на одноосібного главу уряду, склад якого він мав формувати сам без узгоджень і парламентських затверджень. Президент також повинен був очолити систему місцевих органів державної виконавчої влади (адміністрації) голів яких він мав призначати обраних населенням голів відповідних рад. У компетенції рад, таким чином, залишалося лише затвердження місцевого бюджету і програм територіального розвитку та заслуховувати звіти голів адміністрацій» [3].

Виходячи з положень даного законопроекту Україна перетворювалась на президентську республіку. Проте даний нормативно-правовий акт не міг набрати чинності оскільки не отримав підтримки конституційної більшості голосів від складу парламенту. Описуючи політичну ситуацію зазначеного періоду В. Головченко вказує на те що «президентське оточення підтримало ідею народного депутата С.Головатого і глави Конституційного суду Л.Юзькова щодо підписання на період до прийняття нового Основного Закону Конституційної угоди між главою держави і Верховною Радою в особі більшості її членів» [3].

Відповідно до Конституційної угоди Україна терміном на один рік, до прийняття Конституції України перетворювалася на президентську республіку. Стаття 17 договору обмежувала ряд повноважень парламенту у сфері формування органів виконавчої, судової

та правоохоронної системи. Зокрема йшлося про те, що Верховна Рада «призначає за спільним поданням Голови Верховної Ради України і Президента України Голову Конституційного Суду України. Призначає половину складу суддів Конституційного Суду України; призначає за поданням Президента України Голову Верховного Суду України, Голову Вищого арбітражного суду України, Голову Правління Національного банку України та звільняє їх; призначає та звільняє Генерального прокурора України за поданням Президента України; призначає за поданням Президента України суддів Верховного Суду України та Вищого арбітражного суду України та звільняє їх у встановленому законом порядку»[8].

Договір значно розширив повноваження президента України який є не лише главою держави, алей очолює усю вертикаль виконавчої влади, і зокрема особисто очолює Кабінет міністрів України. Значний вплив на судову систему президентові забезпечує положення статті 24 за якою Президент призначає за поданням Міністерства юстиції України, погодженим з Верховним Судом України та Вищим арбітражним судом України, суддів загальних та арбітражних судів. Також договором виводився уряд з підзвітності парламенту. Це означало що Кабінет Міністрів України підзвітний та підконтрольний виключно Президентові України.

Здійснюючи аналіз умов договору, слід зазначити що цей акт ніяк не сприяв розбудові парламентаризму та продовженню політичної модернізації. Варто погодитись з В. Головченко, який зазначив, що: «За Конституційним договором, політична система України отримала «сильного президента» і «слабкого прем'єр-міністра», «слабкість» прем'єра порівняно із «могутністю» президента досягалася й тим, що уряд взагалі , і його прем'єр зокрема були виведені за межі парламентського впливу та контролю. З іншого боку Конституційний договір, який наділяв президента усією повнотою влади, залишав його без важелів впливу на парламент – Л.Кучма не міг розпустити Верховну Раду. Тому коли в лютому 1996 року створена раніше на паритетних засадах під головуванням президента і спікера Конституційна комісія передала проект основного закону на розгляд парламенту конституційний процес знов зайшов у глухий кут. Після трьох офіційних читань з'ясувалося, що «яблуком розбрату між депутатами стали п'ять

пунктів, серед яких основне місце посідав розподіл повноважень між гілками влади. Так завершився другий етап конституційного розвитку в Україні. Фактично він загальмував подальший розвиток конституціоналізму» [3].

В результаті прийняття Конституції України 1996 року Україна перетворилась на президентсько-парламентську республіку. Конституція заклала суперечливості у взаємодії між президентом та парламентом. І хоч формально Конституція виводила інститут президентства поза виконавчу гілку влади проте закладала значні повноваження Президента у формуванні уряду. Натомість парламент отримує номінальне право погоджувати призначений президентом склад Кабінету міністрів. Зокрема відповідно до пункту 12 статті 85 Конституції України Верховна Рада надає згоду на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України. Крім того президент фактично одноосібно призначає Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державногокомітету телебачення і радіомовлення України, Генерального прокурора України.

Повноваження президента у сфері формування вертикалі виконавчої влади дають підстави стверджувати, що за ним і надалі залишається функція управління цією гілкою влади. А саме глава держави призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах [9].

Враховуючи специфіку виборчої та партійної системи, та слабко розвинуту міжпартійну та внутрішньопартійну демократичну інтеракцію в Україні, на практиці було сформовано жорстку вертикаль влади підпорядковану Президентові. Внаслідок чого парламент втрачав вплив на політичні процеси у суспільстві поступово перетворюючись на дорадчий орган президента, що свідчило про згортання розвитку парламентаризму.

З огляду на це В. Головченко зазначає: «Ефекту домінування президентських інституції у владному механізмі було досягнуто і завдяки конституційному закріплення за президентом прерогатив, як право проводити кадрові зміни у Кабінеті Міністрів, скасовувати урядові акти, право законодавчої ініціативи, право вето на ухвалення Верховною Радою законів, право ініціювати проведення референдуму, внесення змін до основного закону. Внаслідок

компромісного характеру прийняття Конституції 1996 року в ній не було врегульовано питання, яким чином Верховна Рада у цілому чи політичні сили які здобули в ній більшість, долучаються до формування уряду (парламент лише надає згоду президенту на призначення прем'єра)» [3].

Слід зауважити, що саме участь парламенту у формуванні та впливі на діяльність уряду є запорукою не лише творення стабільних парламентських коаліцій а й не від'ємною складовою парламентаризму.

Крім того конституція фактично не закладала основ політичної відповідальності партій, Президента за соціально-економічну і політичну ситуації, адже фракції парламенту з одного боку не мають впливу на формування уряду а з іншого не несуть відповідальність за його діяльність. Президент не будучи фактично главою виконавчої влади теж не несе відповідальності за урядову діяльність. На практиці Кабінет міністрів перетворився на своєрідний «громовідвід», який відповідає перед виборцями за стан справ у державі. Натомість електорат не здатний більш-менш раціонально приймати рішення щодо голосування за та чи іншу партію, адже жодна з них не взяла відповідальність за реалізацію урядом певних партійних програм, стратегій, гасел з якими вони йдуть на вибори. Саме вибори є чи не найголовнішим механізмом відбору вимог до політичної системи. А в умовах парламентаризму політичні партії, які аґрегували основні політичні вимоги, здобувши перемогу на виборах, отримують право реалізації цих вимог через формування урядової програми діяльності та склад уряду. Саме цей механізм в умовах парламентаризму забезпечує не лише відповідальність політичних партій перед виборцями, але й легітимність парламенту, а отже і уряду. Через високу легітимність парламентських партій та їх відповідальність за діяльність уряду можливо забезпечити стабільність функціонування політичної системи в цілому. Чого, власне в українських політичних реаліях не було досягнуто.

Отож єдиним виходом із політичних криз внаслідок протистояння найвищих інститутів влади є розбудова парламентаризму. Це вочевидь було зрозумілим і для президента України Л. Кучми, який у 2000 році запропонував законопроект, щодо змін Конституції, у якому передбачався перехід до парламентсько-президентської системи владної взаємодії. Тим паче що на той

момент в Україні сформувалися потужні регіональні еліти, яким слід було забезпечити конституційні канали реалізації своїх інтересів, не залучаючись до партійних протистоянь. З огляду на це президентська ініціатива передбачала введення двопалатного парламенту.

Відповідно до Проекту закону України «Про внесення змін до Конституції України» №3207 передбачалося формування Верховної Ради України як двопалатного парламенту. Зокрема депутати до нижньої палати парламенту обиратимуться відповідно до закону на пропорційній основі. Верхня палата Верховної Ради – Палата регіонів за законопроектом формуватиметься на основі забезпечення представництва Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. Це дозволило б суттєво поліпшити ситуацію з реальним представництвом інтересів регіонів України в законодавчому органі.

Доцільно зазначити, що саме це положення можна використати, з огляду на сучасну регіональну проблематику, для зменшення регіональної напруженості і забезпечення стабільного розвитку України зберігши унітарну форму адміністративного устрою.

Відповідно до вказаного законопроекту парламент отримував значні повноваження у формуванні уряду, а саме: «Прем'єр-міністр України призначається Державними зборами за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією постійно діючої парламентської більшості. Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається за поданням Прем'єр-міністра України Державними зборами, Президентом України відповідно до наданих Конституцією України повноважень» [12].

Проте в результаті затяжної політичної кризи 2001 року, яка призвела до відставки уряду, конституційний процес затягнувся і лише внаслідок «Помаранчевої революції» 2004 року завершився внесенням змін до Конституції України, та перетворенням її на парламентсько-президентську республіку.

В. Головченко дуже коротко визначив сутність конституційних змін що зводиться до наступних пунктів:

1) Верховна Рада формує урядову коаліцію;

2) коаліція пропонує президенту кандидатуру прем'єр-міністра;

3) з подання президента Верховна Рада призначає прем'єра, міністра оборони, міністра закордонних справ і голову СБУ;

4) за поданням прем'єр-міністра Верховна Рада призначає персональний склад уряду;

5) президент зберігає одноосібне право підписувати закони й монопольне право призначати глав Обласних адміністрацій;

6) механізм імпічменту залишається досить невизначеним;

7) президент має дві додаткові підстави розпуску парламенту — якщо Верховна Рада протягом одного місяця не створила коаліцію депутатських фракцій і якщо вона протягом 60-ти днів не змогла сформувати персональний склад уряду [3].

У цілому законопроект хоч і закріпляв певні переваги парламенту, проте не усував можливості системних горизонтальних політичних конфліктів. Проте це все ж таки був вагомий крок на шляху розвитку парламентаризму.

Наступним етапом на шляху демократизації є збільшення повноважень парламенту, що цілком вписується у логіку політичної модернізації, складовою якої є парламентаризм, адже гібридна форма владної взаємодії розцінюється як консенсус на черговому етапі руху в бік до парламентської республіки.

Проте зміни внесені до конституції України з ініційовані Президентом В.Януковичем, скасували результат конституційної реформи 2004 року. Внаслідок чого політична система України повернулася до вихідного етапу, тобто президентсько-парламентської республіки, що закладалася основами Конституції 1996 року. Така ситуація на практиці доводить що демократизація, як політичний процес не є лінійним і можливі відкати в бік авторитаризму. Варто зазначити що політична воля правлячої еліти того часу, поставила під сумнів не лише ідею парламентаризму, але й підвалини правової системи. Як зазначає М. Мельник: «В 2010 р. жодна юридична зміна Конституції не відбулося, а мала місце лише технічна заміна тексту Конституції, зроблена невстановленими суб'єктами. Фактично мова йде про добре продуману, спланованої і реалізованої на найвищому державному рівні грандіозної конституційної афери» [10]

Спосіб внесення змін до Конституції підривав основи парламентаризму, адже на думку М. Мельника зміна Основного Закону відбулась вочевидь не в конституційний спосіб — зокрема без участі парламенту, яка в процесі зміни Основного Закону

є обов'язковою. «Поява 2010 р. «нової» редакції Конституції стала наслідком лише рішення Конституційного суду (КС) від 30 вересня 2010 р. та низки організаційних дій» – зазначає науковець [10].

Здійснюючи аналіз політичних подій 2010 року не можна не погодитись з висновками М. Мельника що підсумував процес зміни Конституції як: «конституційний переворот — неконституційне захоплення державної влади, її узурпація. У неконституційний спосіб було змінено конституційний лад, у т.ч. форму державного правління та політичний режим. «Поховано» конституційні принципи народного суверенітету, верховенства права і поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Фактично всю повноту влади сконцентрували в руках президента. Відбулася майже повна правова делегітимізація державної влади, її вихід з-під контролю суспільства і вивищення над народом» [10].

Разом з поверненням до змішаної виборчої системи в українському варіанті з 2010 року і по 2014 рік політичний процес був направлений в сторону розбудови авторитарної президентської держави, де роль парламенту остаточно мінімізувалась у сфері прийняття політичних рішень.

Такий стан речей призвів до загострення політичної ситуації. Не бажання вищих посадових осіб державної влади під тиском подій кінця 2013 початку 2014 року, скласти повноваження, таким чином зменшити соціальну напругу, призвело до цілковитого розбалансування політичної системи та регіонального розколу, чим власне скористувалась Російська Федерація.

Безумовно що першим кроком на шляху до стабілізації політичної системи стало забезпечення дії Конституції в редакції від 2004 року. Проте це є лише перший крок до перетворення української держави в повноцінну парламентську республіку, а отже розгортання парламентаризму та закріплення його основ на конституційному рівні. Варто зазначити що відповідно до договору, який було підписано 21 лютого 2014 року з Віктором Януковичем та скріплено підписами міністрів закордонних справ Німеччини, Франції та Польщі народними депутатами В. Писаренко та Р. Князевича був розроблений законопроект внесення змін до Конституції України, яким досить мінімізовано вплив Президента на формування уряду, та функціонування усієї вертикалі виконавчої влади.

У Верховній Раді України зареєстровано Законопроект №1655-VII від 02.09.2014 «Про внесення змін до Конституції України» за поданням Президента України П. Порошенка. Запропонованим законопроектом передбачене значне розширення повноважень парламенту у сфері формування уряду, а саме зазначено що: «Парламентська коаліція у Верховній Раді України відповідно до Конституції України вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до Конституції України вносить пропозиції Прем'єр-міністру України щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України». Також Верховна Рада призначає за поданням Президента України Прем'єр-міністра України; призначає, вирішує питання про відставку за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, звільняє їх з посад, вирішує питання про відставку Прем'єр-міністра України [7].

У цілому даний законопроект ще більше обмежує вплив Президента на виконавчу владу. Слід зазначити що аналіз усіх запропонованих законопроектів щодо внесення змін до Конституції України засвідчує в подальшому тенденцію до обмеження повноважень глави держави, та перетворення парламенту на дієвий інститут реалізації народовладдя в Україні.

Безумовно вихід з системної політичної кризи можливий лише в подальшій розбудові парламентаризму в Україні.

Бібліографічний список:

1. Айвазовська О. Країна РАД [Електронний ресурс] / Ольга Айвазовська // Українська правда – Режим доступу до ресурсу: https://www.oporaua.org/parlament/article/3713-krajina-rad.
2. Бандурка О. Конституціїна реформа. Логіка затребуванності / Ольга Бандурка. // Віче. – №6. – С. 3–5.
3. Головченко В. Проблема політичної реформи в україні та її європейський вибір [Електронний ресурс] / Володимир Головченко. – Режим доступу до ресурсу: https://refdb.ru/look/3136304-p5.html.
4. Закон «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» від 14 лютого 1992 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2113-12.
5. Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з удосконаленням системи державного управління» [Електронний ресурс] / Закон – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1048-12.

6. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки (Закон втратив чинність на підставі Закону N 254/96-ВР від 28.06.96, ВВР, 1996, N 30, ст.142) Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР. [Електронний ресурс] / Закон – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/404-12.
7. Законопроект №1655-VII від 02.09.2014 «Про внесення змін до Конституції України» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513)
8. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80.
9. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=195639#LinkTarget_430.
10. Мельник М. Конституційна афера [Електронний ресурс] / Микола Мельник // Дзеркало тижня. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.dt.ua/LAW/konstituciyna-afera-_.html.
11. Основний Закон України (Конституція втратила чинність на підставі Закону N 254/96-ВР від 28.06.96, ВВР, 1996, N 30, ст.142) Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року Зі змінами і доповне [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-09/page.
12. Проект закону України «Про внесення змін до Конституції України» №3207 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.pravda.com.ua/news/2003/03/6/2993068/view_print/

Статья посвящена анализу основных этапов становления парламентаризма в Украине, через призму конституционного процесса с момента провозглашения независимости Украины. Указано что устойчивое развитие демократии невозможно без реформирования конституции в направлении внедрения парламентской республики.

Раскрыты основные препятствия на пути развития парламентаризма и определены конституционные основы преодоления указанных проблем. В частности осуществлен развернутый анализ конституционного процесса на каждом из его этапов и их влияние на становление парламентаризма. Акцентировано внимание на необходимости смещения властной модели взаимодействия в интересах внедрения парламентской республики, как пути выхода из общественно-политического кризиса что имеет место в современной политической системе Украины.

Осуществлен анализ законопроектов, касательно внесения изменений в Конституцию Украины, которые зарегистрированы в настоящее время в Верховной Раде Украины на предмет их обеспечения устойчивого развития парламентаризма.

This article analyzes the main stages of parliamentarism in Ukraine through the constitutional process since the independence of Ukraine. The article tells that sustainable development of democracy is not possible without reforming the constitution in direction of the introduction of a parliamentary republic. There are disclosed the main obstacles of the development of parliamentarism and constitutional principles, and also there are identified the constitutional principles for solution of these problems.

Also there are revealed the analysis of the constitutional process at every its stage in detalies and its influence on the development of parliamentarism.

There is an attention of the bias of the power interaction model of the interaction in favor of introduction the parliamentary republic, as the way out of the socio-political crisis that takes a place in the current political system of Ukraine.There is an analysis of bills to amend the Constitution of Ukraine that are registered are curently in the Verkhovna Rada of Ukraine for their sustainable development of parliamentarism.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2017

УДК 340.13

Іванченко О.М., НУ «ОЮА»

ПОДОЛАННЯ ТА УСУНЕННЯ КОЛІЗІЙ – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

У статті на основі системного підходу до виявлення та оцінки колізій у законодавстві України, колізій між нормами міжнародного права та нормами національного права, у встановленні колізійної норми, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом, здійснено спробу теоретичних узагальнень та практичних рекомендацій з їх усунення.

Проблема колізій – не нова для юридичної науки. Вона була і є об'єктом численних наукових досліджень, у яких висловлено різні судження щодо витоків появи цього явища, їх визначення,

 © Іванченко О.М., 2017

Осуществлен анализ законопроектов, касательно внесения изменений в Конституцию Украины, которые зарегистрированы в настоящее время в Верховной Раде Украины на предмет их обеспечения устойчивого развития парламентаризма.

This article analyzes the main stages of parliamentarism in Ukraine through the constitutional process since the independence of Ukraine. The article tells that sustainable development of democracy is not possible without reforming the constitution in direction of the introduction of a parliamentary republic. There are disclosed the main obstacles of the development of parliamentarism and constitutional principles, and also there are identified the constitutional principles for solution of these problems.

Also there are revealed the analysis of the constitutional process at every its stage in detalies and its influence on the development of parliamentarism.

There is an attention of the bias of the power interaction model of the interaction in favor of introduction the parliamentary republic, as the way out of the socio-political crisis that takes a place in the current political system of Ukraine.There is an analysis of bills to amend the Constitution of Ukraine that are registered are curently in the Verkhovna Rada of Ukraine for their sustainable development of parliamentarism.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2017

УДК 340.13

Іванченко О.М., НУ «ОЮА»

ПОДОЛАННЯ ТА УСУНЕННЯ КОЛІЗІЙ – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

У статті на основі системного підходу до виявлення та оцінки колізій у законодавстві України, колізій між нормами міжнародного права та нормами національного права, у встановленні колізійної норми, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом, здійснено спробу теоретичних узагальнень та практичних рекомендацій з їх усунення.

Проблема колізій – не нова для юридичної науки. Вона була і є об'єктом численних наукових досліджень, у яких висловлено різні судження щодо витоків появи цього явища, їх визначення,

 © Іванченко О.М., 2017

видів, взаємодії між собою, правил подолання, відмежування від суміжних понять тощо. Слід виокремити праці таких вітчизняних науковців у цій сфері, як М. Козюбра, В. Косович, Д. Лилак, О. Майстренко, С. Погребняк та багатьох інших. Проте ця проблема в юридичній науці. Але, незважаючи на це, проблематика колізій у праві й досі залишається остаточно не вирішеною, породжуючи чисельні дискусій.

Метою цієї статті є виявлення деяких причин колізій у праві України з урахуванням сучасних реалій соціально-політичного розвитку і подальших тенденцій з їх усунення, що загалом спрямовано на створення загальнотеоретичної моделі механізму удосконалення правової системи України.

На думку Д. Лилака, колізія – це: 1) протиріччя; 2) між окремими нормативними правовими актами чи їх нормами; 3) що прийняті одним або різними суб'єктами правотворчості; 4) регулюють одні і ті ж суспільні відносини; 5) пропонують різні шляхи регулювання; 6) застосування кожного з них дає різний результат [1, с. 6].

О. Майстренко пропонує класифікацію колізій – «по вертикалі» (за юридичною силою) і «по горизонталі» (між нормами, що мають однакову юридичну силу). До колізій «по вертикалі» віднесені такі види: 1) між нормами міжнародного права, загальновизнаними принципами і міжнародними договорами, з одного боку, і нормами національного законодавства, що визначають права і свободи людини і громадянина, з другого; 2) між нормами Конституції України та законами; 3) між нормами кодексів і законів; 4) між нормами Конституції України, законів і нормами, що містяться в указах Президента, актах Уряду та інших підзаконних актах; 5) між актами органів державної влади України та актами органів місцевого самоврядування, виданими поза межами їхньої компетенції, а також між актами органів місцевого самоврядування різних рівнів. Щодо колізій «по горизонталі», то вони зустрічаються на практиці найчастіше і виникають: 1) між нормами, що містяться в одній статті нормативно-правового акта; 2) між нормами, що містяться в різних статтях одного нормативного правового акта; 3) між нормами, що містяться в різних нормативних правових актах [2, с. 8].

Нагальним є застосування системного підходу до виявлення та оцінки колізій як у законодавстві України, так і колізій між нормами міжнародного права та нормами національного

права, у встановленні колізійної норми, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом, та розробки теоретичних узагальнень та практичних рекомендацій з їх усунення за участю суб'єктів, які можуть бути корисними у цьому процесі, у тому числі науковців та широкого кола експертів.

Перш за все, про колізій між нормами міжнародного права та нормами національного права. В умовах глобалізації посилюється вплив норм міжнародного права на національне право. Ідеї інтеграції завойовують прихильників незалежно від соціальних і культурних відмінностей. Водночас загальносвітові та регіональні інтеграційні процеси зумовлюють тісну взаємодію й взаємопроникнення національних і міжнародних норм права. Сучасний етап розбудови державності України пов'язаний із реформуванням законодавства України на засадах забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі (ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»). Для нашої держави сьогодні вкрай важливим є підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права. Новий імпульс ці засади право- та державотворення набули після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Основні напрямки здійснення реформування правової системи України, відображені у низці стратегічних документів, набули втілення у Плані законодавчого забезпечення реформ в Україні.

Серед теорій співвідношення норм міжнародного і норм національного права заслуговує на увагу теорія гармонізації, запропонована англійським професором Дж. Фіцморісом у 1957 р., відома також як «компроміс Фіцморіса». Він звернув увагу на те, що більш-менш подібним застосуванню міжнародного права в національній правовій системі є застосування іноземного законодавства відповідно до колізійного права, коли іноземне законодавство застосовується тією мірою, якою воно не суперечить національному законодавству держави. З теорії Фіцморіса випливає, що національні судді не можуть застосовувати міжнародне право, не маючи на те санкції, встановленої національним правом. Так само і міжнародні арбітри та судді застосовують норми

національного права лише тією мірою, якою вони не суперечать міжнародному праву. У цілому, вважає Фіцморіс, існує тенденція до гармонізації національних правових систем та міжнародного права. Національні юристи, наприклад, тлумачать і розробляють національно-правові акти, беручи до уваги міжнародні зобов'язання своєї держави, а юристи-міжнародники розробляють міжнародно-правові акти, враховуючи особливості національних законодавств. Виходячи із цього, теорія Фіцморіса відома як «теорія гармонізації».

Аналізуючи співвідношення міжнародного і національного законодавства, Ю. Тихомиров виділяє декілька каналів впливу міжнародних правових норм на національну правову систему: а) нормативно-ціннісна орієнтація; б) дотримання процедур державного визнання міжнародних норм; в) визнання схвалених міжнародних норм складовою національної правової системи; г) встановлення пріоритету імплементованих міжнародних норм; д) юридичне закріплення процедури вирішення колізій між нормами міжнародного й національного права; д) використання міжнародних норм як зразка й критерію тлумачення конституційних норм [3, с. 12].

Системний підхід до права дозволяє якнайповніше виявити різні грані співвідношення між окремими нормами національного та міжнародного права (яке може бути субординаційним, координаційним, колізійним, контраверзійним тощо) [4].

Зазначається, що частинами механізму взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та держав-учасниць є конституційно-правовий механізм взаємодії норм міжнародного та національного права та колізійно-правовий механізм [5]. Національний рівень має передбачати механізм правової адаптації національної правової системи, який містив би гармонізацію законодавства, приведення його у відповідність до міжнародного права, подолання юридичних колізій [5].

Включення загальновизнаних принципів міжнародного права до нормативного компоненту національної правової системи зумовлює постановку питання про юридичну силу вказаних норм, про їх дію при виникненні колізій з національними нормами права. У кінцевому рахунку в центрі дискусії виявляється питання, чи можуть міжнародно-правові норми застосовуватися у сфері національних відносин безпосередньо, тобто без проголошення

міжнародних договорів джерелами національного права та без трансформації міжнародних договорів у національні закони.

У правовій системі України зазначена процедура передбачена за іншою підставою. У разі колізій між нормами міжнародного і національного права пріоритет віддається міжнародному праву, але якщо останні протирічать Конституції України, то їх застосування є можливим тільки після внесення відповідних змін до Конституції України [7]. Тобто, питання про колізії між національними законами і міжнародними договорами вирішено на користь норм національного права.

Слід враховувати, що міжнародне право не вимагає визнання на національному рівні свого примату і безпосередньої дії. Вибір способу імплементації міжнародних зобов'язань залишається прерогативою держав. Міжнародне право переважно є консенсуальним, а не імперативним. Держава може ухилитися від виконання свого міжнародного зобов'язання, коли це невигідно для нього, і погасити свою відповідальність, надавши компенсацію за скоєне правопорушення. Це, правда, не стосується норм jus cogens. Але обсяг регулювання цих норм при всій своїй винятковій важливості є невеликим, оскільки ці норми є нечисленними і мають малий ступінь деталізованості.

У міжнародному праві є незрівнянно більше норм, які мають диспозитивний характер. З одного боку, це обмежує вплив міжнародного права, але з іншого – робить його більш гнучким і зручним для знаходження компромісів та уникнення конфліктів.

Опосередковане узгодження національного права з міжнародним не є настільки ж гнучким способом узгодження міжнародного та національного права, як безпосереднє застосування міжнародного права. Цей спосіб узгодження забирає досить багато часу і праці у законодавця та в інших правотворчих органів. Зате цей спосіб забезпечує вдосконалення самих національних правових актів з урахуванням особливостей національної системи права, що є зручним для національних правозастосовних органів. Це дозволяє усунути колізії між національним і міжнародним правом, зберігши цілісність національної системи права, а також донести вимоги міжнародного права навіть до тих, хто в ньому зовсім не розуміється. Тому опосередковане узгодження національного права з міжнародним, як і безпосереднє застосування міжнародного права, також є дуже корисним і бажаним.

Для досягнення найбільшого ефекту мають використовуватися обидва способи. Так, у перший час після укладення чергового міжнародного договору, поки відповідні національні органи не здійснять імплементацію його положень у національному законодавстві, договір буде застосовуватися безпосередньо. А коли будуть прийняті всі необхідні внутрішні правові акти, основним засобом реалізації зобов'язань цієї угоди автоматично стане застосування національного законодавства.

На доктринальному та законодавчому рівні складним є питання про співвідношення норм національного законодавства України з нормами ратифікованих міжнародних договорів у разі колізій між ними. На доктринальному рівні перевага здебільшого надається міжнародним договорам. На законодавчому рівні це питання залишається чітко не визначеним як у Конституції України так і у кодифікованих актах. М. Козюбра зазначає, що положення про те, що в разі суперечності норм кодексу ратифікованому міжнародному договору України застосовується положення відповідного міжнародного договору, містяться в більшості українських кодексів – цивільному, господарському, митному, податковому, повітряному, водному, лісовому та ін. Проте існують і такі кодекси, наприклад, Земельний кодекс України, Бюджетний кодекс України, які автоматично не визнають пріоритетності міжнародних договорів над положеннями цих кодексів, покладаючи вирішення цих питань на законодавця в кожному конкретному випадку [8].

Основними способами впливу норм міжнародного права на норми національного права є відсилання, рецепція та трансформація.

Відсилання являє собою приклад колізійної норми, що складається з обсягу та прив'язки і безпосередньо не містить правил поведінки (диспозиції). Розрізняються два основні види відсилок – загальна та спеціальна. Загальне відсилання, як правило, вказує, що всі чинні договори держави, ратифіковані нею у встановленому порядку, є частиною її законодавства. Прикладом загальної відсилки може бути ст. 9 Конституції України, відповідно до якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Спеціальне відсилання містить посилання на конкретну норму або норми певного міжнародного договору.

У законодавстві України найчастіше використовуються саме загальні відсилання, коли не тільки не вказується назва міжнародного договору, а навіть не окреслюється їх коло. Відсилка може також бути звернутою як до чинного міжнародного договору, так і до міжнародного договору, які будуть укладені чи набудуть чинності для України у майбутньому.

Щодо колізій між нормами кодексів і законів та при встановленні колізійної норми, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом. У вітчизняному законодавстві існують колізій між нормами кодексів та нормами законів. Правові колізії обумовлюють необхідність їх подолання в юридичній практиці, тобто необхідність здійснити вибір однієї з двох норм, які перебувають між собою в суперечності, з метою вирішення конкретних життєвих ситуацій.

Науково-експертний діалог з питань методології виявлення неузгодженостей та суперечностей у нормативних актах, способів усунення колізій спрямований на продовження й поглиблення започаткованих радикальних реформ, забезпечення цілісного унормування пріоритетних сфер державотворення. До базових критеріїв моніторингу колізій О. Копиленко відносить, насамперед, аналіз конкретної сфери правового регулювання, наукова оцінка змісту колізій і прогалин, їх джерела (за результатами парламентського контролю, правозастосовчої діяльності центральних органів виконавчої влади, судової практики, позицій науковців і громадськості), законодавчі пропозиції щодо усунення колізій і прогалин [9].

Так, внесення змін до Конституції України у розділі здійснення правосуддя та прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів» у 2016 р. спричинили появу колізій між зазначеним законом та процесуальним законодавством. Склалася ситуація, коли норми закону є пріоритетнішими у порівнянні із приписами кодексів. Це виняткова ситуація, оскільки за принципом ієрархічності має бути навпаки!). Виходом із цієї ситуації є внесення змін до процесуальних кодексів, можливо їх нові редакції, чи взагалі, розробка нового кодексу. Так, Радою з питань судової реформи при Президентові України розроблені та оприлюднені проекти змін до ЦПК, ГПК та КАС України [10].

За проектами кодексів до складу учасників судового процесу введено експерта з питань права, що є новелою (ст. 66 ЦПК, ст. 63

ГПК, ст. 61 КАС). Як експерт з питань права може залучатись особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. У яких випадках може з'явитися нагода у висновках такого експерта? Учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі (ст. 115 ЦПК, ст. 109 ГПК, ст. 112 КАС).

Фахівці у процесуальній сфері зазначають, що залучення експертів з правових питань до судового процесу не є чимось новим та неприродним, а навпаки, досить поширене у судових процесах зарубіжних країн та міжнародних інституцій. Найбільш типовим випадком, коли національному суду потрібна допомога експерта з питань права, є необхідність застосування при розгляді справи норм права іноземної держави. Не є виключенням і Україна, тому у тих випадках, коли спір між сторонами розглядається українським судом, може виникнути необхідність застосовувати норми права іноземної держави, які суд знати не зобов'язаний. Тому цілком логічним і обґрунтованим є підхід авторів проектів процесуальних кодексів, які прямо визначили однією із сфер, де може бути необхідною участь експерта з питань права, саме зміст норм іноземного права [11].

Новелістична норма, яку пропонується закріпити у процесуальному законодавстві України, має відсилання до приписів Закону України «Про міжнародне приватне право», у якому визначається, що право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права цього Закону, інших законів, міжнародних договорів України [12].

Вбачається включення до складу учасників судового процесу експерта з питань права загалом цілком логічним, оскільки це сприятиме удосконаленню судової системи України відповідно до європейських стандартів та усуненню колізій у цій сфері.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що колізійні норми – це необхідний елемент у механізмі правового регулювання, який забезпечує справедливе вирішення різних видів юридичних колізій на засадах верховенства права і законності. У зв'язку з наростанням потреби суспільства в реформуванні

законодавства та збільшенням кількості прийнятих нормативних правових актів юридичні колізії виникають все частіше. Колізійні норми виконують функцію щодо визначення пріоритетної норми у випадку виникнення колізій між правовими нормами, що регулюють однорідні або схожі правовідносини.

Бібліографічний список:

1. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д. Д. Лилак. – К., 2004. – 20 с.
2. Майстренко О. В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України : автореф. дис... канд. юрид. Наук : 12.00.01 / О. В. Майстренко. – Х., 2008. – 20 с.
3. Тихомиров Ю. А. Развитие теории конституционного права / Ю. А. Тихомиров // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 9–16.
4. Кельзен Г. Чисте правознавство / Г. Кельзен. — К. : Юніверс, 2004. — 496 с.
5. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія / Л. А. Луць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 304 с.
6. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Ю. О. Волошин. – К. : Логос, 2010. – 428 с.
7. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 147.
8. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем [Електронний ресурс] / М. І. Козюбра. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2016_181_3
9. Подолання правових колізій і прогалин – пріоритет моніторингової діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://instzak.rada.gov.ua/instzak/control/uk/publish/article?art_id=45127&cat_id=45024
10. Оприлюднені проекти нових ЦПК, ГПК та КАС України [Електронний ресурс] / Закон і бізнес. – 2017. – 10 берез. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/127922-oprilyudneni_proekti_novih_cpk_gpk_ta_kas.html
11. Громовой О. Чи потрібен у суді експерт з питань права, як пропонується в проектах процесуальних кодексів? [Електронний ресурс] / О. Громовой. – Режим доступу: http://sud.ua/ru/news/blog/106122-chi-potriben-u-sudi-ekspert-z-pitan-prava-yak-proponuyetsya-v-proektakh-protsesualnikh-kodeksiv
12. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

В статье на основе системного подхода к выявлению и оценке коллизий как в законодательстве Украины, между нормами международного права и нормами национального права, а также в установлении коллизионной нормы, определяющей право какого государства подлежит применению к правоотношениям с иностранным элементом, предпринята попытка теоретических обобщений и практических рекомендаций по их устранению.

In an article on the basis of a systematic approach to the identification and assessment of collisions both in the legislation of Ukraine, between international law and the norms of national law, as well as in establishing the conflict of laws determining the law of which state is applicable to legal relations with a foreign element, an attempt is made to generalize theoretical and practical Recommendations for their elimination.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2017

УДК 341.1/8

Герман О.О., НУ «ОЮА»

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ АВТОМОБІЛЬНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ НА УМОВАХ МИТНОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО МІЖНАРОДНЕ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ «КНИЖКИ (КАРНЕТА) МДП»

Стаття присвячена дослідженню правових особливостей та недоліків, які виникають при переміщенні через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП». Акцентовано увагу на тому, що суттєвою проблемою на сьогодні є невиконання Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників України окремих гарантійних зобов'язань перед митницями Державної фіскальної служби України. Встановлено, що напрочуд корисною для на-

© Герман О.О., 2017

В статье на основе системного подхода к выявлению и оценке коллизий как в законодательстве Украины, между нормами международного права и нормами национального права, а также в установлении коллизионной нормы, определяющей право какого государства подлежит применению к правоотношениям с иностранным элементом, предпринята попытка теоретических обобщений и практических рекомендаций по их устранению.

In an article on the basis of a systematic approach to the identification and assessment of collisions both in the legislation of Ukraine, between international law and the norms of national law, as well as in establishing the conflict of laws determining the law of which state is applicable to legal relations with a foreign element, an attempt is made to generalize theoretical and practical Recommendations for their elimination.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2017

УДК 341.1/8

Герман О.О., НУ «ОЮА»

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ АВТОМОБІЛЬНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ НА УМОВАХ МИТНОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО МІЖНАРОДНЕ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ «КНИЖКИ (КАРНЕТА) МДП»

Стаття присвячена дослідженню правових особливостей та недоліків, які виникають при переміщенні через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП». Акцентовано увагу на тому, що суттєвою проблемою на сьогодні є невиконання Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників України окремих гарантійних зобов'язань перед митницями Державної фіскальної служби України. Встановлено, що напрочуд корисною для на-

© Герман О.О., 2017

ціональних гарантійних об'єднань та страхових компаній, а також для органів митного спрямування, які зацікавлені в запобіганні випадків зловживання митними правилами і збільшенні бюджетних надходжень у вигляді митних зборів і платежів, є система SAFE TIR. Однак на сьогодні в Україні з її функціонуванням існують певні труднощі як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Унікальною системою спрощення міжнародних перевезень і торгівлі, а також глобальною системою митного транзиту є система транспортування вантажів на підставі Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП. Слід зазначити, що ця Конвенція, прийнята під егідою Європейської економічної комісії ООН у 1975 р., є однією з найбільш дієвих міжнародних транспортних конвенцій на сьогоднішній день [3; 25].

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексного аналізу адміністративно-правової технології переміщення через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП». Адже комплексні дослідження зазначеного питання залишаються важливими та актуальними в умовах реформування сфери державної митної справи як однієї з умов повномасштабної інтеграції України до європейського політичного, економічного та правового простору. Крім того, наявність проблемних аспектів практичного втілення положень нормативно–правових актів, які регулюють принципи функціонування системи МДП в Україні та низький рівень професійної кваліфікації посадових осіб митниць у питаннях функціонування системи SAFE TIR в Україні є суттєвою перешкодою на шляху комплексного оновлення сфери державної митної справи, побудованого на системних законодавчих перетвореннях.

Новизна дослідження зумовлена тим, що на шляху активного реформування сфери державної митної справи, третирування окремих проблемних питань, які виникають при переміщенні через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП», призвело до тотального зростання числа зловживань і порушень митних правил, що вносить суттєвий дисонанс у питання дотримання балансу між митною безпекою України та спрощення митних процедур.

Завданнями дослідження є аналіз правових особливостей переміщення через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП», аналіз проблемних аспектів переміщення через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП», а також надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства та його спрямованості на побудову ефективної адміністративно-правової технології переміщення через митний кордон України автомобільних транспортних засобів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням «книжки (карнета) МДП».

При написанні роботи було використано наукові розробки Дмитренка О.О., Каленського М.М., Костюченка Л.М., Кунди Н.Т., Олексюка І.М., Осипенка В., Тимошенка В., Федотова О.П., Янець Л. та інших.

Викладення основного тексту. У сучасних літературних джерелах існують різні точки зору щодо трактування поняття «система МДП» та окреслення основних принципів функціонування системи МДП. Так, наприклад, Кунда Н.Т. дає таке визначення поняття «система МДП» – це сукупність інститутів міжнародної фінансової гарантії, умов допущення дорожніх транспортних засобів і контейнерів до перевезення товарів та інших предметів, взаємного визнання митного забезпечення країнами – учасницями Конвенції МДП [7, с. 99]. При цьому, автором виокремлено такі основні елементи системи МДП: надійність (з погляду митниць) транспортних засобів та контейнерів; забезпеченість міжнародною системою гарантій; супроводження вантажів визнаним усіма державами-учасницями Конвенції митним документом – книжкою МДП (Carnet TIR), яка є основним адміністративним елементом системи МДП та документом контролю у державах відправлення, транзиту і призначення; визнання заходів митного контролю, що здійснюються в державі відправлення, всіма країнами транзиту та призначення; контрольований доступ до процедури МДП [7, с. 101-102].

Дещо інакший перелік основоположних принципів функціонування системи МДП запропоновано авторами навчального посібника «Митний контроль та митне оформлення»

за ред. М.М. Каленського та П.В. Пашка. Так, за їх твердженням, систему МДП засновано на чотирьох основних постулатах: безпечність транспортних засобів та контейнерів; забезпеченість сплати мита та податків міжнародною гарантією; використання книжки МДП (TIR – trans international road) як єдиного контрольного документу; взаємовизнання методів митного контролю. При цьому, у країнах транзиту та призначення достатніми повинні бути визнані міри митного забезпечення країни відправлення [5, с. 16].

Отже, не дивлячись на той факт, що основоположні ідеї та засади (принципи), на яких будується система МДП, є основою ефективного та успішного її функціонування, на жаль, з приводу основних принципів побудови системи МДП серед науковців не вироблено єдиного підходу [3]. Однак, на нашу думку, більш точним та детальним є перелік основних елементів режиму МДП, запропонований Кундою Н.Т., адже він повністю відповідає вимогам Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП.

Більш детально, на нашу думку, слід зупинитися на дослідженні принципів функціонування системи МДП. Так, надійність автомобільних транспортних засобів та контейнерів означає, що має бути забезпечено унеможливлення будь-якого доступу, спрямованого на вилучення чи завантаження товарів без пошкодження митних печаток та пломб, а також залишення при цьому помітних слідів. Важливим моментом є той факт, що у таких автомобільних транспортних засобах чи контейнерах не повинно бути будь-яких потаємних місць, які можливо використати з метою приховування товарів. Крім того, легкодоступними для огляду працівниками органів митного спрямування мають бути усі місця, в які можуть поміщатися товари.

Забезпеченість міжнародною системою гарантій як один із основних принципів побудови системи МДП передбачає функціонування гарантійних об'єднань, на які покладено обов'язок сплати митних зборів та податків, а також будь-яких відсотків за прострочення, які можуть належати відповідно до митних законів і правил країні, в якій виявлено порушення у зв'язку з операцією МДП [9].

Слід зазначити, що національним гарантійним об'єднанням в Україні, уповноваженим бути гарантом перед Міжнародним союзом автомобільного транспорту з приводу відповідальності укра-

їнських та іноземних автоперевізників, пов'язаної із застосуванням такими автоперевізниками на території України книжок МДП, є Асоціація міжнародних автомобільних перевізників України [20]. На міжнародному рівні функцію контролю та забезпечення управління міжнародних гарантійних об'єднань здійснює неурядова організація – Міжнародний союз автомобільного транспорту. Крім того, ця організація від імені всіх своїх членів – уповноважених національних асоціацій автоперевізників представляє інтереси всієї автомобільної галузі на міжнародному рівні, підтримує тісні зв'язки з компетентними національними, міждержавними та недержавними організаціями різних країн, шляхом рекомендацій впливає на розробку законопроектів в галузі автомобільного транспорту в Європі. Всю її діяльність спрямовано на постійне підвищення ефективності виконання міжнародних перевезень вантажів автомобільними транспортними засобами, формування сучасної інфраструктури міжнародних доріг, спрощення митних процедур перетину кордонів, забезпечення рівних можливостей розвитку для перевізників різних країн тощо.

Супроводження вантажів визнаним усіма державами-учасницями Конвенції митним документом передбачає застосування книжки МДП (Carnet TIR) як провідного адміністративного елементу системи МДП та документу контролю у країнах відправлення, транзиту і призначення. Правом виготовлення, а також поширення серед національних об'єднань книжок МДП наділено Міжнародний союз автомобільного транспорту. В той же час, видачу книжок МДП перевізникам своєї держави здійснюють національні гарантійні об'єднання.

На теперішній час відповідальність перед Державною фіскальною службою України (далі – ДФС України) за кожну видану Міжнародним союзом автомобільного транспорту книжку МДП, яка використовується на митній території України, покладено на Асоціацію міжнародних автомобільних перевізників України. При цьому, сума гарантії за кожною книжкою МДП в Україні складає 100 тис. євро. Рішення про збільшення зазначеної суми було проголошено на сесії Адміністративного Комітету Конвенції МДП, яка відбулася 08.10.2015 р. [22].

У цьому аспекті також доцільно акцентувати увагу на тому факті, що Секретаріат Асоціації міжнародних автомобільних перевізників України наділено повноваженнями щодо зміни

вартості послуг по видачі книжок МДП на підставі коливання курсу швейцарського франку по відношенню до гривні. Так, вартість послуг по видачі книжок МДП залежить від виду такої книжки (14-ти, 6-ти, 4-х листова, 6-и листова спеціальна, яка застосовується з 01.10.2013 р. при умові, коли країною відправлення або країною призначення або країною транзиту є країна ЄС). Відповідно до даних, розміщених на офіційному сайті Асоціації міжнародних автомобільних перевізників України, з 01.04.2016 р. визначено таку вартість послуг по видачі книжок МДП (з урахуванням податку на додану вартість): 14-листові книжки МДП – 1955,82 грн., 6-листові – 1924,08 грн., 4-листові – 842,58 грн., 6-листові (спеціальні) – 1319,70 грн. [15]. При цьому, при отриманні книжки МДП перевізникові необхідно враховувати кількість митних кордонів, які заплановано перетнути, а також кількість завантаження та розвантаження. Що надасть змогу обрати книжку МДП із такою кількістю аркушів, яка дозволить повністю внести необхідні дані.

Варто зазначити, що книжку МДП (Carnet TIR) можливо використовувати не тільки у якості способу забезпечення сплати митних платежів, але й для декларування товарів, що не є підакцизними – замість митної декларації [10]. Перелік підакцизних товарів визначено положеннями ст. 215 Податкового кодексу України: алкогольні напої та тютюнові вироби, пальне, автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів [14].

Не можна не відзначити і той факт, що автомобільний транспортний засіб комерційного призначення, який здійснює транспортування вантажів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП, не потребує окремої митної декларації, а відомості про нього може бути внесено до книжки МДП [10].

Аналіз положень чинного законодавства дозволяє стверджувати, що процедуру перевезення із застосуванням книжки МДП може бути припинено, а подальше переміщення вантажу митною територією України можливе лише у разі застосування інших заходів гарантування доставки товарів. Такі випадки виникають у тому разі, якщо нарахована сума податків та зборів (обов'язкових платежів), яка підлягає сплаті за товар, переміщуваний через мит-

ну територію України із застосуванням книжки МДП транзитом, перевищує суму гарантійного забезпечення.

Крім того, в окремих випадках застосування книжки МДП як способу забезпечення сплати митних платежів може бути тимчасово обмежено. Так, наприклад, невідповідність Асоціації міжнародних автомобільних перевізників Російської Федерації як гарантійного об'єднання обов'язковим мінімальним умовам та вимогам Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП 1975 року, а також одностороннє обмеження щодо використання на території Російської Федерації книжок МДП транспортними операторами України – держателями книжок МДП, мало наслідком спочатку тимчасове обмеження [24], а надалі й припинення прийняття митницями ДФС України поданих до митного оформлення книжок МДП, які було видано Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників Російської Федерації [1].

Не можна не зазначити, що на протязі тривалого часу співпраця у напрямку сприяння безперебійному функціонуванню системи МДП органів митного спрямування ДФС України та Асоціації міжнародних автомобільних перевізників України була досить плідною. У зв'язку з чим окремі дослідники пропонували уповноважити Асоціацію міжнародних автомобільних перевізників України як саморегулюючу структуру-організацію, яка об'єднує велику кількість підприємців, задіяних у тій чи іншій господарюючій галузі, надавати своїм асоційованим членам ліцензії чи відповідні дозволи на провадження галузевих видів господарської діяльності. При цьому контрольні (наглядові) функції за провадженням діяльності підприємств-міжнародних автоперевізників, відповідно до законодавства України, пропонувалося залишити за профільними державними інституціями [23]. Проте, наразі у цьому аспекті виникає чимало суперечностей та проблемних питань, пов'язаних, передусім, з невиконанням Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників України окремих гарантійних зобов'язань перед митницями ДФС України.

Визнання заходів митного контролю, що здійснюються в державі відправлення, всіма країнами транзиту та призначення передбачає, як правило, звільнення від митного огляду вантажів, переміщуваних в рамках процедури МДП, на шляху їх проходження. При цьому, головним аспектом такого визнання

є дотримання перевізниками всіх вимог щодо опломбування контейнерів та забезпечення безпеки, а також схоронності їх вмісту.

Цей принцип побудовано на довірі органів митного спрямування держави транзиту та держави призначення щодо якості митного контролю держави відправлення, який передбачає виконання всіх митних формальностей у відповідності з Конвенцією МДП. При цьому, усі митні формальності, які стосуються вивезення вантажів, переміщуваних в рамках процедури МДП, здійснюються митницями місця відправлення. На митниці пункту виїзду з країни покладено обов'язок перевірки цілісності митних пломб та внесення даних до відповідного корінця книжки МДП. Саме наявність завірених корінців із внесеними даними про такий автомобільний транспортний засіб є підтвердженням того, що операція МДП виконана належним чином та такий автомобільний транспортний засіб може виїхати з країни [7, с. 112].

Прикордонна митниця та митниця оформлення вантажу плідно співпрацюють для досягнення та дотримання вимог законності у проведенні процедури МДП. Зокрема, прикордонна митниця відсилає свій відривний аркуш книжки МДП до митниці, що оформляла відправлення вантажу для перевірки даних. Обов'язком кожної наступної держави транзиту є перевірка цілісності митних пломб. У тому випадку, якщо відомості у першому та другому відривному аркуші відрізняються, перевізника може бути притягнуто до відповідальності.

Контрольований доступ до процедури МДП передбачає здійснення органами митного спрямування контролю доступу всіх перевізників до системи МДП. При цьому, такий контроль полягає у встановленні факту виконання мінімальних умов та вимог, яким повинні відповідати перевізники для отримання доступу до системи МДП у вигляді дозволу на здійснення перевезень з використанням книжок МДП.

Слід сказати, що у правовій літературі окремо виокремлено умови та вимоги, яких перевізникам необхідно дотримуватися і виконати для допуску до системи МДП. Так, серед обов'язкових умов допуску перевізників до системи МДП: наявність досвіду або у крайньому разі можливості займатися регулярними міжнародними перевезеннями; стабільність фінансового становища; наявність знань у застосуванні Конвенції МДП; відсутність серйозних або неодноразових порушень митного чи податкового законо-

давства; подання перевізником до національного об'єднання, яке видає книжки МДП, письмової декларації із зобов'язаннями, які перевізник бере на себе у зв'язку із допуском до системи МДП.

Що стосується вимог, які перевізникам необхідно виконати для допуску до системи МДП, серед них: дотримання митних формальностей відповідно до Конвенції в митницях відправлення, проміжних митницях і митницях місця призначення; сплата належних сум, визначених Конвенцією МДП; дозвіл гарантійним об'єднанням в межах, передбачених чинним законодавством, перевіряти інформацію про вищезгадані умови та вимоги [6, с. 12].

Що стосується правил допущення українських перевізників до міжнародних перевезень вантажів за процедурою МДП, необхідно зазначити, що необхідною умовою виконання операції МДП є наявність Свідоцтва про допущення дорожнього транспортного засобу до перевезення вантажів під митними печатками й пломбами, виданого органами митного спрямування ДФС України [16-19].

Процедуру виконання органами митного спрямування ДФС України митних формальностей щодо транзитних переміщень, у тому числі у разі перевезення товарів на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП, врегульовано положеннями Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень [17].

Слід вказати, що визнаючи транзитні переміщення за процедурою МДП сучасним, ефективним та надійним з точки зору безпеки перевезень методом транзиту, ДФС України, Асоціацією міжнародних автомобільних перевізників України та Міжнародним союзом автомобільного транспорту було організовано процес взаємодії зазначених суб'єктів щодо запровадження ваучера TIR+ для перевезення товарів під митним контролем за процедурою МДП. При цьому, ваучер TIR+ є комп'ютеризованою підвищеною фінансовою гарантією сплати митних платежів під час транзитних перевезень територією України товарів, які перебувають під митним контролем, у розмірі 100 тис. євро по кожному ваучеру, який використовується разом з книжкою МДП. Отже, шляхом застосування ваучера TIR+ суму гарантії за книжкою МДП можливо збільшити до 200 тис. євро (100 тис. євро за книжкою МДП + 100 тис. євро за одним ваучером TIR+) [21].

Порядок здійснення транспортних операцій із застосуванням ваучера TIR+ базується на дотриманні загальних правил та процедур, окреслених положеннями Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП та національного законодавства України, яким врегульовано порядок проведення операції МДП – від прийняття та обробки книжок МДП до завершення такої операції.

Розглядаючи процедуру застосування ваучера TIR+ в Україні, можна виокремити такі етапи порядку його оформлення:

1. Закріплення ваучера TIR+ у базі Міжнародного союзу автомобільного транспорту за відповідною книжкою МДП шляхом реєстрації такого ваучера одночасно з дійсним номером книжки МДП на сайті www.tirplus.net;

2. Подання книжки МДП, відповідно до якої здійснюється операція МДП, та ваучера TIR+ до органу митного спрямування ДФС України;

3. Перевірка посадовою особою органу митного спрямування ДФС України статусу книжки МДП та наявності інформації про закріплення ваучера TIR+ за такою книжкою МДП. Слід зазначити, що така перевірка здійснюється в автоматичному режимі АСМО програмно-інформаційного комплексу «Інспектор-2006» ЄАІС ДФС України та полягає у перевірці дійсності книжки МДП та ваучера TIR+, достеменності закріплення ваучера TIR+ за відповідною книжкою МДП, співвідношення суми митних платежів та загальної суми гарантії, наданої за книжкою МДП і ваучером TIR+, факту внесення до графи 44 митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа коду 2959 для ваучера TIR+, факту відсутності застосованої згідно положень ч. 4 ст. 6 або ч. 1 ст. 38 Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП санкції відносно перевізника [18].

4. Підтвердження дійсності гарантії для книжки МДП як підстави для проведення операції МДП. За результатами проведення перевірки статусу книжки МДП, посадова особа органу митного спрямування ДФС України приймає рішення про подальше оформлення ваучера TIR+ або може відмовити перевізнику в оформленні ваучера TIR+.

При цьому, підставами для відмови в оформленні ваучера TIR+ є: невиконання або порушення вимог законодавства України з питань державної митної справи; встановлення факту, що сума

митних платежів, які підлягають сплаті, перевищує суму гарантій за ваучером TIR+ та книжкою МДП; відмова у прийнятті до оформлення книжки МДП; наявність факту застосованої згідно положень ч. 4 ст. 6 або ч. 1 ст. 38 Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП санкції відносно перевізника; відсутність у графі 44 митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа коду 2959 для ваучера TIR+ [21].

У разі, якщо за результатами перевірки підтверджено статус книжки МДП та встановлено факт виконання необхідних вимог, посадова особа органу митного спрямування ДФС України проставляє на титульній сторінці ліворуч від його порядкового номера ваучера TIR+ відбиток штампа «Під митним контролем». Після цього посадова особа органу митного спрямування ДФС України лишає копію ваучера TIR+ в справах органу митного спрямування ДФС України, а оригінал ваучера TIR+ разом із книжкою МДП передає перевізникові для надання органу митного спрямування-призначення.

5. На етапі завершення операції МДП посадова особою органу митного спрямування-призначення проставляє на титульній сторінці ваучера TIR+ відбиток особистої номерної печатки (під відбитком штампа «під митним контролем», проставленим органом митного спрямування ДФС України при відправленні). У справах органу митного спрямування залишається відповідний аркуш книжки МДП та копія ваучера TIR+, а оригінал ваучера TIR+ разом із книжкою МДП перевізником надається до гарантійного об'єднання.

У той же час з метою наближення України до міжнародних стандартів та подальшого впровадження такої новітньої парадигми застосування таких гарантій сплати митних платежів під час транзитних перевезень територією України, як ваучер TIR+, наразі ДФС України ведеться опрацювання проекту угоди ДФС України, Міжнародного союзу автомобільного транспорту та Асоціації міжнародних автомобільних перевізників України щодо визнання технічних параметрів ваучера TIR+.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що система МДП на сьогодні є досить дієвою, оскільки відповідає вимогам сьогоднішнього дня та досить чітко регулює процедури транспортування вантажів на підставі Митної конвенції про міжнародне

перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП. При цьому, практична відсутність положень, які допускають різні тлумачення, значне скорочення кількості вимог до перевезення вантажів, спрощення процедури митного оформлення вантажів та автомобільних транспортних засобів в державах транзиту, а також зниження ризику подання уповноваженим органам недостовірної інформації (адже міжнародні операції здійснюються за одним транзитним документом) роблять систему МДП пріоритетною для суб'єктів, які перевозять вантажі під митними печатками та пломбами у рамках міжнародних торговельних операцій. Крім того, до змісту Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП введено пояснювальні записки, які обмежують свавільну інтерпретацію офіційного тексту цієї Конвенції. Ще одним позитивним аспектом є те, що митний контроль вантажів, які переміщуються через митний кордон України за процедурою МДП, здійснюється першочергово [10].

Разом із тим, на тепер досить гостро постало питання дотримання балансу між митною безпекою та спрощенням перевезень, адже значне збільшення обсягу торгівлі та кількості перевізників, які здійснюють перевезення з використанням книжок МДП, спричинили надмірне зростання числа зловживань і порушень митних правил.

До запровадження системи контролю і передачі інформації по закритих книжках МДП в SAFE TIR основні проблемні питання при перевезеннях товарів автомобільними транспортними засобами за процедурою МДП були пов'язані з тим фактом, що період часу, який був необхідний для того, щоб інформація, яка міститься в книжці МДП, надійшла в національну Асоціацію, а потім – в центр контролю Міжнародного союзу автомобільного транспорту, – досить тривалий і повністю залежав від наявності самої книжки. Проте, навіть якщо книжка МДП своєчасно поверталася і оперативно контролювалася національною Асоціацією, якою її було видано, а інформація, яка містилася в книжці МДП, не збігалася з дійсністю – цей факт вперше ставав відомим тільки тоді, коли митниця повідомляла гарантійному об'єднанню про порушення митних правил. А з моменту порушення митних правил до моменту повідомлення про це гарантійному об'єднанню проходило чимало часу.

Виникнення подібних проблем і стало поштовхом для ґрунтовного перегляду режиму МДП, а саме – пошуку інструменту контролю над роботою системи МДП і розробки концептуальних основ контролю над завершенням перевезень МДП. У зв'язку з чим Адміністративним Комітетом Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП було розроблено Рекомендацію про необхідність співпраці компетентних органів митного спрямування з Міжнародним союзом автомобільного транспорту, на підставі якої прийнято рішення про передачу через національні гарантійні об'єднання органами митного спрямування електронних підтверджень оформлення книжок МДП в реальному часі в центральну комп'ютеризовану систему контролю Міжнародного союзу автомобільного транспорту.

Розроблена система контролю і передачі інформації по закритих книжках МДП в SAFE TIR заснована на наборі базових даних, які повинні надаватися митницями місць призначення: номер книжки МДП; дата і номер запису в реєстраційних документах митниці призначення (Журнал реєстрації книжок МДП); назва та код митниці місця призначення; дата і номер, зазначені у свідоцтві про завершення операції МДП у митниці призначення (якщо він відрізняється від дати та номера запису в реєстраційних документах); часткове або повне і кінцеве розвантаження; оформлення завершення операції МДП із застереженням або без, без порушення ст. 8 і ст. 11 Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП; порядковий номер аркуша книжки МДП, на якому було зроблено відмітку про митне оформлення.

На практиці система SAFE TIR є електронною базою даних, яка містить інформацію про видачу книжки МДП і про завершення процедури МДП в митниці місця призначення, надану органами митного спрямування країни на підставі своєї власної облікової інформації. Передача даних в систему повинна проводитися за допомогою програм зв'язку «CUTE» або «Black Box» [11, с. 82].

Необхідно відзначити, що введення в дію системи SAFE TIR стало для національних Асоціацій і транспортних операторів гарантією того, що транспортна операція з використанням книжки МДП виконана з дотриманням правил. Якщо це не так, то вона дозволяє в найкоротший термін розпочати процедуру розслідування з метою збору необхідної інформації і документації, яка

дозволить запобігти пред'явлення можливих претензій і виявити безпосереднього порушника митних правил. Оскільки після повернення книжки МДП користувачем (перевізником) до національної Асоціації, якою її було видано, інформація на останньому корінці відривного аркуша книжки МДП порівнюється співробітниками такої Асоціації з електронними даними системи SAFE TIR, які були внесені митницею призначення. У разі ідентичності інформації в SAFE TIR та в корінці книжка МДП приймається національною Асоціацією і повертається до Міжнародного союзу автомобільного транспорту. Якщо книжка МДП, оформлена із застереженнями, то при її поверненні в національну Асоціацію перевізнику необхідно надати додаткові, що підтверджують доставку товару, документи: пояснювальну записку водія, довідку з компетентних органів, CMR тощо. При відсутності підтвердження про завершення процедури МДП в системі SAFE TIR на момент здачі книжки МДП в національну Асоціацію дана книжка МДП вноситься в список очікування і через деякий час така Асоціація висилає до Міжнародного союзу автомобільного транспорту запит на звірку даних по цій книжці, якщо орган митного спрямування, який її оформив, знаходиться в іншій країні, або в національні органи митного спрямування, якщо книжку МДП було оформлено ними.

При підтвердженні митницею призначення оформлення нею завершення процедури МДП, книжка МДП вилучається зі списку очікування та повертається до Міжнародного союзу автомобільного транспорту. Якщо митниця призначення не підтверджує достовірності факту належного завершення процедури МДП, то користувачеві книжки МДП блокується видача інших книжок МДП до з'ясування причин відсутності підтвердження в системі SAFE TIR та їх усунення [11, с. 83].

Необхідно зауважити, що система SAFE TIR не відслідковує рух книжки МДП з моменту її видачі Міжнародним союзом автомобільного транспорту і до моменту її повернення в Міжнародний союз автомобільного транспорту. Вона дозволяє отримати дані про найважливіший аспект – завершення перевезення МДП (закриття книжки), що є ключовим фактором перевірки дотримання перевізниками митних формальностей.

Таким чином, система SAFE TIR є корисною не тільки для національних гарантійних об'єднань та страхових компаній, а й для

органів митного спрямування, які також зацікавлені в запобіганні випадків зловживання митними правилами і збільшенні бюджетних надходжень у вигляді митних зборів і платежів, і в зв'язку з цим вимагають надійної гарантійної системи, на яку може покладатися система МДП в їх країнах.

В Україні система SAFE TIR почала функціонувати ще у 1997 р. На жаль, систему SAFE TIR було впроваджено в Україні не адаптованою до національної інформаційної митної системи, яку вже було сформовано на той час. Саме з неадаптованістю системи SAFE TIR з Єдиною автоматизованою інформаційною системою ДФС України і пов'язана головна причина неефективності функціонування цієї системи в Україні.

Іншою істотною проблемою функціонування SAFE TIR в Україні є кількість помилок і неточностей, що містяться в даних по завершенні процедури МДП, які передаються органами митного спрямування ДФС України до Міжнародного союзу автомобільного транспорту. На жаль, на даний час в органах митного спрямування ДФС України відсутня необхідна кількість фахівців в даній сфері. А уваги навчанню та підвищенню кваліфікації вже працюючих з цією системою працівників органів митного спрямування ДФС України приділяється недостатньо [12, с. 4-5].

Крім вищевказаних проблем функціонування цієї системи на митній території України додатково можна визначити такі:

1. Невнесення підрозділами органів митного спрямування ДФС України інформації по всіх оформлених ними книжках МДП.

2. Подвійна передача даних в систему SAFE TIR, які вже було раніше вислано.

3. Помилки у внесенні даних в систему, а саме: замість повного розвантаження (Final) вказується часткове (Partial), некоректно вказується номер книжки або дата її оформлення, не вказано значення однієї або декількох граф запиту.

Отже, узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що система SAFE TIR є дієвим інструментом в боротьбі з шахрайством і контрабандою, яка покликана допомагати органам митного спрямування та уповноваженим Асоціаціям стежити за відповідністю перевізників мінімальним вимогам і умовам допуску до міжнародних перевезень по системі МДП, а також запобігати повторюваності порушень митних правил, але

на сьогодні в Україні з її функціонуванням існують певні труднощі як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Ефективною система SAFE TIR може бути тільки за умови активної співпраці з боку ДФС України щодо подальшого впровадження системи SAFE TIR в роботу органів митного спрямування ДФС України на постійній основі.

Бібліографічний список:

1. Вінницька митниця Міндоходів. Вінницька митниця нагадує, що з 2 жовтня було припинено прийняття поданих до митного оформлення книжок МДП, виданих АСМАП Російської Федерації [Електронний ресурс] // Офіційний портал Державної фіскальної служби України. – Режим доступу: http://vin.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-168302.html
2. Герман О.О. Свідоцтво про допущення дорожнього транспортного засобу до перевзення товарів під митними печатками та пломбами: правова природа транспортного документу / О.О. Герман // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матер. Міжнародної наук.-практ. конф. – Одеса, 2015. – С. 495–497.
3. Дмитренко О.О. Система міжнародних дорожніх перевезень: поняття та засади функціонування / О.О. Дмитренко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – С. 75–78.
4. Запорізька митниця. Запорізька митниця : До уваги перевізників, експедиторів, митних брокерів, декларантів, суб'єктів ЗЕД та усіх інших зацікавлених осіб [Електронний ресурс] // QD Professional. – Режим доступу: http://www.qdpro.com.ua/news/zaporizka-mitnicya-do-uvagi-pereviznikiv-ekspeditoriv-mitnih-brokeriv-deklarantiv-subiektiv-zed
5. Каленський М.М. Митний контроль та митне оформлення : навч. посіб. / за ред. М.М. Каленського, П.В. Пашка. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 284 с.
6. Костюченко Л.М. Перевезення вантажів за системою МДП / Л.М. Костюченко : практ. посіб. – Київ : МДФ «Укр. хата», 2004. – Кн. І. –154 с.
7. Кунда Н.Т. Організація міжнародних автомобільних перевезень. Навчальний посібник для студентів напряму «Транспортні технології» вищих навчальних закладів / Н.Т. Кунда. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 462 с.
8. Малінський В. Митні формальності нпри переміщенні товарів через митний кордон автотранспортом / В. Малінський // Вісник. Право знати все про податки і збори. – 2016. – № 20. – С. 20–24.
9. Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_012.

10. Митний кодекс України, 2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32. – Ст. 9.
11. Олексюк И.М. Международная система контроля за надлежащим завершеним процедуры МДП / И.М. Олексюк // Таможенный брокер. – 2003. – № 11. – С. 81–82.
12. Осипенко В. Контроль за переміщенням вантажів: взаємодія Держмитслужби України та митних перевізників / В. Осипенко // Митниця. – 2008. – № 6. – С. 4–5.
13. Асоціація міжнародних автомобільних перевізників України. Переваги членства в АсМАП України [Електронний ресурс] // AsMAP. – Режим доступу: http://www.asmap.org.ua/index1.php?inc_file=about/page1.php
14. Податковий кодекс України 2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 9.
15. Асоціація міжнародних автомобільних перевізників України. Прейскурант вартості послуг по видачі книжок МДП з 1 квітня 2016 року. [Електронний ресурс] // AsMAP. – Режим доступу: http://www.asmap.org.ua/index1.php?idt=63477
16. Про затвердження Порядку видачі свідоцтва про допущення дорожнього транспортного засобу до перевезення товарів під митними печатками та пломбами : наказ від 09.10.2012 № 1064 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 88. – Ст. 66.
17. Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень : наказ від 09.10.2012 № 1066 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 99. – Ст. 232.
18. Про затвердження Порядку заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа : наказ від 30.05.2012 № 651 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 64. – Ст. 94.
19. Про затвердження Порядку реалізації положень Митної конвенції про міжнароне перевезення вантажі із застосуванням книжки МДП : наказ від від 21.11.2001 N 755 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 551.
20. Про заходи щодо забезпечення функціонування в Україні системи міжнародних автомобільних перевезень вантажів із застосуванням книжки МДП [Електронний ресурс] : постанова від 24 липня 1993 р. № 72. –Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/572-93-%D0%BF
21. Лист про практичну реалізацію Угод 2016 [Електронний ресурс] // QD Professional. – Режим доступу: http://qdpro.com.ua/document/60819
22. Тимошенко В. Заходи з гарантування доставки товарів / В. Тимошенко // Вісник. Право знати все про податки і збори. – 2016. – № 25. – С. 6–21.

23. Федотов О.П. Нова концепція податкової реформи України / О.П. Федотов // Митна справа. – 2014. – № 5. – С. 7–12.
24. Лист щодо використання книжок МДП 2014 [Електронний ресурс] // MDoffice. –Режим доступу: http://www.mdoffice.com.ua/pls/MDOffice/aSNewsDic.getNews?dat=03102014&num_c=432721
25. Янець Л. Міжнародний семінар розглянув перспективи міжнародних дорожніх перевезень / Л. Янець // Митниця. – 2012. – № 8. – С. 11.

Статья посвящена исследованию правовых особенностей и недостатков, которые возникают при перемещении через таможенную границу Украины автомобильных транспортных средств на условиях Таможенной конвенции о международной перевозке грузов с применением «книжки (карнета) МДП». Акцентировано внимание на том, что существенной проблемой на сегодня является невыполнение Ассоциацией международных автомобильных перевозчиков Украины отдельных гарантийных обязательств перед таможнями Государственной фискальной службы Украины. Установлено, что удивительно полезной для национальных гарантийных объединений и страховых компаний, а также для органов таможенного направления, которые заинтересованы в предотвращении случаев злоупотребления таможенными правилами и увеличении бюджетных поступлений в виде таможенных пошлин и платежей, является система SAFE TIR. Однако на сегодня в Украине с ее функционированием существуют определенные трудности как объективного, так и субъективного характера.

This article is dedicated to the investigation of legal peculiarities and disadvantages that come out while carrying motor vehicles across the Ukrainian border on terms of the Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets. The attention is focused on the fact that a significant problem is present today because the Association of International Road Carriers of Ukraine did not fulfill particular guarantee liabilities before customs of the State Fiscal Service of Ukraine. It is established that the system SAFE TIR is surprisingly useful for national guarantee associations and insurance companies as well as customs bodies which are interested in preventing from cases when customs rules are indulged, and in increasing budgetary receipts in a form of customs fees and payments. But, nowadays, Ukraine has got certain difficulties of objective and subjective nature though.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2017

УДК 323.15:352

Попова М.Ф., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

В даній статті увагу приділено змісту та реалізації державної етнонаціональної політики на рівні регіону. Предметом виступають правові засади та роль територіальних громад у реалізації державної етнонаціональної політики. Метою статті є визначення потенціалу територіальних громад у реалізації державної етнонаціональної політики. Головний акцент робиться на визначенні комплексу завдань державної етнонаціональної політики у різних сферах життя громад; окресленні правових засад здійснення етнаціональної політики України; окресленні сфери виникнення конфліктних ситуацій в процесі реалізації етнонаціональної політики в Одеському регіоні.

Сучасна етнополітична ситуація в Україні характеризується підвищенням ролі національного чинника та зростанням національної свідомості етнічних груп у суспільно-політичному житті країни. На перший план висувається завдання вдосконалення національної політики в контексті нових геополітичних, економічних та соціокультурних проблем, характерних для поточного етапу життєдіяльності та розвитку суспільства, вдосконалення адекватних йому форм і методів оптимізації міжетнічних відносин.

Об'єктом даної статті є державна етнонаціональна політика. Предметом виступають правові засади та роль територіальних громад у реалізації державної етнонаціональної політики. Метою статті є визначення потенціалу територіальних громад у реалізації державної етнонаціональної політики. За для досягнення мети слід вирішити наступні завдання: визначення комплексу завдань державної етнонаціональної політики у різних сферах життя громад; окреслити правові засади здійснення етнаціональної політики України; окреслити сфери виникнення конфліктних ситуацій в процесі реалізації етнонаціональної політики в Одеському регіоні.

© Попова М.Ф., 2017

Правовою основою етнонаціональної політики України є наступні документи: Конституція України (1996 р.) [7], Декларація прав національностей України (1991 р.) [3], Закон «Про національні меншини» (1992 р.) [4] Законодавча база спирається на принципи Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Факультативного протоколу до нього, Декларації 47-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, що належать до національних та етнічних, релігійних і мовних меншин, розділу Заключного акту Ради з безпеки та співробітництва в Європі з прав людини, Документу Копенгагенської конференції з прав національних меншин на освіту, Ослівських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин, Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та ін. Україна також ратифікувала Європейську Хартію регіональних мов [2, с. 123-124].

Правовим документом, яким вперше визначено основи державної політики у сфері етнонаціональних відносин та задекларовано рівні права титульного етносу та національних меншин, стала Декларація прав національностей України (1991 р.) [3]. У 1992 р. було ратифіковано Закон «Про національні меншини» [4]. Слід зазначити, що свого часу експерти ОБСЄ визнали його найдемократичнішим серед усіх законодавчих актів з оцього питання в країнах СНД. Однак, Закон 1992 р. має надто загальний характер. У ньому слід опрацювати та розширити наступні сфери: вивчення традицій та культури національних меншин, збереження культурних надбань, отримання освіти рідною мовою, розвиток міжнародних зв'язків та багато інших. Цей закон подекуди лобіює інтереси якоїсь конкретної меншини, в тому числі матеріального характеру, – право володіння культурною спадщиною, землями, що може викликати і викликає опір та непогодженість інших меншин. Звичайно такі проекти та закони мають базуватися на універсальному принципі та максимально рівно задовольняти потреби та інтереси усіх без виключення національних меншин.

Метою етнонаціональної політики має стати забезпечення стійкості міжнаціональних відносин та уникнення міжнаціональних конфліктів. Неодмінною умовою успішного розвитку України як європейської держави є застосування ефективних механізмів консолідації всіх етнічних складових українського суспільства. Завданням влади є забезпечення умов співжиття в єдиному ет-

нополітичному організмі усім етносам для солідарного способу співіснування.

У 2005 році Верховною радою України розглянуто Проект «Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України», який був запропонований народним депутатом України Р. А. Чубаровим [10]. Однак, проект не затвердили, він залишився на розгляд у комітеті. У 2013 році вищеназваний проект знову потрапив на розгляд до Верховної ради України народним депутатом М. А. Джемілєвим. 2014 року проект відкладено, а в подальшому взагалі знято з розгляду [11]. Тексти цих двох проектів ідентичні та несуть в собі загальну характеристику стану етносоціального та етнополітичного розвитку, принципи, мету, завдання, основні напрямки, механізми реалізації державної етнонаціональної політики в Україні. У вищеназваних проектах авторами акцентовано на правах та заохочуванні розвитку кримських татар, караїмів та ромів.

Концепт характеризував та окреслював наступні проблеми в етнонаціональній сфері:

1. Поєднання процесів становлення української поліетнічної (політичної) нації, і поглиблення етнорегіональних відмінностей, що заважає становленню спільної загальнонаціональної свідомості.

2. Відсутність ефективної, з урахуванням регіональних особливостей, політики підтримки української мови та культури, яка була б із розумінням сприйнята більшістю російськомовного населення.

3. Збереження високих темпів мовної і культурної асиміляції переважної більшості національних спільнот у бік російських мовних і культурних зразків.

4. Наявність розбіжностей в інтересах і потребах різних етнічних спільнот з ознаками міжетнічної конфліктогенності.

5. Висока присутність еміграційних настроїв в середовищі етнічних неукраїнців, що має наслідком пасивність значної їх частини в участі у створенні в Україні громадянського суспільства.

6. Незавершеність процесу облаштування депортованих у минулому за етнічною ознакою кримськотатарського народу та осіб інших національностей.

7. Наявність зникаючих народів – насамперед кримчаків і потенційно – караїмів.

8. Соціальна не адаптованість ромської національної меншини, а також більшості нововиниклих етнічних груп.

9. Посилення процесів нелегальної міграції на (і через) територію України.

10. Недостатня залученість корінних народів і національних меншин (крім росіян) у процес прийняття життєво важливих для них рішень.

11. Низька політична активність держави по відношенню до закордонних українців, української діаспори та трудових мігрантів з числа громадян України.

12. Відсутність системи фахової підготовки службовців, відповідальних за здійснення державної етнонаціональної політики.

13. Непрозорість використання бюджетних коштів, що виділяються на реалізацію заходів державної етнонаціональної політики.

14. Відсутність ефективної координації заходів по реалізації державної етнонаціональної політики в системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [11].

Концепт, хоча, в цілому і має слушні зауваження та окреслює, подекуди, правильні вектори політичних дій стосовно етнонаціональної політики, мав серйозні упущення які суперечать демократичним засадам, що замість врегулювання, міг сприяти серйозним міжетнічним конфліктам.

В свою чергу, вітчизняне законодавство, зокрема ст. 132 Основного закону держави дозволяє утворити асиметричну модель місцевого самоврядування, адже територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічному розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій [7]. Тому правове регулювання місцевого самоврядування має зосереджуватися у спільному віданні держави та її регіонів: вищі органи державної влади встановлюють загальні засади організації самоврядування, а територіальні громади усіх рівнів на цих підставах розробляють конкретну модель самоврядування у своїх межах.

Подібні моделі не є новими і були успішно реалізовані у місцевому самоврядуванні у Німеччини, де влада звертала увагу

на територіальну специфіку та управлінські особливості кожного муніципального утворення та надає право та можливість громадам самостійно вирішувати питання власного життєзабезпечення.

Для повноцінного втілення таких моделей в життя відповідних змін має зазнати законодавство. Перш за все Конституція України та інші нормативно-правові акти, що стосуються місцевого самоврядування, мають надати законне право територіальним громадам усіх рівнів через місцевий референдум або рішення відповідної ради утворювати власну модель органів місцевого самоврядування, враховуючи при цьому ресурсний, економічний і демографічний потенціал, регіональні особливості та традиції врядування.

Розглядаючи такий варіант реалізації політики органів місцевого самоврядування на переший план постає діяльність виконавчих комітетів територіальних громад міст обласного значення. Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, розвиток місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, розвиток місцевого самоврядування фактично здійснюється лише на рівні територіальних громад міст обласного значення.

У серпні 2016 року в Одеській обласній раді відбулося обговорення перспективного плану формування територіальних громад Одеської областілег з попередньою конфігурацією перспективного плану об'єднаних громад Одеської області. Розглядаючи процес децентралізації, важливо зазначити, що по закінченні реформи планується зменшення кількості районів. Від так на сучасному етапі на теренах України – 488 районів, серед яких Одеській області – 26. Після проведення реформи планується залишити не більше 105-ти, а в Одеській області – 4-5 районів [13]. Розглядається варіант, коли до Ізмаїльського району долучаться Болградський, Ренійський, Кілійський та Татарбунарський.

Важливо, щоб з моменту адаптації жоден з народів не опинився в положенні групи, яка б асимілювалася більшістю. Національні програми, які були реалізовані в різний час, різними державами, у рівній мірі рівною мірою стосувалися всіх народів, які засиляють південно-західні райони Одеської області.

На думку С. В. Коч, вивчаючи етнічну ситуацію регіону, необхідно враховувати сформований «інтуїтивний комунікативний код», який зберігся та транслювався всією групою незалежно від

соціальних і політичних перешкод. Наявність такого коду обумовлює здатність будь-якої діаспори встановлювати елементи етнічності і етнічні риси, в умовах невеликої чисельності, іноетнічного оточення, відсутність історичної території та навіть іноді визнання права на ідентичність з боку історичної батьківщини [1, с. 652].

Таким чином, державна етнонаціональна політика передбачає здійснення широкого комплексу завдань у різних сферах життя громад. Ми спробуємо охарактеризувати головні засади.

У політико-правовій сфері: згідно з Конституцією гарантувати рівноправну участь громадян незалежно від їх національності, расової приналежності та віросповідання, у всіх сферах життя суспільства; прийняття достатньої нормативно-правової бази для регулювання етнонаціональних процесів; створення атмосфери взаєморозуміння та толерантності, досягнення загальнонаціональної злагоди і миру шляхом об'єднання зусиль ланок політичної системи та громадських структур; сприйняття національним меншинам в автохтонному розташуванні на території України в максимальній адекватності до їх етноплацент та ін.

У соціально-економічній сфері: зміцнення господарської основи життєдіяльності етнічних спільнот та розвиток їх соціально-економічної інфраструктури; подолання розриву у економічному, соціальному та культурному розвитку різних етнічних спільнот; проведення економічних реформ з максимальним урахуванням традицій та менталітету етнічних спільнот; забезпечення паритетних можливосте для громадян України різної національності і етнічних колективів у процесі реформування відносин власності та ін.

У духовній сфері: державна підтримка національних культур, забезпечення реального мовного рівноправ'я мов національних меншин; стимулювання поваги всіх членів суспільства до етнічних спільнот їх традицій, релігій, звичаїв, культури; розвиток та зміцнення національної освіти автохтонних народів і етнічних, національних груп; – виховання у нового покоління національної свідомості, відкритої для сприйняття цінностей інших народів.

Реалізація державної етнонаціональної політики – це сприяння природному перебігові процесів етно- і націогенезу етнічних компонентів суспільства, узгодження етнонаціональних інтересів, регулювання етнічного життя у найрізноманітніших його виявах,

урахування етнонаціонального фактора в усіх сферах соціального буття.

Етнонаціональна політика включає в себе відповідно до Конституції України політику держави щодо: 1) української етнічної спільноти, яка складає основу державного етнополітичного організму; 2) інших національних меншин та корінних народів; 3) представників українського етносу, які проживають за межами України [7].

Процеси модернізації, які все більше розгортаються на теренах України, відкривають з одного боку певні можливості для етнічного та культурного відродження меншин, які опинилися перед ситуацією, коли відбувається руйнування старих мезоструктор і формування нових. На певний час мезоструктура спільноти виявляється ослабленою, в ній порушується процеси накопичення інформації і її трансмісії. Завдання етнополітики забезпечити, аби цей стан етнічних спільнот не був надто тривалим, а розпад його мезострруктур – надто глибоким, аби модернізація відбувалася достатньо динамічно та в оптимальному режимі [1, с. 652].

Безумовно, в етнонаціональній політиці будь-якої держави не слід заперечувати інтегруючу роль етнічної більшості. Проте етнонаціональна політика повинна являти собою синтез зусиль різних державних відомств для вирішення загальної мети – оптимізації положення етнічних спільнот і збалансованого врахування їх інтересів у регіональній політиці [8, с. 23].

Розкриваючи суть етнонаціональної політики в регіоні слід розкрити можливість і наявність конфліктів в регіоні. У цілому етнічні конфлікти розділяють на на: внутрішньоетнічні (всередині одного етносу), міжетнічні та у відносинах з державою. Вони можуть протікати активно та гостро або переходити в латентну форму та проявлятися тільки на побутовому рівні та мати різну природу появи. Ціннісні суперечності і конфлікти стереотипів можуть стати основою для виникнення соціальних конфліктів, які залучають до своєї орбіти значні маси населення або проявлятися на побутовому ґрунті в процесі комунікації. Деякі з них можуть прийняти національну форму, виступити як конфлікти міжнаціональні.

Проблему конфліктів в регіоні можливо проілюструвати подією, яка сталася влітку 2016 року в селі Лощинівка Ізмаїльського району. Молодому хлопцю, рому за походженням, висунули об-

винувачення у жорстокому вбивстві 9-ти-річної дівчинки. Громада села вигнала всіх представників ромської національності з населеного пункту (12 сімей, понад 50 осіб), знищивши їх майно та розтрощивши будинки, які вони заселяли [12]. Після За результатами зборів сільської громади сільською радою прийнято рішення про виселення усіх ромів з Лощинівки [14].

Однак, таке рішення не має юридичної сили, оскільки є незрозумілою, реакція сільських громад інших населених пунктів в яких проживають роми. Від так, у деяких населених цього району місцева влада не дозволяє купувати будинки та селитися в їх місцевості циганам. Це такі села, у яких основне населення – болгари : Багате, Каланчак, Камянка. На цьому прикладі можливо прослідкувати всі три види конфліктів: внутрішньоетнічний, коли за злочин одного представника постраждала вся етнічна громада; міжетнічний – конфлікт між двома етнічними групами болгарами та ромами; у відносинах з державою – громада ромів не отримала належного захисту прав від правоохоронних органів та місцевих органів влади.

Розглядаючи проблему ромів в регіоні слід зауважити, що ситуація яка складається для ромського етносу в цілому є гострою та невирішеною для всіх країн Європи. У 2005 р. Румунія (в якій цигани є третьою за численністю групою населення) [9] спільно з іншими європейськими країнами підписала декларацію, у відповідності до якої європейські країни протягом 10 років мають проводити антидискримінаційну політику щодо ромів. Найбільші ромські громади проживають в Угорщині, Словаччині та Чехії. 2015 року за підтримки Європейської Групи з Прав Меншин, Будапешт (Minority Rights Group Europe, Budapest) та Міжнародний фонд «Відродження», представники Коаліції ромських організацій «Стратегія 2020» здійснили візит до м. Брюсель (Бельгія) де провели ряд зустрічей з посадовцями інституцій Європейської Комісії, де головним питанням було залучення й захисту ромської національної меншини.

На вимогу ЄС у 2013 р. Україна взяла на себе зобов'язання щодо здійснення ряду заходів із захисту та інтеграції ромів, прийнявши відповідну Національну Стратегію та План Заходів до неї. На кожній із зустрічей представники групи з України представляли напрацювання та висновки здійсненого моніторингу, висловлювали рекомендації та пропозиції з боку громадськості

щодо необхідних кроків, які має здійснити Україна в напрямку залучення ромської національної меншини до соціальних процесів. У ході обговорень піднімались також питання підтримки як громадського сектору, так й інституційної спроможності органів державної влади з боку Європейської комісії.

В ході дискусії навколо проведення реформи децентралізації в Україні окремо постало питання самоорганізації ромських громад в регіонах, де вони проживають компактно, участь ромів у політичних процесах на рівні регіонів. Всі рекомендації, висловлені представниками громадських організацій, були також передані у вигляді аналітичної довідки посадовцям відповідних інституцій Євро комісії [5]. Однак, ситуація, яка в 2016 р. загострилася в Одеській області показує бюрократичність та нереалізованість заявлених впроваджень та планів.

Таким чином, реалізація етнонаціональної політики у південно-західних регіонах Одеської області має певні відмінності та особливості. Перш за все, на це впливає строката карта етнічних груп, які заселяють край. В умовах системної економічної кризи не завжди виконуються обов'язки держави перед етнічними групами. Виникненню конфліктних ситуацій також сприяє загострення зовнішньополітичних факторів. У таких умовах вкрай необхідно передбачити багатоваріативний шлях розвитку етноспільнот у руслі національних інтересів та національної ідеї.

Сприяти гармонічному розвитку етнонаціональної політики в регіоні можуть наступні кроки: успішні економічні реформи, укріплення національної державності, формування дійової системи толерантних стосунків у міжетнічній взаємодії, запобігання політизації етноспільнот, формування політико-правового поля, адаптованого до європейського законодавства про національні меншини, побудова громадянського суспільства, яке забезпечить всім громадянам незалежно від їх етнічної належності безпечне та вільне життя.

Бібліографічний список:

1. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины / Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова кафедра археологии и этнологии Украины; Управление культуры и туризма, национальностей и религий Одесской областной государственной администрации. – Одесса : СМИЛ, 2014. – С. 652.

2. Вітман К. М. Етнонаціональна політика пост-соціалістичних країн : моделі, особливості, проблеми / К. М. Вітман. – Київ : Логос, 2007. – С. 123-124.
3. Декларація прав національностей України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 53, ст.799) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12
4. Закон України Про національні меншини в Україні Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 36, ст.529) [електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12
5. Захист та інтеграція в українське суспільство ромської національної меншини // Сайт міжнародного фонду «Відродження». – 2015. – 17 лип. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irf.ua/allevents/news/zakhist_ta_integratsiya_v_ukrainske_suspilstvo_romskoi_natsionalnoi_menshini/
6. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 1 квітня 2014 р. № 333-р Київ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80
7. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
8. Леонова А. Державна етнокультурна політика в сучасній Україні: теорія і практика : монографія / А. Леонова. – Київ, 2005. – С. 23.
9. Переписи населяння Румунії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pop-stat.mashke.org/#romania
10. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи» [Електронний ресурс] : Проект Постанови. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua /pls/zweb2/ webproc4_2?pf3516=10247&skl=7
11. Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7615&skl=5
12. Роми погодилися покинути село в Одеській області, де сталося вбивство дитини // Дзеркало тижня. – 2016. – 28 серп. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/romi-pogodilisya-pokinuti-selo-v-odeskiy-oblasti-de-stalosya-vbivstvo-ditini-217374_.html

13. Стрепетова С. Поезд децентрализации уже мчится / С. Стрепетова // Курьер недели. – 2016. – 10 июня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://izmail.es/article/24999/
14. Убийство девочки в Лощиновке: жители села потребовали выселения ромов // Уніан : информационное агентство. – 2016. – 28 авг. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.unian.net/society/1490399-ubiystvo-devochki-v-loschinovke-jiteli-sela-potrebovali-vyiseleniya-romov.html

В данной статье внимание уделено содержанию и реализации государственной этнонациональной политики на уровне региона. Предметом выступают правовые основы и роль территориальных общин в реализации государственной этнонациональной политики. Целью статьи является определение потенциала территориальных общин в реализации государственной этнонациональной политики. Главный акцент делается на определении комплекса задач государственной этнонациональной политики в различных сферах жизни общин; определении правовых основ осуществления етнациональной политики Украины и сферы возникновения конфликтных ситуаций в процессе реализации этнонациональной политики в Одесском регионе.

In this article attention is paid to the content and implementation of state ethnonational policy at the regional level. The subject is the legal basis and the role of territorial communities in the implementation of the state ethno-national policy. The purpose of the article is to determine the potential of territorial communities in implementing the state ethno-national policy. The main emphasis is on defining a set of tasks of state ethnonational policy in various spheres of community life; definition of the legal basis for the implementation of the Ukrainian national policy and the field of conflict situations in the process of implementing ethnonational policy in the Odessa region

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2017